SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

İRAN'A UYGULANAN AMBARGONUN EKONOMİK ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Sakina Safari

Sivas
Şubat 2025

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

İRAN'A UYGULANAN AMBARGONUN EKONOMİK ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Sakina Safari

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Yusuf DEMİR

Sivas
Şubat 2025

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

..../…./2025

Sakina Safari

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER i

TABLO LİSTESİ iii

ŞEKİL LİSTESİ v

ÖZET vii

ABSTRACT ix

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM 5

1. İRAN EKONOMİSİ 5

1.1. İran'ın Farklı Tarihsel Dönemlerdeki Ekonomik Durumunun Analizi 7

1.2. İran'ın Jeopolitiği 8

1.3. Makroekonomik Performans 12

1.3.1. Nüfus 12

1.3.2. GSYH 15

1.3.3. Enflasyon 17

1.3.4. Döviz Kuru 21

1.3.5. İşsizlik 23

1.3.6. Cari İşlemler Dengesi 26

1.3.7. Savunma Harcamaları 29

1.3.8. Yatırımlar 31

1.3.9. Dünya Ticareti 34

1.3.10. Türkiye Ticareti 39

İKİNCİ BÖLÜM 41

2. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE AMBARGO 41

2.1. Yaptırım Teorisi 41

2.2. Yaptırım Sınıflandırmaları 44
2.2.1. Ekonomik Yaptırımlar 45
2.2.2. Siyasi Yaptırımlar 56
2.2.3. Kurumsal Yaptırımlar 56
2.2.4. Kültürel ve Spor Faaliyetlerine Yönelik Kısıtlamalar 57
2.2.5. Askeri Yaptırımlar 57
2.2.6. Akıllı veya Hedefli Yaptırımlar 58
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 61
3. AMBARGO VE İRAN EKONOMİSİ 61
3.1. İran'a Uygulanan Yaptırımlara Tarihsel Bir Bakış: İlk Dönem Yaptırımlar . 67
3.2. İkinci Dönem Yaptırımlar 68
3.3. Üçüncü Dönem Yaptırımlar 68
3.4. Dördüncü Dönem Yaptırımlar 69
3.5. Beşinci Dönem Yaptırımlar 70
3.6. Altıncı Dönem Yaptırımlar 71
3.7. İran Ekonomisi Üzerine Yapılmış Araştırmalardan Seçilmiş Örnekler 75
3.8. Yaptırımların Ekonomi ve Toplum Üzerindeki Sonuçları 78
3.8.1. İran'a Karşı Yaptırımların Etki Mekanizmaları: Petrol 79
3.8.2. İran'a Karşı Yaptırımların Etki Mekanizmaları: Banka 82
3.8.3. İran'a Karşı Yaptırımların Etki Mekanizmaları: Dış Ticaret 86
3.8.4. İran'a Karşı Yaptırımların Etki Mekanizmaları: Sektörler 89
3.8.5. Yaptırımların Etki Mekanizmaları: Toplum ve Sosyal Hayat 91
SONUÇ 99
KAYNAKÇA 103
ÖZ GEÇMİŞ 111

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Temel Ekonomik Göstergelerle İran 7

Tablo 2. İran'ın Ekonomisindeki Temel Ürünler 11

Tablo 3. İran'da Nüfus 14

Tablo 4. İran'da GSYH 16

Tablo 5. İran'da Enflasyon 20

Tablo 6. İran'da Döviz Kuru 22

Tablo 7. İran'da İşsizlik 25

Tablo 8. İran'da Cari İşlemler Dengesi 28

Tablo 9. İran'da Cari Savunma Harcamaları 30

Tablo 10. İran'da Yatırımlar 33

Tablo 11. İran'ın İhracatında Başlıca Ürünler 35

Tablo 12. İran'ın İthalatında Başlıca Ürünler 36

Tablo 13. İran'ın Ülkelere Göre İhracatı 37

Tablo 14. İran'ın Ülkelere Göre İthalatı 38

Tablo 15. Türkiye'nin İran'a İhracatında Başlıca Ürünler 39

Tablo 16. Türkiye'nin İran'a İthalatında Başlıca Ürünler 40

Tablo 17. İran'a Yaptırımlar 74

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1. Yaptırım Türleri 45

Şekil 2. Ekonomik Savaşın Araçları ve Yöntemleri 52

Şekil 3. Petrol Yaptırımlarının İran Ekonomisine Etkileri 81

Şekil 4. Bankacılık Yaptırımlarının İran Ekonomisine Etkileri 85

ÖZET

İran dünyanın en zengin medeniyetlerinden biridir. İran, zengin petrol, gaz, maden ve tarım kaynaklarına sahip olmasına rağmen, üretimlerinin büyük bir kısmını ham olarak ihraç etmektedir ki bu da ülke ekonomisine az bir katma değer sağlamaktadır. Yaptırımlar, uluslararası ilişkiler ve ekonomik-politik politikaların temel araçlarından biri olarak, ülkeler, örgütler ve bireyler üzerinde geniş etkiler bırakır. Bu araç, genellikle devletler veya uluslararası kuruluşlar tarafından hedef ülkelerin davranışlarını değiştirmek veya baskı uygulamak amacıyla kullanılır ve ekonomik, ticari, siyasi ve askeri yaptırımlar gibi çeşitli türleri içerir. Bu türlerin her biri, ülkelerin sosyal ve ekonomik yaşamlarının farklı yönlerini değiştirebilir. Bu yaptırımların doğasını, hedeflerini ve sonuçlarını anlamak, yalnızca politika yapıcılar ve analistler için değil, aynı zamanda küresel sistemle bir şekilde bağlantılı olan herkes için büyük önem taşımaktadır. Ambargolar, uluslararası ilişkilerde her zaman devletlere baskı yapmak ve onların davranışlarını değiştirmek için siyasi ve ekonomik bir araç olarak kullanılmıştır. 1979 İslam Devrimi'nden bu yana, İran İslam Cumhuriyeti uluslararası alanda birçok zorlukla karşı karşıya kalmıştır ve bunlardan en önemlilerinden biri, özellikle Amerika Birleşik Devletleri tarafından uygulanan geniş kapsamlı ambargolardır. Bu yaptırımlar, son dört on yılda İran'ın nükleer programını sınırlamak, bölgesel etkisini azaltmak ve bu ülkenin siyasi davranışını değiştirmek gibi çeşitli hedeflerle uygulanmış ve İran'ın ekonomisi, siyaseti ve toplumu üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Bir yandan, ülkeye önemli ekonomik baskılar getirmişlerdir, diğer yandan ise İran'ın içyapısında inisiyatiflerin gelişmesine ve direncin güçlenmesine yol açmışlardır. Bu çalışmanın temel motivasyonu da İran'a uygulanan ambargonun ekonomik etkilerini analiz edebilmektir. Bu analiz, İran ekonomisin farklı tarihsel dönemlerdeki durumunun analizi ile jeopolitiği ve makroekonomik performans göstergeleri üzerinden yapılmıştır. İran'a karşı yaptırımların etki mekanizmaları (Petrol, Banka, Dış Ticaret, Sektörel, Toplum ve Sosyal Hayat üzerinden) analiz edilmiştir. Bu araştırmanın bulguları, yaptırımların finansal kaynaklara ve ileri teknolojilere erişimi kısıtlamanın yanı sıra, ekonomik, sosyal davranışlarda ve kamu politikalarında önemli değişikliklere neden olduğunu göstermektedir. Ekonomik açıdan, yaptırımlar petrol

ihracatında azalma, döviz gelirlerinde düşüş ve enflasyonda artışa neden olmuştur. Bu faktörler doğrudan halkın geçim kaygılarını etkilemiş ve sosyal refah seviyesini düşürmüştür. Ayrıca, temel malların ve yeni teknolojilerin ithalatındaki kısıtlamalar, yerli üretimi de baskı altına almış ve ekonomik büyümeyi azaltmıştır. Öte yandan, yaptırımlar sosyal eşitsizliklerin artmasına, iş fırsatlarının azalmasına ve uzman iş gücünün göç etmesine neden olmuştur. Bu durum, savunmasız kesimler üzerinde psikolojik ve sosyal baskı yaratmış ve genel memnuniyetsizliği artırmıştır. Ayrıca, ekonomik yaptırımlar İran'ın küresel pazarlara erişimini kısıtlamada ve ülkenin ihracat kapasitesini azaltmada önemli bir rol oynamıştır. Bazı ürünlerin, özellikle su kaynaklarını yoğun bir şekilde tüketen ürünlerin üretimi, İran'daki su krizi nedeniyle ciddi bir sorun haline gelmiştir. Genel olarak, İran'a uygulanan yaptırımlar sadece İran ekonomisi ve toplumu için ciddi zorluklar yaratmakla kalmamış, aynı zamanda ülkenin siyasi ve ekonomik stratejilerinde de değişikliklere neden olmuştur. Bununla birlikte, ekonomik diplomasinin güçlendirilmesi, gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve iç güce dayanılması, yaptırımların olumsuz etkilerini azaltmak için dikkate alınabilecek stratejiler olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran, İran'ın Ekonomisi, Ambargo.

ABSTRACT

Iran is one of the richest civilizations in the world. Despite its rich oil, gas, mineral and agricultural resources, Iran exports most of its production in raw form, which provides little added value to the national economy. Sanctions, as one of the main instruments of international relations and economic-political policies, have far-reaching effects on countries, organizations and individuals. This tool is often used by states or international organizations to change the behavior or exert pressure on target countries and includes several types, such as economic, trade, political and military sanctions. Each of these types can change different aspects of countries' social and economic lives. Understanding the nature, objectives and consequences of these sanctions is of paramount importance, not only for policymakers and analysts, but also for anyone connected in some way to the global system. Embargoes have always been used in international relations as a political and economic tool to pressure states and change their behavior. Since the 1979 Islamic Revolution, the Islamic Republic of Iran has faced many challenges in the international arena, one of the most important of which is the wide-ranging embargoes imposed by the United States in particular. These sanctions have been imposed over the last four decades with various objectives, such as limiting Iran's nuclear program, reducing its regional influence and changing its political behavior, and have had a profound impact on Iran's economy, politics and society. On the one hand, they have imposed significant economic pressures on the country, and on the other hand, they have led to the development of initiatives and the strengthening of resistance in Iran's internal structure. The main motivation for this study is to analyze the economic impact of the embargo on Iran. This analysis is based on an analysis of the state of the Iranian economy in different historical periods, its geopolitics and macroeconomic performance indicators. The impact mechanisms of sanctions against Iran (through Oil, Banking, Foreign Trade, Sectoral, Community and Social Life) were analyzed. The findings of this research show that sanctions have caused significant changes in economic and social behavior and public policies, in addition to restricting access to financial resources

and advanced technologies. In economic terms, sanctions have led to a reduction in oil exports, a decline in foreign exchange earnings, and an increase in inflation. These factors have directly affected people's livelihood concerns and reduced social welfare. In addition, restrictions on imports of essential goods and new technologies have put domestic production under pressure and reduced economic growth. On the other hand, sanctions have led to increased social inequalities, reduced job opportunities and the migration of specialized labor. This has put psychological and social pressure on vulnerable groups and increased general dissatisfaction. Moreover, economic sanctions have played an important role in restricting Iran's access to global markets and reducing the country's export capacity. The production of some products, especially those that are intensively consuming water resources, has become a serious problem due to the water crisis in Iran. Overall, the sanctions imposed on Iran have not only created serious challenges for the Iranian economy and society, but have also led to changes in the country's political and economic strategies. However, strengthening economic diplomacy, diversifying revenue sources, and relying on domestic strength stand out as strategies that can be considered to mitigate the negative effects of sanctions.

Keywords: Iran, Iran's Economy, Embargo.

GİRİŞ

Yaptırımlar, ülkeler ve uluslararası kuruluşlar tarafından hükümetler üzerinde baskı oluşturmak ve siyasi davranışlarını değiştirmek için bir araç olarak kullanılmaktadır. Mali yaptırımlar, uzun zamandır ülkelerin siyasi hedeflerine ulaşmaları ve çıkarlarını sağlamaları için güçlü bir araç olarak kullanılmaktadır. Genellikle, ülkeler ekonomik yaptırımlara başvurduklarında, hedef ülkeyi kendilerine kabul etmeyen belirli politikaları değiştirmeye zorlamak istemektedirler. Mali yaptırımların etkisi genellikle bir ülkenin ekonomik boyutunun ötesine geçer ve ülkenin ekonomik yapısına zarar vermenin yanı sıra, politika, kültür ve sosyal refah üzerinde de olumsuz etkiler yaratabilir.

İran her zaman çok sayıda yaptırımın baskısı altında kalmıştır ve bu nedenle ekonomistler bu yaptırımların ekonomik ve sosyal etkileri konusunda sürekli endişe duymuşlardır. İran'daki ekonomik ve sosyal yaptırımlar, insanların yaşamlarının çeşitli yönleri ve ülkenin ekonomik durumu üzerinde geniş kapsamlı etkilere sahip olmuştur. Bu araştırma, bu yaptırımların İran üzerindeki sosyal ve ekonomik etkilerini incelemekte ve bu etkilerin çeşitli boyutlarını ele almaktadır. İncelenen önemli konular arasında alım gücündeki azalma, işsizlikteki artış, sosyal yapıda değişiklikler ve psikolojik sorunların ortaya çıkması, ayrıca ihracat ve ithalatta azalma, enflasyonda artış, yatırımda düşüş sayılabilir.

Ambargoların yalnızca ekonomi üzerinde değil, aynı zamanda bireylerin sosyal ilişkileri üzerinde de etkili olduğu göz önüne alındığında, bu araştırma bu olgunun karmaşık yönlerini ve İran toplumu üzerindeki sonuçlarını daha iyi anlamayı amaçlamaktadır. Bu konu özel bir öneme sahiptir, çünkü bu etkilerin doğru bir şekilde anlaşılması, siyasi ve ekonomik karar vericilere uygun politikalar oluşturarak mevcut durumu iyileştirmelerine yardımcı olabilir.

Yaptırımlar, günümüz dünyasında uluslararası diplomasinin bir parçasıdır ve yaptırım uygulayan ülkeler, hedef devletleri istedikleri tepkileri vermeye zorlamak için bunu sivil bir araç olarak kullanırlar. Yaptırımlar, bir ülke veya bir grup ülke tarafından diğer bir ülkeye karşı geniş veya sınırlı ekonomik ve ticari kısıtlamaların

uygulanması anlamına gelir. Bu yaptırımlar, gümrük tarifeleri koymayı, ticari engeller oluşturmayı, ithalat ve ihracatta kısıtlama veya kota uygulamayı içerebilir, ancak bunlarla sınırlı değildir. Ayrıca, ekonomik yaptırımlarla yakından ilişkili iki başka kavram da ekonomik tecrit ve ekonomik ablukadır (Hufbauer 1990: 403-408). Aslında yaptırım, diplomasinin müzakereden öteye geçip harekete geçtiği sivil bir savaş alanında ekonomik bir silahtır (Cooper 2010: 12-30).

Yaptırım süreci çok dinamik ve rastlantısaldır. Ekonomik yaptırımların uygulanması, ülke yönetimi ve ekonomik kurumların potansiyel yetenekleri gibi çeşitli faktörlerden etkilenir ve bu faktörler ekonomiye farklı etkiler yapabilir. Bu nedenle, bir ekonomik yaptırımın net etkisini değerlendirmek açıkça mümkün değildir. Örneğin, belirli bir yaptırım farklı ekonomik koşullarda aynı etkiye sahip olmayacaktır. Ayrıca, yaptırımların siyasi, ekonomik, sosyal ve uluslararası etkileri de karmaşık ve çeşitlidir ve her durumda aynı olmalarını beklemek mümkün değildir. Zaman ve ekonomik yaptırım sonuçları arasındaki ilişki de dikkate değerdir; bir yaptırım kısa vadede sınırlı etkiler yapabilir, ancak uzun vadede önemli sonuçlar doğurabilir veya tersine. Bir ekonomik yaptırımın etkilerini ölçmek çok zor bir iştir ve belki de imkansızdır (Mohebati 2018: 46-63).

"Yaptırımcı" kurum, ABD gibi bir veya birkaç ülkenin hükümeti veya Birleşmiş Milletler gibi uluslararası bir örgüt olabilir. Hedef ülke, yaptırımlardan doğrudan etkilenen ülkedir.

Devrimden sonra, İran'a karşı ekonomik yaptırımlar arttı ve ABD'nin büyükelçiliğinin işgaliyle birlikte yaptırımlarda yeni bir dönem başladı. İran, resmi olarak ABD ve Avrupa'daki müttefiklerinin ticari ve ekonomik yaptırımlarıyla karşı karşıya kaldı. Devrimden sonra İran'a karşı uygulanan hemen hemen tüm yaptırımlar, ABD tarafından teşvik edilmiş veya uygulanmıştır; bu nedenle, ABD'nin bu yaptırımlara ilişkin hedeflerini ve bakış açılarını incelemek önemlidir. Son yıllarda, uranyum zenginleştirme ve nükleer program bahane edilerek, ABD Avrupa ülkelerinin desteğini alarak İran'a karşı mali ve ticari yaptırımlar uygulamış ve yaptırımların şiddetini artırmıştır. Bu durum, ülkede son ekonomik sorunların yaptırımlara atfedilmesine ve hükümetin kamu ve uluslararası politikalarının eleştirilmesine neden olmuştur (Ann vd., 1999: 405-408).

Son yıllarda İran'a yönelik ekonomik ve siyasi yaptırımlar, ülkenin ekonomisi ve sosyal yapısı üzerinde derin ve karmaşık etkiler yaratmıştır. Bu sonuçların ekonomik ve sosyal boyutlardan analizi, kısa vadeli ve uzun vadeli etkilerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur ve zorluklarla başa çıkmak için daha etkili programların hazırlanmasını sağlar. İran, yıllardır birçok ekonomik yaptırımın hedefi haline gelmiştir, bu nedenle ilgili araştırmalarda ve çalışmalarda öncü olması gerekmektedir. Bu önlemler, yalnızca siyasi karar vericilere uluslararası kararların maliyetlerini ve faydalarını değerlendirmelerine yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda yaptırımlarla başa çıkmak, etkilerini azaltmak ve ekonomik yapıyı güçlendirmek için uygun teorik temellere de sahip olmalıdır.

Yaptırımların etkilerinin incelenmesi, ekonomik ve sosyal politikaların güçlü ve zayıf yönlerini belirleyebilir. Devlet ve çeşitli kurumlar, bu araştırmanın sonuçlarını kullanarak yaptırımların olumsuz etkilerini azaltmak için daha iyi stratejiler geliştirebilirler. Yaptırımların ekonomi ve toplumun belirli kesimleri üzerindeki etkilerinin doğru bir şekilde anlaşılması, daha etkili karar verme süreçlerine yardımcı olacaktır. Bu araştırmanın sonuçları, politika yapıcılar için büyük önem taşımaktadır, çünkü onlara yaptırımların etkileriyle daha bilimsel bir şekilde başa çıkma konusunda yardımcı olmaktadır. Ayrıca, bu araştırma yaptırımların sonuçları konusunda kamuoyunu bilinçlendirebilir ve toplumu yoksulluk ve işsizlik gibi sosyal sorunlarla başa çıkmada destekleyebilir. Yaptırımlar, ülkelerin insani ve sosyal yönleri üzerinde derin etkiler yaratır ve uluslararası kuruluşlara, araştırmacılara ve yabancı hükümetlere bu aracın nasıl istenmeyen ve geniş kapsamlı sonuçlar doğurabileceğini gösterebilir. Bu durum, yaptırımların ülkeler üzerinde baskı aracı olarak kullanılmasına yönelik uluslararası yaklaşımların yeniden gözden geçirilmesine yardımcı olabilir. Yaptırımların sosyal ve ekonomik etkileri üzerine yapılan araştırmalar, gelecekteki araştırmacılar için değerli bir kaynak olacaktır. Bu alanda veri toplama ve bilimsel analizler, yaptırımlarla ilgili bilimsel literatürün zenginleşmesine katkıda bulunacak ve karşılaştırmalı çalışmalar için gerekli temelleri sağlayacaktır. Bu araştırma, belirtilen çeşitli nedenlerden dolayı büyük bir öneme ve gerekliliğe sahiptir. Bu nedenler arasında yaptırımların etkilerinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılması, politika yapıcılara ve planlamacılara yardımcı olunması, kamu bilincinin artırılması, karşı önlem

stratejilerinin sunulması ve toplumun ekonomik ve sosyal durumunun iyileştirilmesine katkıda bulunulması yer almaktadır. Özellikle mevcut koşullarda yaptırımların hala ülke üzerinde geniş etkileri olduğu göz önüne alındığında, bu tür araştırmaların yapılması daha iyi kararlar alınmasına ve kaynakların ve zorlukların daha iyi yönetilmesine yardımcı olabilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İRAN EKONOMİSİ

İran dünyanın en zengin ve en karmaşık medeniyetlerinden biridir. Bu topraklar, antik çağlardan günümüze kadar birçok hanedan ve hükümetin yükselişine ve düşüşüne tanıklık etmiştir ki her biri İran kültür ve medeniyetinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. İran tarihine bakıldığı zaman Ariyalıların İran platosuna girmesinden önce, bu bölgede birçok medeniyet geliştiği görülmektedir. Bunlar arasında en önemlilerinden biri, İran'ın güneybatısında yer alan ve bölgenin kültür ve sanatı üzerinde önemli bir etkiye sahip olan Elam medeniyetidir (Pirnia 2013: 45-70). Aryanların gelişiyle birlikte, Medler İran'da ilk Aryan hükümeti olarak kurulmuştur. Ardından, Büyük Kiros liderliğindeki Ahamenişler, tarih boyunca en büyük imparatorluklardan birini kurmuşlar; bu imparatorluk, Fırat Nehri'nden Hindukuş'a ve Kafkas Dağları'ndan Basra Körfezi'ne kadar uzanmıştır. Ahamenişlerden sonra, sırasıyla Partlar ve Sasani İmparatorlukları İran'da hüküm sürmüştür. Partlar, Roma ile birçok savaşa girmişlerdir ve Sasani İmparatorluğu da Zerdüştlük dinine odaklanarak merkezi ve dini bir hükümet kurmuşlardır (Diakonov 1965: 102-135). 7. yüzyılda Müslüman Arapların İran'ı fethetmesiyle, İran'ın siyasi ve sosyal yapısında derin değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemde, Tahiriler, Safariler, Samaniyeler ve Al-Buvehi gibi yerel hükümetler ortaya çıkmış ve her biri Fars kültürünü ve dilini korumada önemli rol oynamıştır (Lister 2014: 211). Sonraki yüzyıllarda, Gazneliler, Selçuklular ve Harezmşahlar gibi Türk kökenli hanedanlar İran'a hakim olmuşlardır. Cengiz Han liderliğindeki Moğol saldırısı, 13. yüzyılda İran üzerinde yıkıcı etkiler yaratmıştır, ancak İlhanlılar hanedanının kurulmasıyla birlikte Moğollar yavaş yavaş İran kültürüne entegre olmuşlardır (Barthold 1987: 315). 16. yüzyılda Safevilerin iktidara gelmesiyle İran yeniden siyasi birliğe kavuşmuş ve Şii İslam resmi din olarak ilan edilmiştir. Safeviler'den sonra, sırasıyla Afşar, Zandiye, Kaçar ve Pehlevi hanedanları İran'ı yönettmiştir. Nihayetinde, 1979 yılında İslam Devrimi'nin gerçekleşmesiyle İran'da İslam Cumhuriyeti rejimi kurulmuş ve günümüze kadar gelmiştir (Savory 2022: 50-90).

Tarihi bu denli derin olan İran'ın ekonomisi, son yıllarda bu ülkenin karşılaştığı zorluklar ve fırsatları yansıtan temel ve çok yönlü özelliklere sahiptir. Bu ekonomi, büyük ölçüde doğal kaynaklara, özellikle petrol ve gaza dayanmakta olup, yapısal değişiklikler ve iç ve dış gelişmelerle birlikte ilerlemektedir. Temel olarak İran ekonomisi önemli ölçüde petrol ve gaz gelirlerine bağımlıdır. 2024 yılında İran'ın petrol üretimi günde 3,1 milyon varile ulaşmış ve petrol ihracatı da yükseliş trendine girmiştir. Bu gelirler, devlet bütçesinin sağlanmasında ve ülke ekonomisinin desteklenmesinde hayati bir rol oynamaktadır. Ancak, bu kaynaklara aşırı bağımlılık, İran ekonomisini dış şoklara karşı savunmasız hale getirir. Uluslararası yaptırımlar ve küresel petrol piyasasındaki dalgalanmalar, ülkenin uzun vadeli ekonomik planlama yeteneğini sınırlayan faktörler arasındadır. Bu nedenle, petrol ve gaz bağımlılığının azaltılması ve diğer ekonomik sektörlerin geliştirilmesi, ekonomik istikrar ve sürdürülebilir büyümenin korunması için temel gerekliliklerden biridir. İran ekonomisi hâlâ uluslararası yaptırımlardan etkilenmektedir. Bu yaptırımlar, küresel finans kaynaklarına ve yabancı yatırımlara erişimi kısıtlayarak ekonomik büyümeyi ciddi zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Ancak, İran enerji üretimini ve ihracatını korumayı başarmış ve bu şekilde yaptırımların olumsuz etkilerini bir ölçüde azaltmıştır. Bu arada, komşu ülkelerle ve bölgesel ticaret ortaklarıyla ekonomik ilişkilerin genişletilmesi, bu kısıtlamalarla başa çıkmada önemli bir rol oynamaktadır.

Tablo 1, 2022-2029 yılları arasındaki İran'a ait temel ekonomik göstergeleri göstermektedir. GSYİH büyümesi 2022 yılında % 3,8 ve 2023 yılında % 5 artış göstermiştir. Ekonomik büyümenin önümüzdeki yıllarda kademeli olarak azalması ve 2028 yılına kadar % 2 ile sınırlı kalması beklenmektedir. Bu düşüş eğilimi, ekonomik gücün azalması veya yapısal zorluklar anlamına gelebilir. 2022 yılında, kişi başına düşen gelir 4,432 dolar iken 2023 yılında 4,347 dolara düşmüştür. Kişi başına düşen gelir 2029 yılında kademeli olarak 6,586 dolara yükselecektir. Enflasyon oranı 2022 yılında çok yüksek (yüzde 45,8) olmuş ve 2023 yılında biraz düşmüştür (yüzde 40,7). Enflasyonun kademeli olarak düşmesi beklenmektedir. 2022 yılında bu oran % 3,8 iken, 2023 yılında % 2,8'e düşmüştür. İşsizlik oranı 2022 yılında % 9 iken, 2023 yılında % 8,1'e düşmüştür. 2024'ten 2029'a kadar işsizlik oranının % 8 ile % 9 arasında kalması beklenmektedir.

Tablo 1. Temel Ekonomik Göstergelerle İran

	2022	2023	2024*	2025*	2026*	2027*	2028*	2029*
GSYİH (Cari Fiyatlarla, milyar $)	376,25	372,82	434,24	463,75	498,49	532,56	565,47	599,9
GSYİH Büyüme (Sabit Fiyatlarla, %)	3,8	5	3,7	3,1	2,8	2,4	2	2
Kişi Başına Düşen Milli Gelir (Cari Fiyatlarla, $)	4.432	4.347	5.013	5.300	5.640	5.965	6.271	6.586
Tüketici Fiyat Enflasyonu (Ortalama, %)	45,8	40,7	31,7	29,5	27,5	25,8	25	25
Cari İşlemler Dengesinin GSYİH'ya Oranı (%)	3,8	2,8	2,9	3	3	3	3	3
İşsizlik (%)	9	8,1	8	8,4	8,8	9	9	9
Devlet Borcunun GSYİH'ya Oranı (%)	36,9	34	34,6	34,9	35,2	35,3	35,5	35,6

Kaynak: Türkiye Ticaret Bakanlığı, 2024.

Dış ticaret alanında, İran'ın gayri safi yurtiçi hasılası 2024 yılında 386 milyar dolara ulaşmıştır. Ülkenin ihracatı % 7 artarken, ithalatı % 8 azalmıştır. Bu rakamlar, ticaret dengesini iyileştirme ve ithalata bağımlılığı azaltma konusundaki başarılı çabaları göstermektedir. Petrol dışı ihracatın güçlendirilmesi, yerli sanayinin geliştirilmesi ve yerel üreticilerin desteklenmesi, bu süreci sürdürebilecek önlemler arasındadır.

1.1. İran'ın Farklı Tarihsel Dönemlerdeki Ekonomik Durumunun Analizi

1. Qacar Dönemi'nden Meşrutiyet'e (1800-1925): Bu dönemde İran ekonomisi, sömürgeci güçlerin etkisi altında kalmıştır. Türkmençay ve Gülistan gibi anlaşmalar, ülkenin tarım ve ticaret alanlarını yabancı ülkelere bağımlı hale getirmiştir. İdari kurumların zayıflığı ve dış müdahale, bu dönemde ülkenin maliyesinin etkisiz hale gelmesine neden oldu ve ekonomik modernizasyon çabaları başarısız olmuştur (Bineshifar 2023: 162).

2. Pehlevi Dönemi (1925-1979): Rıza Şah'ın iktidara gelmesiyle birlikte, demiryolu, eğitim ve sanayileşme gibi ülkenin altyapısında geniş kapsamlı reformlar başlatılmştır. Muhammed Rıza Pehlevi döneminde, özellikle petrol gelirlerinin artması ve beş yıllık kalkınma planlarıyla birlikte dikkat çekici bir ekonomik büyüme gözlemlenmiştir, ancak petrol ekonomisine odaklanma ve zenginliğin adaletsiz dağılımı sosyal hoşnutsuzlukları artırmıştır (Abedini vd., 2023: 203).

3. İslami Devrim Sonrası Dönem (1979'dan Bugüne): Devrimden sonra, dış yaptırımlar ve İran-Irak Savaşı (1980-1988) ülke ekonomisi üzerinde yıkıcı etkiler yaratmıştır. Savaş sonrası, yeniden inşa ve ekonomik reformlar başlamış, ancak sübvanın hedeflenmesi ve devlet yapısındaki değişiklikler gibi politikalar farklı sonuçlar doğurmuştur. Son dönem ise, yeni yaptırımlar ve petrole bağımlılıktan kaynaklanan ekonomik krizlere tanıklık etmiştir. Özelleştirme politikaları da bazı durumlarda verimsizliğe yol açmıştır (Sedqi ve Narimani 2021: 15).

1.2. İran'ın Jeopolitiği

İran'ın jeopolitikası, Orta Doğu'nun kalbinde stratejik bir konuma sahip bir ülke olarak, bölgesel ve küresel gelişmeler üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Bu konum, İran'ı Asya, Avrupa ve Orta Doğu arasında bir bağlantı köprüsü haline getirmiştir. Ayrıca, Türkiye, Irak, Afganistan ve Pakistan gibi önemli ülkelerle komşu olması ve zengin enerji kaynaklarına, özellikle petrol ve doğalgaza erişimi, İran'ın jeopolitik önemini artırmaktadır. İran'ın jeopolitik faktörleri çeşitli unsurlardan etkilenmektedir. Coğrafi konum, ideoloji, ekonomik çıkarlar ve siyasi kültür, İran'ın jeopolitik alanlarının şekillenmesinde rol oynayan bu unsurlardandır. Araştırmalara göre, ideoloji bu alanda en büyük etkiye sahiptir. Bu unsurlar, üst düzey belgelerde ve gayri resmi kaynaklarda somutlaşmış ve İran'ın dış politika stratejileri üzerinde etkili olmuştur (Hafez Nia ve Ahmadi Pour, 2012: 26-49). Değişen küresel sistemde, İran jeopolitik konumunda önemli değişikliklerle karşı karşıya kalmıştır. İki kutuplu sistemin bozulması ve yeni küresel düzenlerin ortaya çıkması, İran'ı bölgedeki güç lideri olarak öne çıkarmıştır. Bu gelişmeler, İran'ı bölgesel ve küresel denklemlerde kilit bir aktör haline getirmiştir (Jan Parvar vd., 2017: 75). İran'ın jeopolitik konumu göz önüne alındığında, bu ülke uluslararası koridorlarda ve Çin'in Yeni İpek Yolu gibi ekonomik projelerde önemli bir rol oynamaktadır. Bu konum, İran'ı bölgesel ve

küresel ekonomik ve siyasi gelişmelerde kilit bir aktör haline getirmiştir (Mokadesi 2023: 172-147).

İsa-zade (2021), 2020 yılında İran yaptırımları üzerine bir çalışmada, 2011-2015 yılları arasında İran ekonomisinin yaklaşık % 20 küçüldüğünü belirtmiştir. Ancak, nükleer anlaşma ile ilgili yaptırımların hafifletilmesiyle İran, 2016-2018 yılları arasında yıllık % 7 büyüme kaydedebilmiştir. Uluslararası Para Fonu'nun raporuna göre, İran ekonomisi Mart 2019'dan Mart 2020'ye kadar olan dönemde yaklaşık % 8 küçülmüştür. 2019 yılında, Avrupa Birliği, ABD'nin İran'a yönelik petrol yaptırımlarına katılarak ekonomik baskılarını artırdı. Bu yaptırımlar, İran'ın yıllık petrol gelirlerini yaklaşık 50 milyar dolar azaltabilir. Bu yıllar boyunca, bu yaptırımların İran ekonomisi ve halkının yaşamı üzerindeki ciddi etkileri belirgin olmuştur. Bu yaptırımlar birçok mali sorun yaratmış ve riyalin değerinde büyük dalgalanmalara neden olmuştur. Bu durum, ithalat maliyetlerini artırmış ve maaşlar, borsa, konut, emekli maaşları ve altın fiyatları gibi konular üzerinde etkili olmuştur, bu da halkın gelirinin temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmasına yol açmıştır. Ayrıca, yaptırımlar hedef ülke ekonomisi üzerinde uzun vadeli yıkıcı etkiler de yaratabilir. Nowaknerch ve Neumi (2015), Birleşmiş Milletler ve ABD'nin ekonomik yaptırımlarının gayri safi yurtiçi hasıla büyümesi üzerindeki etkilerini inceleyerek, Birleşmiş Milletler yaptırımlarının hedef ülkenin kişi başına gerçek gayri safi yurtiçi hasıla büyüme oranını % 2,3 ile % 3,5 arasında azaltabileceğini bulmuşlardır. Ayrıca, bu olumsuz etki 10 yıla kadar sürebilir ve kişi başına gelirde % 25,5'lik bir azalmaya yol açabilir.

Gelişme, kelime anlamı olarak yayılma anlamına gelir ve ekonomik ve sosyal bilimlerin düşünürlerine göre, tüm toplumun ve sosyal düzenin sürekli olarak daha iyi veya daha insani bir yaşama doğru ilerlemesi anlamına gelir (Trudeau 2012: 23). Ekonomik gelişmenin bir tanımını yapabilmemiz için ekonomik büyüme ile ekonomik gelişme arasındaki farkı bilmemiz gerekir.

Büyüme daha çok nicelikle ilgilidir, ancak kalkınma her ikisiyle yani nicelik ve nitelikle ilgilidir (Zandi ve Sajadi 2021: 25). Örneğin, ekonomik büyümede, bir yıl içinde gayri safi yurtiçi hasıla veya gayri safi milli hasıla artışını ölçeriz. Bu nedenle, bir toplumdaki niceliksel değişikliklere ekonomik büyüme denir. Ancak

ekonomik kalkınma, niceliğin yanı sıra yoksulluk, yoksunluk, işsizlik ve cehalet gibi niteliksel değişkenleri de içerir. Aslında ekonomik kalkınma, bir toplumun niteliksel değişikliklerini ifade eder. Yukarıdaki tanımlara dayanarak, ekonomik kalkınma için şöyle bir tanım yapabiliriz:

Ekonomik kalkınma, fiziksel, sosyal ve insani değişkenler ve kapasitelerle birlikte ekonomik büyümenin nicel artışıdır. Ekonomik kalkınmanın iki ana hedefi vardır: birincisi toplumun insanlarının zenginliğini ve refahını artırmak ve yoksulluğu ortadan kaldırmak, ikincisi ise istihdam yaratmaktır.

İran, satın alma gücü paritesine göre gayri safi yurtiçi hasıla bakımından dünyanın yirmi ikinci büyük ekonomisidir ve nominal gayri safi yurtiçi hasıla sıralamasına göre Dünya Bankası listesine göre, İran ekonomisi dünya ülkeleri arasında 50. sıradadır. Ancak nüfusa oranla, yani en önemli kalkınma kriterlerinden biri olan kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla (Kişi başına GSYİH) açısından İran, 2020 yılında kişi başına 2.422 ABD doları ile Dünya Bankası'nın incelediği 213 ülke arasında 156. sırada yer almıştır. Ayrıca, İsveç kredi Kurumu tarafından yayımlanan bir rapora göre, İran'daki her bireyin ortalama varlığı 18 yaş üstü her yetişkin için 4.779 ABD dolarıdır ve bu açıdan 2018 yılında incelenen 174 ülke arasında 119. sırada bulunmaktadır. İran, dünyada ikinci en büyük havyar, üçüncü en büyük Antep fıstığı, birinci en büyük safran, nar, firuze, çekirdekli meyveler (örneğin kayısı) ve el dokuması halı üreticisi konumundadır. İran dünyada en fazla çinko ve kurşun, beşinci en büyük bakır rezervine sahip ülkedir. İran ayrıca dünya genelinde turistik cazibe açısından ilk on ülke arasında, turizm çeşitliliği açısından ilk beş ülke arasında ve el sanatları çeşitliliği açısından ilk üç ülke arasında yer alır (Melek Ara 2024: 1).

Tablo 2. İran'ın Ekonomisindeki Temel Ürünler

Dünya Sıralaması	Ürün/Üretim	İlgili Ekonomik Durum
3	Doğal Gaz	İç enerji temini ve ihracatta kilit rol; döviz gelirinin ana kaynağı.
6	Petrol	Ülkenin ikinci ana döviz geliri kaynağı; petrole dayalı ekonomi bağımlılığı.
3	Petrol İhracatı	Dış pazarlara bağımlılık ve yaptırımların döviz gelirlerine etkisi.
4	Çimento	Bölgesel ihracatta yüksek potansiyel; iç altyapı gelişiminde önemli rol.
9	Demir	İç sanayiler ve ihracat için uygun üretim; ithalat bağımlılığını azaltma rolü.
7	Domates	Tarım alanında ihracat kapasitesi; yetersiz işleme nedeniyle düşük katma değer.
3	Karpuz	İç tüketim fazlası; ihracat yönetiminde zayıflık ve su kaynaklarının israfı.
6	Soğan	İç tüketim ve ihracat için üretim; ihracat altyapılarının iyileştirilmesi gerekiyor.
5	Salatalık ve Patlıcan	İç piyasada yüksek pay; ihracatın genişletilmesi mümkün.
7	Narenciye	Önemli ihracat potansiyeli, ancak taşımacılık ve işleme altyapısı gerekiyor.
10	Üzüm	Kuru üzüm ve yan ürünlerde üretim kapasitesi; endüstriyel ihracatın geliştirilmesindeki zayıflık.
8	Tavuk	Beyaz et temininde nispi kendine yeterlilik; ekonomik krizlerin maliyet üzerindeki etkisi.
7	Yün	Uygun üretim; değer zinciri ve ilgili ürünlerin işlenmesinde zayıflık.
13	Kireç	İç inşaat sanayilerinde kullanım potansiyeli ve sınırlı ihracat.
2	Perlit	Değerli maden rezervleri; ileri teknolojilerle ihracat potansiyeli.
5	Barit	Petrol ve gaz sanayilerinde kullanım; dış pazarlara bağımlılık.
3	Kayısı, Badem, Ceviz	İç piyasada uygun üretim; paketleme ve ihracat pazarlamasında zayıflık.
8	Limon	İç pazar payı ve sınırlı ihracat potansiyeli.

Kaynak: (Melak ara 2024, İdraki 2021, Zendi ve Sajadi 2021).

İran, zengin petrol, gaz, maden ve tarım kaynaklarına sahip olmasına rağmen, üretimlerinin büyük bir kısmını ham olarak ihraç etmektedir ki bu da ülke ekonomisine az bir katma değer sağlamaktadır. Bu durumun nedenlerinden biri, ulaşım altyapısındaki zayıflık, uygun ambalaj eksikliği ve ihracat pazarlamasındaki yetersizliktir ki bu da nihayetinde ekonomik verimliliğin düşmesine yol açmaktadır. Bununla birlikte, İran birçok tarım ve maden ürününün üretiminde dünya çapında önde gelen konumlara sahiptir. Bu kapasite, ileri teknolojilere uygun yatırım yapılarak ve üretim süreçlerinin optimize edilmesiyle katma değerin ve döviz kazancının artırılmasına yol açabilir. Öte yandan, ekonomik yaptırımlar İran'ın küresel pazarlara erişimini kısıtlamada ve ülkenin ihracat kapasitesini azaltmada

önemli bir rol oynamıştır. Bazı ürünlerin, özellikle su kaynaklarını yoğun bir şekilde tüketen karpuz gibi ürünlerin üretimi, İran'daki su krizi nedeniyle ciddi bir sorun haline gelmiştir. Bu nedenle, su kaynaklarının verimli yönetimi ve su tüketimi yüksek ürünlerin üretiminin azaltılması gerektiği düşünülmektedir. Sonuç olarak, İran'ın jeopolitik tehditleri, jeopolitik ve ideolojik faktörlerin sürekli öneminin azalmasına kayıtsız kalmaktan kaynaklanmaktadır. Bu tehditler, İran'ın güvenliği ve ulusal çıkarları üzerinde olumsuz etki yapabilir ve dikkat ve uygun önlemler gerektirmektedir.

1.3. Makroekonomik Performans

1.3.1. Nüfus

Bir ekonomik değişkenin büyüme oranı, o değişkendeki artış miktarının başlangıç miktarına oranıdır. Schumpeter: Büyümeyi, tasarruf oranlarındaki ve nüfustaki kademeli artışların sonucu olarak uzun vadeli ekonomik koşullardaki yavaş ve kademeli değişiklikler olarak tanımlar. Kindleberger: Ekonomik büyümeyi sadece daha fazla ürün üretmek anlamında kullanır. Friedman: Büyümeyi, ekonomik sistemin temelinde bir değişiklik olmaksızın farklı yönlere genişlemesi olarak tanımlar. Todaro: Ekonomik büyümeyi, zaman içinde ekonomik üretim kapasitesinin artması ve ulusal gelir seviyesinin yükselmesi süreci olarak görür. Arthur Lewis gibi bazı ekonomistler: Büyüme ve ekonomik kalkınmayı aynı anlamda kullanmışlardır (Masoudnia vd., 2014: 43).

Yüksek nüfus artış hızına sahip ülkelerde, nüfus artış hızı ülke ekonomisinin yıllık net büyümesini (brüt ekonomik büyüme hızı-nüfus artış hızı) etkilemektedir. Bu nedenle ülke ekonomisinin yıllık büyüme hızının nüfus artış hızının üzerinde olması arzulanır. Hızlı nüfus artışı, gelişmekte olan ülkelerde, sınırlı kaynakların önemli bir kısmı demografik yatırımlar için harcanması demektir. Artan nüfusa bağlı olarak eğitim ve sağlık harcamalarına daha fazla ihtiyaç duyulur, konut talebi artar ve hızlı bir şehirleşme yaşanır. Hızlı nüfus artışı, ülkenin daha verimli yatırımlarına gidecek kaynaklarını emer, dolayısıyla hızlı ekonomik kalkınma açısından, kısa vadede, olumsuzluk yaratır. Diğer yandan ekonomik kalkınmanın başarılması ve sürdürülebilmesi için de demografik yatırımların mutlaka yapılması gerekir. Diğer

taraftan nüfusun sayısal olarak yetersiz olması, ülkenin ekonomik kaynakları ve üretim gücünün âtıl kalması başta olmak üzere birçok başka olumsuzluğa da yol açmaktadır. Diğer yandan nüfusun ülkenin ekonomik kaynaklarına ve potansiyeline göre fazla olması da işsizliğe, elde edilen gelirin daha çok kişi tarafından tüketilmesine, refah kaybına ve buna bağlı olarak pek çok ekonomik ve sosyal soruna neden olabilmektedir (Karluk 2007: 8; Demir 2024: 44-45).

Tablo 3'ten görüleceği üzere yıllık nüfus artışı, 1990 yılında % 3,93 gibi yüksek bir seviyeden kademeli olarak azalarak 2023 yılında % 0,70'e düşmüştür. Nüfus artışındaki bu önemli azalma, özellikle 1990'lı yıllarda, nüfus politikalarının değişmesi, nüfus kontrolü konusundaki kamu bilincinin artması ve sosyal değişimlerden kaynaklanıyor olabilir. Nüfusun cinsiyet dağılımına bakıldığında, kadın ve erkeklerin oranı bu yıllar boyunca neredeyse sabit kalmıştır. Kadınların nüfus içindeki payı ortalama olarak yaklaşık % 49,4 ve erkeklerin payı yaklaşık % 50,6'dır. Bu cinsiyet oranındaki istikrar, demografik değişimlerin her iki cins için de neredeyse eşit şekilde gerçekleştiğini göstermektedir. Toplam nüfus 1990 yılında 55,79 milyon kişiden 2023 yılında 89,17 milyon kişiye yükselmiştir. Bu, bu 33 yıl boyunca yaklaşık % 59,86'lık bir büyüme anlamına gelmektedir. En hızlı büyüme 1990'lı yıllarda gerçekleşmiştir ve 2000 yılından sonra nüfus artış hızı yavaşlamıştır. 1990 ile 1995 arasındaki dönem, en yüksek nüfus büyüme oranını (yüzde 3'ten fazla) göstermektedir. 2019'dan itibaren nüfus büyümesi yüzde 1'in altına düşmüştür ki bu muhtemelen ekonomik, sosyal faktörler ve doğurganlık oranındaki azalmadan kaynaklanmaktadır. Uzun vadeli demografik eğilimler, nüfus artışında doğal bir azalma olduğunu gösteriyor gibi görünüyor. Son yıllarda nüfusun daha yavaş artması, evlenme yaşının yükselmesi, doğum oranlarının düşmesi ve sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimin iyileşmesi gibi kültürel ve ekonomik değişikliklerden kaynaklanabilir.

Tablo 3. İran'da Nüfus (1990-2023)

Yıl	Nüfus Artışı (Yıllık, %)	Kadın Nüfusu	Kadın Nüfusu (Nüfusun %'si)	Erkek Nüfusu	Erkek Nüfusu (Nüfusun %'si)	Toplam Nüfus
1990	3,927634	27.321.946	48,96965	28.471.683	51,03035	55.793.629
1991	3,862612	28.427.220	49,02015	29.563.662	50,97984	57.990.883
1992	2,35372	29.125.341	49,05567	30.246.675	50,94433	59.372.016
1993	0,643706	29.325.118	49,07524	30.430.313	50,92477	59.755.430
1994	0,384695	29.449.209	49,09368	30.536.539	50,90632	59.985.749
1995	1,339739	29.863.681	49,12209	30.931.127	50,87791	60.794.809
1996	1,313113	30.277.819	49,1536	31.320.559	50,8464	61.598.378
1997	1,42195	30.733.747	49,18932	31.746.786	50,81068	62.480.533
1998	1,557714	31.238.387	49,22422	32.223.035	50,77579	63.461.421
1999	1,584142	31.759.367	49,25862	32.715.378	50,74138	64.474.745
2000	1,645392	32.308.864	49,29311	33.235.518	50,70689	65.544.383
2001	1,710032	32.888.440	49,3266	33.786.412	50,6734	66.674.851
2002	0,973525	33.228.012	49,35309	34.099.104	50,64691	67.327.117
2003	0,927821	33525.382	49,3349	34.429.317	50,6651	67.954.699
2004	1,615864	34.033.455	49,2798	35.028.219	50,7202	69.061.674
2005	1,61004	34.551.612	49,23103	35.630.982	50,76897	70.1825.94
2006	1,545597	35.065.378	49,19678	36.210.381	50,80322	71.275.760
2007	1,453637	35.569.016	49,18322	36.750.402	50,81678	72.319.418
2008	1,371885	36.059.993	49,18274	37.258.400	50,81726	73.318.394
2009	1,36047	36.554.728	49,18381	37.767.957	50,81619	74.322.685
2010	1,404424	37.072.743	49,18515	38.301.112	50,81485	75.373.855
2011	1,27755	37.559.635	49,19855	38.783.336	50,80145	76.342.971
2012	1,277425	38.062.269	49,22411	39.262.182	50,77589	77.324.451
2013	1,456506	38.640.588	49,24945	39.818.340	50,75055	78.458.928
2014	1,897214	39.405.613	49,28063	40.556.060	50,71937	79.961.672
2015	2,261785	40.336.099	49,31616	41.454.741	50,68384	81.790.841
2016	1,835808	41.105.603	49,34277	42.200.628	50,65723	83.306.231
2017	1,428826	41.715.123	49,36404	42.789.954	50,63596	84.505.076
2018	1,307882	42.283.609	49,38661	43.333.952	50,61339	85.617.562
2019	1,099593	42.772.045	49,41078	43.792.157	50,58922	86.564.202
2020	0,835176	43.155.308	49,4389	44.134.884	50,5611	87.290.193
2021	0,722823	43.496.643	49,47105	44.426.789	50,52895	87.923.432
2022	0,710746	43.835.978	49,50389	44.714.592	50,49611	88.550.570
2023	0,700189	44.170.373	49,53348	45.002.394	50,46652	89.172.767

Kaynak: Dünya Bankası, 2024. https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=World-Development-Indicators#. Erişim Tarihi: 02.10.2024.

1.3.2. GSYH

Ekonomik büyüme, bir ülkenin üretim miktarındaki değişiklik anlamına gelir ve belirli bir yıl (baz yıl) ile karşılaştırılır. Eğer üretim artarsa, ekonomik büyüme pozitif olur. Eğer azalırsa, ekonomik büyüme negatif olacaktır. Eğer üretim değişmezse, ekonomik büyüme sıfır olacaktır. Ekonomik büyümeyi ölçmek için, belirli bir yıldaki gayri safi yurtiçi hasıla veya milli hasıla, baz yıl ile karşılaştırılır. Ancak fiyat artışlarının (enflasyon) bu hesaplamada etkisini ortadan kaldırmak ve sadece gerçek üretim miktarını ölçmek için baz yıl fiyatları kullanılır. Bununla birlikte, ekonomik büyümenin nasıl hesaplandığından daha önemli olan, hangi faktörlerin onu etkilediğini anlamaktır. "Sala-i-Martin" in de dediği gibi, bu faktörlerin belirlenmesi ekonomi biliminin en büyük bilmecelerinden biridir. (Pezhuyan vd., 2009: 98).

İran, kapsamlı uluslararası yaptırımlardan önce, özellikle 2000'lerin başında, olumlu ve dikkate değer bir ekonomik büyüme yaşadı. Bu büyüme esasen petrol ihracatından elde edilen gelirlerle bağlantılıydı. Dünyanın en büyük petrol ve gaz üreticilerinden biri olarak, İran ekonomisi büyük ölçüde petrol gelirlerine bağımlıydı. Ancak, zenginlik dağılımı halk arasında eşit değildi ve toplumun farklı kesimleri geçim zorluğuyla karşı karşıyaydı. Ekonomik altyapıda bazı ilerlemeler kaydedilmiş olsa da, sanayi ve teknoloji gibi diğer alanlarda zayıflıklar mevcuttu ve petrole bağımlılık artmıştı (Farzangan vd., 2023: 197-202).

Ekonomik büyüme, birçok nedenden dolayı, örneğin: bir toplumun insanlarının yaşam koşullarında, konforunda ve tüketiminde belirgin bir iyileşme, insanların iş ve yaşam tarzı seçimlerinde artan seçenekler, fiziksel olarak zorlayıcı işlerin yapılmasında gereksinim duyulmaması, insanların zamanında tasarruf ve teknolojik ilerleme yoluyla doğa üzerinde hakimiyet, çeşitli bilimsel alanlarda yeteneklerin gelişmesi, küresel olarak karşılıklı olumlu ve artan bağımlılık, ülkenin iç ve uluslararası alanda siyasi-askeri gücünün artması ve daha fazlası, uzun zamandır ekonomistler ve çeşitli toplumlar tarafından dikkate alınmaktadır (Sehhat vd., 2012: 3).

Ekonomik büyüme, toplumun yaşam koşullarında, konforunda ve tüketiminde belirgin bir iyileşme, insanların iş ve yaşam tarzı seçimlerinde artan

seçenekler, fiziksel olarak zorlayıcı işlerin gereksiz hale gelmesi, insanların zaman tasarrufu yapması ve teknolojik ilerleme ile doğaya hakim olması, çeşitli bilimsel alanlarda yeteneklerin gelişmesi, küresel olarak karşılıklı olumlu ve artan bağımlılık, ülkenin iç ve uluslararası alanda siyasi-askeri gücünün artması gibi birçok nedenle, uzun zamandır ekonomistler ve farklı topluluklar tarafından dikkate alınmaktadır (Sehhat vd., 2012: 3).

Tablo 4. İran'da GSYH

Yıl	GSYH (Sabit, 2015 ABD$)	GSYH Artışı (Yıllık, %)	Kişi Başına GSYH (Sabit, 2015 ABD$)
1990	188.000.000.000	13,59493	3.363,51
1991	212.000.000.000	12,71615	3.647,571
1992	219.000.000.000	3,297982	3.680,218
1993	215.000.000.000	-1,47101	3.602,815
1994	212.000.000.000	-1,69829	3.528,031
1995	217.000.000.000	2,401045	3.564,662
1996	230.000.000.000	6,350526	3.741,581
1997	234.000.000.000	1,350399	3.738,567
1998	238.000.000.000	2,080012	3.757,343
1999	243.000.000.000	2,002696	3.772,356
2000	257.000.000.000	5,845527	3.927,709
2001	264.000.000.000	2,392173	3.953,48
2002	285.000.000.000	8,078829	4.231,479
2003	310.000.000.000	8,639298	4.554,594
2004	323.000.000.000	4,336666	4.675,941
2005	333.000.000.000	3,189804	4.748,03
2006	350.000.000.000	4,999795	4.908,96
2007	378.000.000.000	8,155774	5.232,704
2008	379.000.000.000	0,250857	5.174,355
2009	383.000.000.000	1,007385	5.155,857
2010	405.000.000.000	5,797938	5.378,718
2011	416.000.000.000	2,645718	5.450,938
2012	401.000.000.000	-3,74717	5.180,086
2013	394.000.000.000	-1,52198	5.027,485
2014	414.000.000.000	4,984775	5.178,901
2015	408.000.000.000	-1,42488	4.990,937
2016	444.000.000.000	8,815087	5.332,101
2017	456.000.000.000	2,758505	5.401,456
2018	448.000.000.000	-1,83801	5.233,282
2019	434.000.000.000	-3,07059	5.017,117
2020	449.000.000.000	3,330288	5.141,085
2021	470.000.000.000	4,719778	5.344,958
2022	488.000.000.000	3,776631	5.507,533
2023	512.000.000.000	4,952163	5.739,944

Kaynak: Dünya Bankası, 2024. https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=World-Development-Indicators#. Erişim Tarihi: 02.10.2024.

2016 yılında, nükleer anlaşmanın uygulanmasından sonra, İran ekonomisi uluslararası koşullardaki iyileşme ve yaptırımların azalmasıyla karşılaştı. Bu durum, petrol ihracatının artmasına ve ekonomik büyümeye katkıda bulundu. Bu yıllarda, İran ekonomisi pozitif bir büyüme sağladı, öyle ki tahminler 2016 yılında ekonomik büyümenin yaklaşık % 6,4 olduğunu göstermektedir. 2019 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin nükleer anlaşmadan çekilmesi ve yaptırımların yeniden uygulanmasıyla ekonomik büyüme ciddi şekilde azaldı. Bu durum, 2019 yılında % 6,8 negatif büyüme oranıyla ekonomik duraklamaya yol açtı ve 2020 yılında COVID-19 pandemisi ile İran ekonomisi üzerinde olumsuz etkiler yarattı. Bu yıl, yeni baskılar altında ekonomik büyüme yüzde - 6 olarak kaldı. 2021-2022 yıllarında petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ekonomik istikrarsızlık oluşturmuştur. Krizi kontrol altına alma çabalarına rağmen, petrol gelirleri hala yaptırımlardan etkileniyordu. Bu yıllarda, ekonomi yavaş yavaş iyileşti, ancak büyüme yine de sınırlıydı.

2023 yılında, bazı ekonomik iyileşmeler ve nispi istikrar ile ekonomik büyüme yavaşça olumlu bir duruma geri döndü. Ekonomik önlemler ve uluslararası müzakereler olumlu beklentilerin artmasına katkıda bulundu. Genel olarak, İran'ın ekonomik büyümesi 2016'dan 2023'e kadar yaptırımlar, nükleer anlaşma ve korona pandemisi gibi iç ve dış faktörlerden etkilenmiştir. Pozitif büyümekten duraklamaya ve ardından yavaş bir iyileşmeye kadar, bu dönem İran'daki çeşitli ekonomik zorlukları ve fırsatları göstermektedir (Şemseddin Hüseyni 2023: 8).

1.3.3. Enflasyon

Enflasyonun artması ve alım gücünün düşmesiyle, birçok insanın yaşam kalitesi ciddi şekilde düşmüştür. Temel mal ve hizmetlerin fiyatları önemli ölçüde yükselmiş ve bu durum birçok ailenin temel ihtiyaçlarını karşılamada zorluklar yaşamasına neden olmuştur **.**Yaptırımların önemli sosyal sonuçlarından biri, elitlerin ve uzmanların diğer ülkelere göç etmesinin artmasıdır. Birçok yüksek eğitimli ve teknik becerilere sahip kişi, yurtdışında daha iyi fırsatlar aramaktadır. Yaptırımlar, toplumda ekonomik ve sosyal eşitsizliği artırmıştır. Hassas gruplar diğerlerinden daha fazla etkilenmiş ve sınıf farkları derinleşmiştir. Kırsal ve kentsel bölgelerde yoksulluk artmaktadır. Ayrıca, yaptırımlar ve ilaç ile tıbbi ekipman ithalatına getirilen

kısıtlamalar nedeniyle, ülkenin sağlık sistemi ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Birçok hasta gerekli ilaçlara erişim sağlayamamaktadır ve sağlık hizmetleri, özellikle düşük gelirli kesimler için azalmıştır (Zarouni vd., 2022:151; Milani vd., 2023: 19-21).

Enflasyon, İran ekonomisinin en önemli zorluklarından biridir ve doğrudan halkın geçim kaynağı ve ekonominin sürdürülebilirliği üzerinde etkili olur. 2023 yılında % 40,7 olan enflasyon oranı, 2024 yılında % 31,7'ye düşmüş olmasına rağmen, bölgedeki diğer ülkelere kıyasla hala çok yüksektir ve tüketiciler ile işletmeler üzerinde büyük bir baskı oluşturur. Enflasyonu düşürmek, uyumlu mali ve para politikaları, iş ortamının iyileştirilmesi ve piyasa dalgalanmalarının kontrol edilmesini gerektirir. Bununla birlikte, İran ekonomisinin petrol dışı sektörü dinamizm ve büyüme belirtileri göstermektedir. Bu sektörün 2024 yılında % 3,6 büyümesi, sanayi, tarım ve hizmetler gibi alanların geliştiğini göstermektedir. Bu büyüme, sadece ekonominin çeşitlendirilmesine yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda yeni istihdam fırsatları yaratır ve petrol gelirlerine olan bağımlılığı azaltır.

Enflasyon, makroekonomik değişkenlerin en önemlilerinden biri olarak, insanların günlük yaşamları üzerinde doğrudan etkiler yapar ve artışı veya düşüşü hızla alım gücüne ve genel refaha yansır. Bu nedenle, enflasyon oranını kontrol altında tutmak ve düşük seviyelerde tutmak her hükümetin temel önceliklerinden biridir.

Enflasyon çeşitli faktörlerden etkilenmektedir: Şöyle ki, milli üretimle orantısız olarak artan para arzı, enflasyonun artmasında kilit faktörlerden biridir. Ekonomide daha fazla para dolaşımda olduğunda, toplam talep artar ve fiyat baskısı oluşur. Toplam talep ekonomide mevcut arzı aştığında, fiyat artışları kaçınılmaz olacaktır. Herhangi bir faktör, mal ve hizmetlerin maliyetini artırıyorsa, bu hammadde fiyatlarının artışı, taşıma maliyetleri veya ücretler gibi, nihayetinde enflasyon oranının artmasına yol açabilir.

Ekonomik yaptırımların enflasyon üzerindeki etkisi ise, ekonomik yaptırımlar, dışsal ve dayatılmış bir faktör olarak, maliyetlerin artması ve dolayısıyla enflasyon üzerinde iki temel kanal aracılığıyla etkili olur. İthalat maliyetlerinin artar: Yaptırımların uygulanmasıyla birlikte, bazı ithal malların, sermaye ürünlerinin ve

sanayi parçalarının girişi kısıtlamalara tabi tutulmaktadır. Bu kısıtlamalar, bu ürünlerin temin maliyetlerini artırmaktadır, çünkü ithalatçılar daha yüksek fiyatlarla alternatif kaynaklar bulmak zorunda kalabilirler. Bu malların temini mümkün olsa bile, dolaylı veya aracılı yolların kullanılması nedeniyle ithalat süreci daha karmaşık ve maliyetli hale geliyor.

İşlem maliyetlerinin artar: Yaptırımlar, birçok uluslararası ticaret işleminin daha maliyetli yollarla gerçekleştirilmesine neden olur. Örneğin, aracılık bankalarının kullanılması veya uluslararası taşıma yöntemlerinin değiştirilmesi, ithalat maliyetlerini ciddi şekilde artırır. Bunun yanı sıra, ambargo koşullarında taşıma sigortası ve ticari risklerin oranı da artmakta, bu da maliyetlerin yükselmesine neden olmaktadır.

Enflasyonun ekonomi ve toplum üzerindeki etkileri:Fiyatların sürekli artışı, özellikle temel ve zorunlu mallarda, hanelerin satın alma gücünü azaltmakta ve ekonomik eşitsizliği artırmaktadır. Kronik enflasyon, kamuoyunun ekonomiye olan güvenini azaltabilir ve yerli ve yabancı yatırımcıları ekonomik faaliyetlerden caydırabilir. Enflasyondan kaynaklanan ekonomik baskı, sosyal protestolara ve huzursuzluğa yol açabilir (Fadai ve Derakhshan 2015: 7).

Tablo 5-5, 1990'dan 2023'e kadar İran'daki yıllık enflasyon oranını göstermektedir. Enflasyon, bir yıl boyunca genel fiyat seviyesindeki artış anlamına gelir ve ekonomik istikrar ile halkın satın alma gücünü ölçmek için anahtar göstergelerden biridir. Tüketici fiyatlarındaki yıllık değişiklikleri gösterir ve yüzde olarak ifade edilir. Yüksek enflasyon, fiyatların hızlı artışını ve halkın satın alma gücünün azalmasını gösterirken, düşük veya sabit enflasyon genellikle daha fazla ekonomik istikrar anlamına gelir.

Tablo 5. İran'da Enflasyon

Yıl	Enflasyon, Tüketici Fiyatları, (Yıllık, %)
1990	7,623
1991	17,122
1992	25,801
1993	21,20
1994	31,444
1995	49,655
1996	28,931
1997	17,349
1998	17,866
1999	20,070
2000	14,476
2001	11,274
2002	14,335
2003	16,468
2004	14,761
2005	13,433
2006	10,014
2007	17,341
2008	25,410
2009	13,551
2010	10,089
2011	26,293
2012	27,256
2013	36,603
2014	16,606
2015	12,484
2016	7,2454
2017	8,044
2018	18,014
2019	39,907
2020	30,594
2021	43,389
2022	43,488
2023	44,579

Kaynak: Dünya Bankası, 2024. https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=World-Development-Indicators#. Erişim Tarihi: 02.10.2024.

1.3.4. Döviz Kuru

Yabancı ülke paralarının yanı sıra para yerine ğeçen ve ödeme yapmak için kullanılan araçlara döviz, yabancı ülke para biriminin yerli para cinsin-den fiyatına döviz kuru, döviz satın alımı ve satımı yapılan piyasalara ise döviz piyasası adı verilmektedir. Döviz kuru, yerel ülkenin parasının değe-rinin bir diğer ülkenin parası cinsinden ifade eden bir ğösterğedir. Bunun yanı sıra kendine özğü bir varlık değeri taşımaktadır. Zira ekonomik ilkeler diğer varlık fiyatlarının hareketlerini yönlendirir ve yönetir. Bu ilkeler döviz kuru için de ğeçerlidir (Cengiz 2018:2; Demir 2024:50-51).

İran, geniş kapsamlı yaptırımlar nedeniyle, özellikle petrol ihracatı alanında, hızla önemli bir döviz gelirleri kaybıyla karşı karşıya kaldı. Bu yaptırımlar, petrol ihracatını kolaylaştırmayı engelledi ve döviz kaynaklarına erişimi önemli ölçüde sınırladı. Sonuç olarak, ekonomik büyüme negatif yönde hareket etti ve ekonomik durgunluk başladı. Rial'in değer kaybı, bu yaptırımların en önemli sonuçlarından biriydi. Döviz kısıtlamaları ve petrol ihracatındaki azalma göz önüne alındığında, enflasyon oranı hızla arttı ve temel ihtiyaç maddeleri ile zorunlu hizmetlerin fiyatları katlandı. Bu yüksek enflasyon, halkın satın alma gücünü ciddi şekilde azalttı (Şirazi vd., 2016: 117-120).

Tablo 6'dan görüleceği üzere, 1990'dan 1992'ye kadar, doların ortalama fiyatı yaklaşık 65-68 dolar olmuştur. Bu, bu dönem içinde doların fiyatının nispeten istikrarlı olduğunu göstermektedir. 1993'teki dikkate değer sıçrama: 1993 yılında, ortalama dolar fiyatı aniden 1268.08'e yükseldi. Bu keskin artış, o dönemdeki büyük ekonomik değişiklikler, enflasyon veya para politikalarından kaynaklanmış olabilir. 1994'ten 2001'e kadar hafif yükseliş: 1994'ten 2001'e kadar doların fiyatı yaklaşık 1700-1750 civarında sabitlendi ve çok az değişiklik gösterdi. Bu dönem, nispeten ekonomik istikrarın olduğu bir zaman dilimi olarak kabul edilebilir. 1993, 2002 ve 2013-2018 yıllarında dikkate değer sıçramalar yaşanmıştır. Bu sıçramları etkileyen faktörler arasında enflasyon, ekonomik krizler, para politikaları veya geniş kapsamlı siyasi ve ekonomik değişiklikler yer alabilir.

Tablo 6. İran'da Döviz Kuru

Yıl	ABD $ (Yıl Ortalaması)
1990	68.11237
1991	67.52173
1992	65.56784
1993	1268.079
1994	1749.174
1995	1748.35
1996	1751.186
1997	1753.345
1998	1752.286
1999	1753.355
2000	1764.856
2001	1753.986
2002	6907.034
2003	8193.888
2004	8613.989
2005	8963.959
2006	9170.943
2007	9281.152
2008	9428.528
2009	9864.302
2010	10254.18
2011	10616.31
2012	12175.55
2013	18414.45
2014	25941.66
2015	29011.49
2016	30914.85
2017	33226.3
2018	40864.33
2019	42000
2020	42000
2021	42000
2022	42000
2023	42000

Kaynak: Dünya Bankası, 2024. https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=World-Development-Indicators#. Erişim Tarihi: 02.10.2024.

1.3.5. İşsizlik

İstihdam kelimesi pek çok terimi içerisinde barındıran bir olğudur ve üretim faktörleri, emek, sermaye, doğal kaynakların üretim sürecinde kul-lanılması olarak ele alınabilir. Dar anlamda istihdam ekonomik faaliyetlere emek faktörünün eklenmesi olarak nitelendirilebilir. Kısmi istihdam ya da işsizlik ise bu üretim faktörlerinin üretime katılmayan bölümünü oluşturur. Başka bir ifade ile fiili olarak üretim aşamasına emek faktörünün katılma-ması işsizlik olarak tanımlanabilir. İstihdam için yapılacak tanımlamada emek ya da işğücü ekonomik açıdan ülke nüfusuna dayanır; çalışma yete-neği ve isteğine sahip olan nüfustur. Ülkede bulunan kişilerden çalışma çağı içerisinde bulunmayan nüfus ve bunun yanında çalışma çağı içerisinde bu-lunmasına rağmen çalışma yeteneği ve isteğinde bulunmayan kişilerin çıka-rılması o ülkenin işğücünü ortaya çıkarır. İşğücü ise kendi içerisinde ayrıl-maktadır. Çalışanlar ve işsizler işğücünü oluşturur. Bu açıdan çalışanlar için fiilen istihdam edilenler denilebilir. Fiilen istihdam edilen kimseler dışında işğücü olmasına rağmen dahası iş aramasına rağmen iş bulup çalışamayan işğücüne ise işsizler adı verilmektedir (Demir 2024: 54).

Ambargolar öncesinde, İran ortalama bir işsizlik oranıyla karşı karşıyaydı ve bu oran ambargolar sonrası döneme kıyasla daha iyi kontrol ediliyordu. Bu dönemde, yaşam kalitesi büyük şehirlerde, örneğin Tahran ve İsfahan'da, kırsal ve az gelişmiş bölgelere göre çok daha yüksekti. Çoğu insan sağlık, eğitim ve toplu taşıma hizmetlerine erişim sağlıyordu. İran bu dönemde bilim, eğitim ve araştırma alanlarında önemli adımlar attı. Üniversite ve araştırma kurumlarının sayısındaki artış ve gençler arasında yüksek eğitim oranı, bu dönemin belirgin özelliklerindendir (Zarouni vd., 2022: 151; Milani vd. 2023: 19-21).

İran ekonomisinde önemli bir istihdam kısmı iç faaliyetlere bağlıdır ve iş gücünün yalnızca bir kısmı dış ekonomik ilişkilere, özellikle ihracata dayanır. Bu özellik, iç ekonominin uluslararası piyasalardaki değişikliklerin doğrudan etkilerinden bir ölçüde korunmasını sağlar. Ancak, ihracat birçok sanayi ve iş kolunun ekonomik sürdürülebilirliğinde kilit bir rol oynamaktadır.

Tablo 5-6, 1991'den 2023'e kadar İran'daki işsizlik oranının farklı işgücü grupları için durumunu göstermektedir. Veriler, genel işsizlik oranı, kadın işsizlik

oranı, erkek işsizlik oranı ve genç işsizlik oranını (15-24 yaş arası) içermektedir. Göstergeler, ilgili toplam işgücünün yüzdesi olarak rapor edilmiştir ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından modellenmiş tahminlere dayanmaktadır.

İhracat kısıtlamalarının istihdam üzerindeki etkileri: İhracat kısıtlaması veya durdurulması durumunda, ihracata dayalı sanayiler duraklama ile karşılaşır. Bu duraklama, bu sanayilerin kapanmasına veya üretim kapasitelerinin azalmasına yol açabilir, çünkü ürünlerine olan dış talep azalır veya uluslararası pazarlara erişim yolları kısıtlanır. Böyle bir durumun sonucu, bu sanayilerde ve bağlı işlerde çalışan iş gücünün işsiz kalmasıdır. İhracat sektörü üzerindeki doğrudan etkisinin yanı sıra, bu kısıtlamanın zincirleme sonuçları da dikkate değerdir. İhracata yönelik sanayilerdeki faaliyetlerin azalması, ulaşım, finansal hizmetler, ambalajlama ve hatta dolaylı işler gibi diğer ekonomik sektörler üzerinde olumsuz etki yapabilir. Sonuç olarak, toplam ekonomi düzeyinde işsizlik oranı artar. İşsizliğin ekonomi ve toplum üzerindeki etkisi:İşsizlik artışı, bir ekonomik sorun olmanın ötesinde, önemli sosyal ve psikolojik sonuçlar da doğurur. Hanelerin gelirindeki azalma, satın alma gücünün düşmesine ve iç tüketimin olumsuz etkilenmesine yol açar. Bu bozuk döngü, daha geniş bir ekonomik duraklamaya neden olabilir. Ayrıca, işsizlikteki artış, sosyal memnuniyetsizlik, nitelikli iş gücünün göçü ve kamuoyunun hükümetin ekonomik politikalarına olan güveninin azalmasına yol açabilir. Her ne kadar İran ekonomisindeki istihdamın büyük bir kısmı iç faaliyetlere bağlı olsa da, ihracattaki kısıtlamalar ilgili sanayilerde durgunluğa yol açarak işsizlik oranı üzerinde önemli olumsuz etkiler yaratabilir. Bu zorlukla başa çıkmak için, politika yapıcılar uygun önlemler alarak ve ekonomik altyapıyı güçlendirerek geniş çaplı işsizlik sonuçlarını önlemeli ve ülke ekonomisinin istikrarına katkıda bulunmalıdır (Marzban ve Ostadzad 2015: 4).

Tablo 7. İran'da İşsizlik

Yıl	Toplam İşszlik (%)	Kadın İşszlik (%)	Erkek İşszlik (%)	Genç Kadın İşsizlik (%, 15-24 yaş)	Genç Erkek İşsizlik (%, 15-24 yaş)	Genç İşsizlik (%, 15-24 yaş)
1990	..	..	..	..	..	..
1991	11.1	24.467	9.526	39.883	19.217	22.669
1992	10.659	22.217	9.26	37.008	18.815	21.86
1993	10.574	20.522	9.336	34.787	18.936	21.589
1994	10.449	18.676	9.396	32.122	18.979	21.178
1995	9.895	16.182	9.065	28.283	18.38	20.04
1996	9.1	13.419	8.512	23.885	17.432	18.517
1997	9.69	14.888	8.928	26.497	18.193	19.652
1998	10.367	16.427	9.411	29.172	19.026	20.887
1999	11.176	18.101	10.001	32.042	20.012	22.315
2000	11.699	19.366	10.303	34.341	20.56	23.313
2001	12.356	20.763	10.713	36.894	21.295	24.543
2002	12.8	21.82	10.91	39.038	21.735	25.485
2003	11.528	18.909	9.876	34.085	19.707	22.942
2004	10.3	16.167	8.901	29.421	17.818	20.521
2005	11.813	17.645	10.333	32.399	20.692	23.513
2006	11.519	16.538	10.271	31.411	21.161	23.57
2007	10.772	16.13	9.503	29.762	20.136	22.318
2008	10.63	16.956	9.287	33.235	20.289	23.019
2009	12.113	17.071	11.008	31.933	22.708	24.662
2010	13.679	20.791	12.127	40.211	25.44	28.57
2011	12.491	21.12	10.747	41.101	22.858	26.474
2012	12.275	19.868	10.622	39.718	23.249	26.691
2013	10.595	19.974	8.79	41.237	20.01	23.925
2014	10.68	19.866	8.953	43.195	21.215	25.023
2015	11.166	19.587	9.435	42.103	22.189	25.979
2016	12.618	20.855	10.721	43.452	25.311	29.066
2017	12.232	19.96	10.346	42.843	24.056	28.208
2018	12.195	19.013	10.532	39.455	24.192	27.545
2019	10.74	17.579	9.116	38.239	22.652	25.972
2020	9.687	15.692	8.479	35.422	21.143	23.705
2021	9.282	16.036	7.981	36.394	20.869	23.733
2022	9.085	15.923	7.777	36.043	20.181	22.956
2023	9.103	15.795	7.752	35.501	19.993	22.791

Kaynak: Dünya Bankası, 2024. https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=World-Development-Indicators#. Erişim Tarihi: 02.10.2024.

1.3.6. Cari İşlemler Dengesi

Cari işlemler açığı bir yandan dış ticaret ve hizmet denğesini diğer yan-dan ise transferleri kapsadığı için, bir ülkede ekonominin rekabetçilik dü-zeyi, ulusal düzeyde kaynak ihtiyacı, dış ticaret ortakları ve dış ticaret ürün-lerinin yapısı itibarıyla karşılaştırmalı üstünlükleri konusunda kapsamlı bil-giler vermektedir. Ödemeler bilançosu, ya da daha yayğın adıyla *ödemeler dengesi*, belirli bir dönemde bir ülke vatandaşlarının başka ülkelerin vatan-daşlarıyla yaptığı bütün uluslararası iktisadi-parasal işlemlerin dokumudur. Ödemeler dengesinin dört ana kalemi vardır: cari işlemler hesabı, sermaye ve finansman hesabı, rezervlerde değişme, net hata ve noksan ödemeler bi-lançosunun en önemli kalemi cari işlemler hesabıdır; dış acık veya fazladan kasıt aslında cari işlemler açığı ya da fazlasıdır. Ödemeler dengesi açığı/faz-lası olmaz; cari acık/fazla olur. Cari işlemler üç önemli alt kalemden oluşur: birincisi, mal ve hizmet ticareti dengesi (ihracat-ithalat), ki buna dış ticaret dengesi de denir. Özellikle istihdam üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri nedeniyle dış ticaret denğesi çok önemli bir kalem olup ülkelerin karar mer-cileri tarafından ayrıca ve yakından takip edilir. İkincisi, yatırım ticareti dengesidir ki, yerli vatandaşların yurtdışındaki yatırımlarından elde ettik-leri kar ve faiz kazançlarından, yabancıların yurtiçindeki yatırımlarından elde edip ülkelerine gönderdikleri kar ve faiz kazançlarının çıkarılmasıyla elde edilen bakiyedir. Üçüncüsü karşılıksız transferler denğesi olup, yurtdı-şından ğelen hibeler ve insani amaçlı yardımlar ile yurtdışında yaşayan vatandaşların gönderdikleri işçi dövizleri toplamından, yurtdışına gönderilen hibeler ve insani amaçlı yardımlar ile varsa yabancı uyruklu kişilerin kendi ülkelerine gönderdikleri paraların düşülmesiyle elde edilen bakiyedir. Ucu toplanınca cari işlemler denğesine ulaşılır. Bakiyenin neğatif olması cari iş-lemler açığı olarak adlandırılır. Cari acık demek dışarıya yapılan ödemelerin (çıkışların) dışardan elde edilen ğelirlerden (ğirişlerden) daha fazla olması demektir ve milli ğeliri azaltıcı etkisi vardır (Demir 2024:57).

Tablo 8'den görüleceği üzere, cari işlemler dengesi için farklı dönemlerden bahsetmek mümkündür.

İlk dönem: 1990-1994 (Şiddetli istikrarsızlık): Bu dönemde, ödemeler dengesi başlangıçta pozitiftir (1990:% 0.26), ancak sonraki yıllarda hızla düşer ve

1992 yılında en düşük seviyesine ulaşır (-%14,5). Bu istikrarsızlık, İran-Irak Savaşı'nın (savaşın 1988'de sona ermesi), petrol gelirlerindeki düşüş veya uygunsuz ekonomik politikalar gibi ekonomik şoklardan kaynaklanabilir.

İkinci dönem: 1995-2000 (Göreceli iyileşme süreci): Bu dönemde ödemeler dengesi yavaş yavaş iyileşir ve 2000 yılında bu dönemdeki en yüksek seviyesine (11,39%) ulaşır. 1990'ların sonlarında petrol fiyatlarının artması ve ekonomik reformlar bu süreçte rol oynamıştır.

Üçüncü dönem: 2001-2008 (Sınırlı dalgalanmalar): Bu dönem sınırlı dalgalanmalara sahiptir ve cari denge çoğu yıl pozitif kalmaktadır. Küresel piyasalardaki yüksek petrol fiyatları bu istikrarda önemli bir rol oynamıştır.

Dördüncü dönem: 2009-2015 (Küresel mali kriz sonrası olumsuz değişiklikler): 2008 yılında petrol fiyatlarının düşmesi ve küresel mali krizle birlikte, cari denge azalır ve 2015 yılında %0,3'e ulaşır. Bu dönem, İran ekonomisinin petrol ihracatına olan bağımlılığının etkisini göstermektedir.

Beşinci dönem: 2016-2023 (Dengeye Dönüş): Bu dönemde, ödemeler dengesi sınırlı dalgalanmalar göstermekte ve bazı yıllarda (örneğin 2020:-%1,9) düşüş olmasına rağmen genel olarak olumlu bir durumda kalmaktadır. Muhtemelen, petrol dışı ihracatta kısmi bir iyileşme ve hedeflenmiş ekonomik politikalar bu dengeye katkıda bulunmuştur.

Farklı dönemlerde cari hesap ödemeler dengesi dalgalanmalarını etkileyen anahtar faktörler olarak şunlar sayılabilir: Petrol fiyatı: İran'ın cari hesap dengesini etkileyen ana faktörlerden biri küresel petrol fiyatıdır. Petrol fiyatlarının artması genellikle ödeme dengesinin iyileşmesine neden olurken, petrol fiyatlarının düşmesi olumsuz etki yapar. Yaptırımlar: İran'a karşı uygulanan ekonomik yaptırımlar, özellikle son yıllarda, petrol ihracat kapasitesinin azalmasında ve ödemeler dengesinin düşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ekonomiyi çeşitlendirmek: Petrol bağımlılığını azaltmak için çabalar gösterilmiş olsa da, bu bağımlılık hala önemli bir etkiye sahiptir. Mali ve para politikaları: İç ekonomik politikalar, döviz kuru yönetimi ve enflasyon kontrolü de dahil olmak üzere, doğrudan dış ticaret ve cari hesap dengesi üzerinde etkili olmuştur.

Tablo 8. İran'da Cari İşlemler Dengesi

Country Name	Cari İşlemler Dengesi (GHSY'nın %'si)
1990	0,261991
1991	-3,7
1992	-14,5
1993	-6,61243
1994	6,898523
1995	3,482708
1996	4,345373
1997	1,942606
1998	-1,93966
1999	5,757654
2000	11,38864
2001	1,8
2002	2,7
2003	0,5
2004	0,4
2005	6,7
2006	7,6
2007	9
2008	5,4
2009	2,2
2010	5,3
2011	9,4
2012	5,5
2013	5,9
2014	2,9
2015	0,3
2016	2,9
2017	3,1
2018	7,9
2019	-0,7
2020	-1,9
2021	3,9
2022	3,8
2023	2,8

Kaynak: IMF, 2024. https://www.imf.org/external/datamapper/BCA_NGDPD@WEO/IRN, Erişim Tarihi: 02.10.2024.

1.3.7. Savunma Harcamaları

Savunma harcamaları bir ülkenin, savunma güçlerinin bakım ve ona-rımı, askeri donanımının yenilenmesi ve geliştirilmesi, askerlerin eğitimi, maaş ödemeleri ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi, silah ve ekipman sa-tın alımı, savunma sistemleri, savunma teknolojisi, savunma sanayine yöne-lik faaliyet ve yatırımları, ordunun, hava ve deniz kuvvetleri sistemlerini desteklemeye yönelik yatırımları ve diğer savunma giderleri için hükümet tarafından yönetilen ve ülkenin en yüksek bütçesine sahip, milli güvenliği korumak, ülkenin savunma gücünü güçlendirmek, ulusal güvenlik ve sa-vunma politikalarını uygulamaya yönelik önlemler almayı amaç edinen har-camalardır. Ayrıca ülkenin savunma stratejisi doğrultusunda yapılan AR-GE çalışmaları da bu harcamalar içinde yer alır. Savunma sanayine yapılan ya-tırımların ekonomik büyüme ve refah üzerindeki etkisi, ülkelerin bu alan-daki ithalatçı veya ihracatçı olma durumlarına göre farklılık gösterir. Üretici ve satıcı ülke bakımından savunma sanayiindeki yatırımların sağladığı tek-nik ilerlemeler, ekonomideki diğer sektörlerde de kullanıldığı için verimlilik ve büyümeyi pozitif yönde etkiler ve bu durum sonunda ülke refahının artı-şına katkıda bulunur. Ama savunma sanayi ürünlerinin ithalatçısı olan ülke-ler için aynı şey söylenemez. Onlar zaten kıt olan kaynaklarını daha da azal-tarak savunma harcamaları yaptıkları için ekonomik büyüme ve refah sa-vunma sanayi harcamalarından olumsuz yönde etkilenir. Dolayısıyla sa-vunma sanayi yatırım veya harcamaları, bu ürünlerin ihracatını yapan ülke-lerde pozitif, ithalatını yapan ülkelerde de neğatif dışsallık sağlar. Dünya üzerindeki savaşların bazı ülkeler için yıkım bazı ülkeler için de ekonomik gelişme aracı olması bu yüzdendir (Demir 2024: 66).

Tablo 9’dan takip edileceği üzere, 1990'lar: Savunma harcamalarının gayri safi yurtiçi hasılaya oranı düşüş göstermiş ve 1990'daki % 2,94'ten 1993'te yaklaşık % 1,7'ye gerilemiştir. Bu düşüş, İran-Irak Savaşı sonrası ekonomik yeniden yapılanmadan kaynaklanmış olabilir. 2000'den 2010'a: Bu dönemde savunma harcamalarının oranında göreceli bir artış gözlemlenmektedir, özellikle 2004'ten 2006'ya kadar olan yıllarda % 3,32'ye ulaşmıştır. Bu muhtemelen bölgesel ve uluslararası tehditlere yanıt olarak yeni savunma önceliklerinden kaynaklanmıştır. 2011'den 2023'e: Savunma harcamalarının yüzdesi tekrar azalır ve 2023 yılında yaklaşık % 2,06'ya ulaşır. Bu azalma, yaptırımlar, bütçe değişiklikleri veya

ekonomik büyümenin azalması gibi ekonomik nedenlerle ilgili olabilir. İran'ın savunma harcamaları ekonomik, siyasi ve jeopolitik faktörlerin etkisi altında kalmıştır. Son yıllarda, ekonomik baskılara rağmen harcamalar artmış ve bu durum, güvenlik ihtiyaçlarına sürekli bir odaklanmayı göstermektedir. Trend analizi, İran'ın ekonomik kısıtlamalar ve yaptırımlara rağmen ulusal savunma için gerekli kaynakları sağlamaya çalıştığını göstermektedir.

Tablo 9. İran'da Cari Savunma Harcamaları

Yıl	GHSY'nın %'si	ABD $ (2022, Sabit)
1990	2,94	2066,4
1991	2,17	1863,1
1992	1,79	1616,9
1993	1,70	1893,5
1994	2,07	2336,9
1995	2,15	2292,4
1996	2,24	2527,9
1997	2,50	2819,7
1998	2,63	2821,9
1999	2,40	2854,2
2000	2,30	3142,3
2001	2,42	3498,1
2002	2,17	3765,3
2003	2,41	4394,7
2004	2,83	5679,0
2005	3,04	6753,0
2006	3,32	8086,1
2007	2,65	7435,6
2008	2,68	7153,5
2009	3,05	7484,7
2010	2,79	7615,9
2011	2,38	6573,1
2012	2,69	6843,4
2013	2,18	5511,1
2014	2,12	5494,9
2015	2,56	5842,5
2016	2,80	6707,4
2017	2,84	7546,7
2018	2,24	6384,6
2019	2,11	5516,0
2020	2,17	5811,3
2021	2,22	7068,1
2022	2,11	7334,0
2023	2,06	7375,6

Kaynak: SIPRI, 2024, https://www.sipri.org/databases/milex. Erişim Tarihi: 02.10.2024.

1.3.8. Yatırımlar

Küreselleşme ile dünya ticaret hacmi artmış ve Batı daha çok mal ve hizmet ihraç etme olanağı bulmuştur. Bu arada rekabetin yoğunluk kazan-masıyla başta ABD olmak üzere Batı sermayesi daha ucuz altyapı ve işçilik-ten yararlanmak ve kârlarını maksimize etmek üzere gelişmekte olan ülkelere kaymış ve bu ülkeler doğrudan yatırımlardan daha çok pay almaya baş-lamışlardır. Doğrudan yabancı yatırımlar, giriş yaptığı ülkeye sermayenin yanı sıra teknoloji ve işletme bilgisi de getirmektedir. Ayrıca ülkede yaratı-lan katma değer ile birlikte istihdam ve rekabete önemli ölçüde katkılar sağ-layabilmektedir. Söz konusu yatırımlar ihracata dönük sektörlere yapıldı-ğında, dış ticaret denğesinde olumlu gelişmeler olabilir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yarattığı ekonomik ve sosyal etkiler ülkelerin kal-kınmasında önemli katkı sağlamaktadır (Demir 2024: 69).

Ekonomik sorunlar ve zorluklardan kaynaklanan olumsuz psikolojik ortam, özellikle yaptırımlar döneminde, yatırım süreci, ekonomik büyüme ve enflasyon oranı üzerinde derin etkiler yaratmaktadır. Yaptırımlar, ekonomide bir tür belirsizlik yaratır ve bu durum, yerli ve yabancı yatırımcıları temkinli ve düşünceli olmaya zorlar. Yaptırımlardan kaynaklanan belirsizlik, yatırım kararlarının ertelenmesine neden olur ve sonuç olarak, ülke ekonomisine yardımcı olabilecek mali kaynaklar başka bölgelere yönlendirilir. Bu koşullarda, hedef ülke yalnızca yatırım çekme yarışında geri kalmaz, aynı zamanda ekonomik fırsatları kaybederek büyüme ve gelişimi de yavaşlar. Öte yandan, doğrudan yaptırımlardan etkilenmeyen veya bu yaptırımlara katılmayan ülkeler, hedef ülkenin ekonomik ortamına şüpheyle bakarlar. Bu ülkeler genellikle isteksizce ve bazı durumlarda katı şartlar ve kısıtlamalar koyarak böyle bir ortamda yatırım yapmayı kabul ederler. Ayrıca, yaptırım uygulayan ülkelerle ekonomik ilişkileri olan birçok şirket, kendi çıkarlarına zarar gelmesinden endişe duyar. Bu endişe, yaptırım uygulanan ülkede yatırım yapmaktan kaçınmalarına veya giriş kararı almaları durumunda, olası ekonomik ve siyasi riskleri karşılamak için çok yüksek maliyetler göz önünde bulundurmalarına neden olur. Bu maliyetler, özel sigortalar, karmaşık finansal mekanizmaların oluşturulması ve hatta olası zararları azaltmak için alternatif planların düşünülmesini içerir. Genel olarak, yaptırımların neden olduğu olumsuz psikolojik ve ekonomik ortam, yalnızca yatırımcıları hedef ülkeden uzaklaştırmakla kalmaz, aynı zamanda o ülkenin genel

olarak bir ekonomik destinasyon olarak cazibesini de artırır. Bu durum, güveni yeniden inşa etmek ve yerli ve yabancı yatırımcıları çekmek için akıllıca politikalar gerektirir (Fadai ve Derakhshan, 2015: 8). 20 yıllık 2025 yılına kadar olan vizyona göre, İran'da 3700 milyar dolar yatırım yapılması öngörülmektedir ve bu miktarın 1300 milyar doları yabancı kaynaklardan sağlanmalıdır. İran'da yabancı yatırımcılar, her ekonomik sektörde % 25 ve her faaliyet dalında % 35 oranında yatırım yapma hakkına sahiptir. Bu durum, yabancı yatırımın İran ekonomisi için vazgeçilmez önemini açıkça göstermektedir. Ancak, devletin uzun vadeli yabancı krediler ve yatırımlardan yararlanma oranı, özellikle devrim sonrası yıllarda ve 1995 yılına kadar önemli ölçüde azalmıştır. Bu düşüş, devrim, savaş ve Amerika ile Avrupa'nın İran'a uyguladığı ekonomik yaptırımların etkilerini yansıtmaktadır (İrfani Rad 2001: 13). Tablo 10 görülebileceği üzere, 1990'lı yıllarda yabancı yatırımlar genellikle olumsuzdur (sermaye çıkışı). 2000'li yıllarda, 2002 yılında 3,5 milyar dolara ulaşarak büyük bir sıçrama görülüyor. Bu nokta, yabancı yatırım çekme açısından en güçlü yıllardan biridir. 2011'den 2017'ye kadar yatırımlar nispeten istikrarlı olmuş ve miktarı 2 ile 5 milyar dolar arasında dalgalanmıştır. 1990'lı yıllarda, siyasi, ekonomik sorunlar ve İran'ın iş ortamının cazip olmaması muhtemelen yatırım girişini engellemiştir. 2000-2011 yılları arasındaki sıçrama, ekonomik reform politikaları ve bazı alanlarda artan şeffaflıktan kaynaklanabilir. 2018'den itibaren düşüş, daha sıkı yaptırımlar, yabancı şirketlerin çıkışı ve siyasi ve ekonomik belirsizlik nedeniyle açıklanabilir. Yabancı yatırımın zirve dönemleri (2002-2005 ve 2010-2017) ekonomik açılma politikaları ve uluslararası etkileşimlerin artmasıyla aynı zamana denk gelmiştir. Son yıllarda yabancı yatırımlardaki düşüş, yaptırımların etkisi, ekonomik şeffaflık eksikliği ve döviz kurlarındaki dalgalanmaları göstermektedir. Sermaye çıkışının girişten daha az olması, sermayenin yurtdışına transferinde sınırlamalar olabileceğini gösterebilir. Genel olarak, 1990'lar, kapalı ekonomik ve siyasi ortam nedeniyle yabancı yatırımları çekmede ciddi bir zayıflık dönemi, 2000'ler, ekonomik açılma ve reformlar nedeniyle kayda değer büyüme dönemi, 2010'lar, 2017 yılına kadar nispi istikrar, ancak ardından yaptırımlar ve ekonomik dalgalanmalar nedeniyle keskin bir düşüş döemi, 2020'ler, İran'ın yabancı yatırımcılar için ekonomik cazibesinin azaldığı dönem olarak değerlendirilebilir.

Tablo 10. İran'da Yatırımlar

Yıl	**Doğrudan Yabancı Yatırımlar** (Net, BoP, ABD$)	**Doğrudan Yabancı Yatırımlar** (Net GİRİŞ, GSYH'nın %'si)	**Doğrudan Yabancı Yatırımlar** (Net ÇIKIŞ, GSYH'nın %'si)
1990	-420000000	-0.28999	0.044864
1991	4618000	0.02	0.02
1992	-22000000	0.01	0.03
1993	340000000	0.325601	-0.20792
1994	-7301000	0.002784	0.012947
1995	14744000	0.017631	0.00234
1996	-53000000	0.021594	0.065717
1997	-27000000	0.046524	0.070343
1998	-39000000	0.021763	0.057479
1999	-160000000	0.030743	0.170228
2000	28007000	0.035587	0.010031
2001	358000000	0.32166	0.039408
2002	3500000000	2.736115	0.011818
2003	3200000000	1.874034	-0.21212
2004	2930000000	1.598214	0.055026
2005	2470000000	1.275851	0.183069
2006	2170000000	0.870277	0.055744
2007	1660000000	0.576707	0.102484
2008	1780000000	0.480188	0.049026
2009	2890000000	0.716485	0.022951
2010	3410000000	0.749572	0.049086
2011	4020000000	0.683037	0.041146
2012	3310000000	0.723832	0.210552
2013	2860000000	0.618932	0.038396
2014	2100000000	0.457336	0.000748
2015	1930000000	0.502189	0.029321
2016	3270000000	0.736318	0.022734
2017	4940000000	1.031379	0.015566
2018	2300000000	0.719763	0.022628
2019	1420000000	0.531642	0.029903
2020	1260000000	0.559784	0.032699
2021	1340000000	0.396829	0.022725
2022	1400000000	0.362849	0.02419
2023	1340000000	0.354251	0.021585

Kaynak: Dünya Bankası, 2024. https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=World-Development-Indicators#. Erişim Tarihi: 02.10.2024.

1.3.9. Dünya Ticareti

Tablo 11 ve Tablo 12, İran'ın Dünya ile olan ticareti gösterilmeye çalışılmıştır. Bu tablolarda sırasıyla İran'nın ihracatındaki başlıca ürünler ve İran'nın ithalatındaki başlıca ürünler gösterilemektedir. İran'ın genel ihracatındaki azalma, özellikle büyük ülkeler olan Çin ve Türkiye'ye yönelik, dış baskılar ve iç kısıtlamaların bir göstergesidir. Pakistan ve Hindistan gibi bazı komşu ülkeler ve Güney Asya'ya yapılan ihracattaki artış, bu verilerde olumlu bir noktadır. İhracat pazarlarının çeşitlendirilmesi ve rekabet avantajının artırılması, ihracattaki düşüşten kaynaklanan ekonomik zararların azaltılması için bir çözüm olabilir. İran'ın Dünya olan ticaretine İran'nın ihracatındaki başlıca ürünler olarak bakıldığında ilk sırada Polietilen Polimerleri olduğu görülür (toplam ihracattaki payı % 15,4 ile en yüksek ihracat payı. Demir cevheri ve konsantrelerinin ihracat payı % 11,4 toplam ihracatın, ikinci en önemli ihracat ürünüdür. Petrol ve petrokimya ürünleri sektöründe en fazla ihracat düşüşü görülmektedir. Muhtemelen ekonomik yaptırımlar, diğer üreticilerle rekabet ve küresel fiyatların düşmesi nedeniyle olmuştur. Maden ürünleri: Demir cevheri ihracatındaki artış, İran'ın bu alandaki rekabetçi konumunu göstermektedir. Bununla birlikte, diğer maden ürünlerinde düşüş yaşanmıştır. Tarım ve gıda ürünleri: Tropikal ve kuru meyve ihracatı azalmış olabilir, bu da iklim değişikliği, üretim düşüklüğü veya hedef pazarlardaki pazarlama sorunlarından kaynaklanıyor olabilir**.** Genel ithalat değişiklikleri: İran'ın 2023 yılı toplam ithalatı, 2022 yılına göre ciddi bir düşüş göstermiştir (- % 60,4). Bu, genel ithalat hacminde bir azalma veya ticaret ve ekonomik politikalarda temel değişiklikler olduğunu göstermektedir. Yüksek otomobil parçaları, gövde ve motor ithalatı, yerli otomotiv sanayisine özel bir dikkat gösterildiğini gösteriyor. Mısır, soya ve pirinç ithalatındaki önemli düşüş, ekonomik sorunlar veya politika değişikliklerinin bir göstergesi olabilir. İlaç, tıbbi ekipman ve cerrahi aletlerin ithalatındaki azalma, bu ürünlerin yerli üretiminde ilerleme kaydedildiğini gösterebilir. Bu istatistikler, İran'ın ithalat politikalarında temel değişiklikleri gösteriyor ve ithal mallara bağımlılığı azaltma ve otomotiv, tarım ve tıbbi ekipmanlar gibi önemli sektörlerde yerli üretimi artırma yönünde ilerliyor. Ancak, bazı temel ürünlerin (örneğin mısır ve pirinç) önemli ölçüde azalması, olumsuz sosyal ve ekonomik sonuçlara yol açabilir.

Tablo 11. İran'ın İhracatında Başlıca Ürünler (1.000 dolar)

Sıra	**GTİP**	**ÜRÜNLER** (İlk 15)	**2021**	**2022**	**2023**	**Pay** (%, 2023)	**Değişim** (%, 2022-2023)
TOPLAM İHRACAT			**75 144 618**	**80 900 398**	**11 308 828**	**100**	**-86**
1.	3901	Etilen polimerleri (ilk şekillerde)	4 543 808	4 242 789	1 744 580	15,4	-58,9
2.	2601	Demir cevherleri ve konsantreleri	360 059	637 359	1 290 912	11,4	102,5
3.	2905	Asiklik alkoller ve bunların halojenlenmiş, sülfolanmış, nitrolanmış veya nitrozalanmış türevleri	2 831 258	2 763 825	738 822	6,5	-73,3
4.	2711	Petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar	8 327 064	8 296 061	605 055	5,4	-92,7
5.	7403	Rafine edilmiş bakır ve bakır alaşımları (ham)	1 601 382	1 195 310	554 971	4,9	-53,6
6.	7601	İşlenmemiş aluminyum	676 337	1 010 472	530 923	4,7	-47,5
7.	0802	Diğer kabuklu meyveler (taze/kurutulmuş) (kabuğu çıkarılmış/soyulmuş)	943 651	490 959	334 075	3	-32
8.	7901	İşlenmemiş çinko	541 943	574 510	329 418	2,9	-42,7
9.	2713	Petrol koku, petrol bitümeni ve petrol yağlarının veya bitümenli minerallerden elde edilen yağların diğer kalıntıları	1 429 904	1 703 534	244 016	2,2	-85,7
10.	7207	Demir veya alaşımsız çelikten yarı mamuller	2 723 623	2 077 176	211 483	1,9	-89,8
11.	2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	10 687 846	12 036 550	195 013	1,7	-98,4
12.	0804	Hurma, incir, ananas, avokado ve guava armudu, mango ve mangost.	345 668	331 554	174 522	1,5	-47,4
13.	3903	Stiren polimerleri (ilk şekillerde)	479 266	335 721	172 464	1,5	-48,6
14.	7214	İnşaat demiri	1 284 429	1 205 343	153 454	1,4	-87,3
15.	7408	Bakır teller	356 446	495 661	140 017	1,2	-71,8

Kaynak: Trademap, 2024, https://www.trademap.org/Index.aspx, Erişim Tarihi: 02.10.2024.

Tablo 12. İran'ın İthalatında Başlıca Ürünler (1.000 dolar)

Sıra	GTİP	ÜRÜNLER (İlk 15)	2021	2022	2023	Pay (%, 2023)	Değişim (%, 2022-2023)
TOPLAM İTHALAT			**52 957 972**	**58 726 180**	**23 257 918**	**100**	**-60,4**
1.	8708	Karayolu taşıtları için aksam ve parçalar	683 737	894 294	1 271 429	5,5	42,2
2.	1005	Mısır	3 398 991	3 442 144	1 265 954	5,4	-63,2
3.	1201	Soya fasulyesi	1 451 728	1 661 868	1 241 044	5,3	-25,3
4.	8707	Karayolunda kullanılan motorlu taşıtlar için karoseriler (şoför mahalleri dahil)	17 399	22 482	1 003 831	4,3	4365
5.	1006	Pirinç	730 960	2 055 979	736 353	3,2	-64,2
6.	2304	Soya fasulyesi yağı üretiminden arta kalan küspe ve katı atıklar	1 274 266	632 571	538 345	2,3	-14,9
7.	8517	Telefon cihazları, ses, görüntü veya diğer bilgileri almaya veya vermeye mahsus diğer cihazlar	4 472 750	3 784 155	469 133	2	-87,6
8.	3004	Tedavide veya korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış)	794 813	629 430	406 752	1,7	-35,4
9.	9018	Tıpta, cerrahide, dişçilikte ve veterinerlikte kullanılan alet ve cihazlar	584 698	530 926	346 054	1,5	-34,8
10.	8414	Hava veya vakum pompaları, hava veya diğer gaz kompresörleri, fanlar, aspiratörü olan havalandırmaya mahsus davlumbazlar	483 643	561 729	334 543	1,4	-40,4
11.	3002	İnsan kanı, hayvan kanı, serum, aşı, toksin vb.	1 011 838	1 170 918	309 389	1,3	-73,6
12.	9021	Ortopedik cihazlar; cebireler, kırıklar için cihazlar vb; protez organlar; işitme cihazları, vücut içi ve dışı cihazları	340 297	280 959	299 501	1,3	6,6
13.	8407	Kıvılcım ile ateşlemeli içten yanmalı doğrusal veya döner pistonlu motorlar (patlamalı motor)	119 288	162 254	225 607	1	39
14.	8481	Musluk, batarya, vana ve valfler	217 191	210 900	218 179	0,9	3,5
15.	1511	Palm yağı ve fraksiyonları	531 939	689 164	211 001	0,9	-69,4

Kaynak: Trademap, 2024, https://www.trademap.org/Index.aspx, Erişim Tarihi: 02.10.2024.

Tablo 13. İran'ın Ülkelere Göre İhracatı (1.000 dolar)

Sıra	**Ülke** (İlk 15)	**2021**	**2022**	**2023**	**Pay** (%, 2023)	**Değişim** (%, 2022-2023)
TOPLAM İHRACAT		**75 144 618**	**80 900 398**	**11 308 828**	**100**	**-86**
1.	Çin	6 500 367	6 355 060	4 554 171	40,3	-28,3
2.	**Türkiye**	**2 823 679**	**3 353 808**	**2 180 642**	**19,3**	**- 35**
3.	Pakistan	661 411	848 696	943 287	8,3	11,1
4.	Hindistan	408 679	653 605	667 543	5,9	2,1
5.	Ermenistan	437 563	598 959	597 233	5,3	-0,3
6.	Azerbaycan	397 524	476 434	473 064	4,2	-0,7
7.	Almanya	370 557	316 445	265 040	2,3	-16,2
8.	Gürcistan	136 521	209 451	225 282	2	7,6
9.	Kazakistan	165 559	209 966	218 528	1,9	4,1
10.	İtalya	211 638	169 893	163 003	1,4	-4,1
11.	İspanya	123 989	170 716	98 577	0,9	-42,3
12.	Şili	102 689	99 797	85 395	0,8	-14,4
13.	Romanya	72 504	76 691	64 449	0,6	- 16
14.	Bulgaristan	70 528	89 773	60 911	0,5	-32,1
15.	Belçika	79 705	78 186	54 263	0,5	-30,6

Kaynak: Trademap, 2024, https://www.trademap.org/Index.aspx, Erişim Tarihi: 02.10.2024.

İran'ın 2021-2023 dönemindeki farklı ülkelere yaptığı ihracat tablosunun analizine bakıldığında, İran'ın farklı ülkelere yaptığı ihracatın önemli değişikliklerle karşılaştığını göstermektedir. İran'ın 2023 yılı toplam ihracatı ciddi şekilde azalmış (% 86) ve 11.308.828 milyon dolara ulaşmıştır, oysa bu rakam 2022 yılında 80,900,398 milyon dolar olmuştur. Çin, İran'ın en büyük ihracat pazarı olmaya devam etmiştir ve 2023 yılında toplam ihracatın % 40,3'ünü oluşturmuştur. Bununla birlikte, 2023 yılında Çin'e yapılan ihracat % 28,3 oranında azalmıştır. Bu azalmaya neden olarak petrol ve gaz ihracatının fiyat veya hacminin düşmesi, jeopolitik sorunlar ve ticaret kısıtlamaları gösterelebilir. Türkiye, İran'ın ikinci en büyük ihracat hedefidir ve toplam ihracatın % 19,3'ünü oluşturmaktadır. Türkiye'ye yapılan ihracat da önemli bir düşüş göstermiştir (% 35), bu da enerji talebindeki azalma veya ticari ilişkilerdeki değişikliklerden kaynaklanıyor olabilir. İran'ın 2023 yılındaki toplam ithalatı büyük ölçüde azalmış ve 23,2 milyar dolara düşmüştür, bu da 2022 yılına göre %60,4'lük bir azalma anlamına gelmektedir. Bu büyük düşüş muhtemelen iç talepteki azalma, yaptırımlar, döviz sorunları veya ticaret politikalarındaki

değişiklikler gibi ekonomik nedenlerden kaynaklanmıştır. Çin, hâlâ İran'ın en büyük ticaret ortağıdır ve 2023 yılında İran'ın toplam ithalatının % 43,5'ine yükselmiştir. Çin'den yapılan ithalat, genel ithalattaki azalmaya rağmen % 7,1 oranında artış göstermiştir ki bu da İran'ın Çin'e olan bağımlılığını göstermektedir. Türkiye, İran'ın ikinci ticari ortağıdır ve % 13,9 paya sahip olup % 5,2 büyüme göstermektedir. Bu büyüme, İran ve Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin güçlendiğini göstermektedir. Brezilya, İran'ın üçüncü ticari ortağı olmasına rağmen, ithalatta %46,5'lik büyük bir düşüş yaşamıştır, bu da Brezilya'dan yapılan bazı ithal ürünlerin (örneğin tarım ürünleri) önemli ölçüde azaldığını göstermektedir. Çin'den yapılan yüksek ithalat payı, İran'ın bu ülkeye olan yoğun bağımlılığını göstermektedir, bu da gelecekte ticari ortakların çeşitliliği açısından risk oluşturabilir. Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri, geçmişle karşılaştırıldığında farklı büyüme oranları deneyimlemişlerdir ki bu, ithal edilen malların türlerinin daha ayrıntılı incelenmesini gerektirmektedir. Toplam ithalattaki keskin düşüş, İran'ın dış ticaretteki genel kısıtlamalarını gösteriyor ki bu muhtemelen ekonomik nedenler ve yaptırımlardan kaynaklanıyor.

Tablo 14. İran'ın Ülkelere Göre İthalatı (1.000 dolar)

Sıra	**Ülke** (İlk 15)	**2021**	**2022**	**2023**	**Pay** (%, 2023)	**Değişim** (%, 2022-2023)
TOPLAM İTHALAT		**52 957 972**	**58 726 180**	**23 257 918**	**100**	**-60,4**
1.	Çin	8 277 853	9 440 300	10 107 447	43,5	7,1
2.	**Türkiye**	**2 770 962**	**3 068 842**	**3 229 337**	**13,9**	**5,2**
3.	Brezilya	1 940 974	4 296 796	2 298 109	9,9	-46,5
4.	Almanya	1 703 328	1 666 384	1 297 160	5,6	-22,2
5.	Hindistan	1 284 001	1 839 523	1 186 838	5,1	-35,5
6.	İtalya	532 670	581 195	648 843	2,8	11,6
7.	Hollanda	513 982	345 039	496 697	2,1	44
8.	Malezya	565 770	784 419	411 729	1,8	-47,5
9.	Kanada	322 418	280 126	338 492	1,5	20,8
10.	Belçika	269 621	279 463	336 392	1,4	20,4
11.	Fransa	265 585	329 864	305 306	1,3	-7,4
12.	İspanya	279 649	241 679	233 237	1	-3,5
13.	Romanya	403 509	245 686	197 903	0,9	-19,4
14.	Endonezya	187 177	242 552	195 129	0,8	-19,6
15.	İsviçre	170 246	152 823	184 941	0,8	21

Kaynak: Trademap, 2024, https://www.trademap.org/Index.aspx, Erişim Tarihi: 02.10.2024.

1.3.10. Türkiye Ticareti

Tablo 15 ve Tablo 16, Türkiye'nin İran'a ihracatında başlıca ürünleri ve Türkiye'nin İran'a ithalatındaki başlıca ürünleri göstermektedir. Bu tablolardab ilk olarak göze çarpan şey Türkiye'nin İran'dan yaptığı toplam ithalatın önemli ölçüde azalmasıdır. Buna göre Türkiye'nin İran'dan yaptığı toplam ithalat, 2022'de 3,353 milyon dolardan 2023'te 2,180 milyon dolara düşmüştür. Bu düşüş, uluslararası yaptırımlar, döviz dalgalanmaları, iki ülkenin ticaret politikalarındaki değişiklikler veya belirli bazı mallara olan talebin azalması gibi nedenlerden kaynaklanıyor olabilir.

Tablo 15. Türkiye'nin İran'a İhracatında Başlıca Ürünler (1.000 dolar)

Sıra	**GTİP**	**ÜRÜNLER** (İlk 15)	**2021**	**2022**	**2023**	**Pay** (%, 2023)	**Değişim** (%, 2022-2023)
TOPLAM İHRACAT			**2 770 962**	**3 068 842**	**3 229 337**	**100**	**5,2**
1.	1005	Mısır	4 572	3 825	245 129	7,6	6308,6
2.	4703	Sodalı veya sülfatlı kimyasal odun hamuru	53 982	80 684	90 673	2,8	12,4
3.	3004	Tedavide veya korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış)	88 894	74 321	77 589	2,4	4,4
4.	2304	Soya fasulyesi yağı üretiminden arta kalan küspe ve katı atıklar	41 528	217	71 804	2,2	32989,4
5.	4811	Kâğıt, karton, selüloz vatka ve selüloz liften tabakalar	49 181	59 986	66 147	2	10,3
6.	8708	Karayolu taşıtları için aksam ve parçalar	58 438	90 297	65 205	2	-27,8
7.	2608	Çinko cevherleri	67 027	64 169	58 578	1,8	-8,7
8.	8716	Römorklar ve yarı römorklar; hareket ettirici tertibatı bulunmayan diğer taşıtlar.	25 173	27 273	57 179	1,8	109,7
9.	9619	Hijyenik havlular vb.	25 301	43 721	48 957	1,5	12
10.	0207	Kümes hayvanlarının etleri, yenilen sakatatı	126 148	45 096	48 535	1,5	7,6
11.	1805	Kakao tozu	27 054	32 284	45 209	1,4	40
12.	8536	Gerilimi 1000 voltu geçmeyen elektrik devresi teçhizatı	50 861	53 622	42 945	1,3	-19,9
13.	3906	Akrilik polimerleri	18 529	42 081	41 546	1,3	-1,3
14.	5201	Pamuk	2 391	31 826	39 807	1,2	25,1
15.	3302	Sanayide ve içecek imalinde hammadde	25 800	28 382	39 347	1,2	38,6

Kaynak: Trademap, 2024, https://www.trademap.org/Index.aspx, Erişim Tarihi: 02.10.2024.

Tablo 16. Türkiye'nin İran'a İthalatında Başlıca Ürünler (1.000 dolar)

Sıra	**GTİP**	**ÜRÜNLER** (İlk 15)	**2021**	**2022**	**2023**	**Pay** (%, 2023)	**Değişim** (%, 2022-2023)
TOPLAM İTHALAT			**2 823 679**	**3 353 808**	**2 180 642**	**100**	**-35**
1.	7601	İşlenmemiş aluminyum	449 350	776 547	375 472	17,2	-51,6
2.	3901	Etilen polimerleri (ilk şekillerde)	457 067	340 609	263 835	12,1	-22,5
3.	7901	İşlenmemiş çinko	248 877	370 097	263 290	12,1	-28,9
4.	7408	Bakır teller	98 052	164 170	129 253	5,9	-21,3
5.	7403	Rafine edilmiş bakır ve bakır alaşımları (ham)	216 501	249 155	106 953	4,9	-57,1
6.	7207	Demir veya alaşımsız çelikten yarı mamuller	7 616	73 094	77 997	3,6	6,7
7.	0802	Diğer kabuklu meyveler (taze/kurutulmuş) (kabuğu çıkarılmış/soyulmuş)	78 969	52 005	74 159	3,4	42,6
8.	7202	Ferro alyajlar	43 979	55 246	52 214	2,4	-5,5
9.	7214	İnşaat demiri	25 199	51 207	37 853	1,7	-26,1
10.	7404	Bakır döküntü ve hurdaları	121 086	65 809	37 687	1,7	-42,7
11.	2712	Vazelin, parafin, petrol mumu, yağlı mum, ozakerit, linyit mumu, turb mumu vb.	41 598	52 451	36 409	1,7	-30,6
12.	6907	Cilasız veya sırsız seramikten döşeme veya kaplama karoları ve kaldırım taşları, mozaik küpler vb.	9 461	26 617	34 491	1,6	29,6
13.	2009	Meyve ve sebze suları	14 334	13 924	30 047	1,4	115,8
14.	3102	Azotlu mineral veya kimyasal gübreler	68 978	109 726	28 450	1,3	-74,1
15.	0806	Üzümler (taze/kurutulmuş)	30 829	24 484	28 434	1,3	16,1

Kaynak: Trademap, 2024, https://www.trademap.org/Index.aspx, Erişim Tarihi: 02.10.2024.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE AMBARGO

Yaptırımlar, uluslararası ilişkiler ve ekonomik-politik politikaların temel araçlarından biri olarak, ülkeler, örgütler ve bireyler üzerinde geniş etkiler bırakır. Bu araç, genellikle devletler veya uluslararası kuruluşlar tarafından hedef ülkelerin davranışlarını değiştirmek veya baskı uygulamak amacıyla kullanılır ve ekonomik, ticari, siyasi ve askeri yaptırımlar gibi çeşitli türleri içerir. Bu türlerin her biri, ülkelerin sosyal ve ekonomik yaşamlarının farklı yönlerini değiştirebilir. Bu yaptırımların doğasını, hedeflerini ve sonuçlarını anlamak, yalnızca politika yapıcılar ve analistler için değil, aynı zamanda küresel sistemle bir şekilde bağlantılı olan herkes için büyük önem taşımaktadır.

2.1. Yaptırım Teorisi

1976 yılında, Johan Galtung, yaptırım teorisini ilk kez 1976 yılında ortaya attı. Bu teori, ülkelerin belirli davranışlarından duyulan memnuniyetsizliği ifade etmek ve onları caydırmak için kullanılır. Ekonomik yaptırım, ekonomik nitelikte olan ve diplomatik veya askeri eylemlere karşı uygulanan önlemlerdir. Bu önlemler, hükümetler tarafından karşı tarafın davranışlarına karşı çıkmak veya o hükümeti politika, prosedür veya hatta hükümet yapısını değiştirmeye zorlamak amacıyla alınır.

Ambargoların ana hedefi genellikle ticareti ve dış finansmanı sınırlamaktır. Bu önlemler, bir ülkeyi veya belirli bireyleri baskı altına almak ve dış politika ve uluslararası güvenlik hedeflerine ulaşmak için uygulanır (Abbasi 2020: 3).

Yaptırımlar, siyasi, ekonomik veya askeri araçlar olarak, ülkeler, uluslararası kuruluşlar veya kurumlar tarafından uygulanır ve belirli hedeflere ulaşmak için, örneğin devletlerin davranışlarını değiştirmek, bir ülkenin gücünü sınırlamak veya belirli eylemleri gerçekleştirmek için baskı yapmak amacıyla kullanılır.

Ekonomik yaptırımlar bazı kararlarda mücbir sebep olarak kabul edilmiştir. Örneğin, Macaristan Tahkim Mahkemesi, 96074 numaralı davada, Birleşmiş Milletler tarafından Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'ne karşı uygulanan yaptırımların, Uluslararası Mal Satım Sözleşmesi'nin 79. maddesi uyarınca bir mücbir sebep olarak değerlendirildiğini belirtmiştir. Bunun nedeni, yaptırımlar süresince mal satıcısı olarak Yugoslavya'ya ödeme yapılmasını engellemiş olmalarıdır (Şoariyan ve Cemşidi, 2020: 30).

Meat Yard LLC v. Russian Agricultural Bank OJSC (Dava No. A21-8837/2012) davasında, Rusya Federal Mahkemesi, sözleşme hukukunun önemli ilkelerinden biri olan mücbir sebep (Force Majeure) ile ilgili bir meseleyi ele almıştır. Bu davada, ana ihtilaf konusu, Rus yetkilileri tarafından çıkarılan ve Avrupa Birliği'nden mal ithalatını engelleyen bir emrin, bir mücbir sebep olayı olarak ileri sürülüp sürülemeyeceği idi. Şirket Meat Yard, sözleşmenin taraflarından biri olarak, sözleşme yükümlülüklerini yerine getirememe durumunu gerekçelendirmek için bu devlet emrine atıfta bulunmuş ve bu durumun kontrolü dışında olduğunu iddia ederek, dolayısıyla bir mücbir sebep olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur.

Mücbir sebep **(Force Majeure)**, öngörülemeyen ve kaçınılmaz bir olayın (örneğin, doğal afetler, savaş veya devlet emirleri gibi) tarafların sözleşmesel yükümlülüklerini yerine getirmesini engellediği durumları ifade eder. Bu tür durumlarda, olaydan etkilenen taraf, yükümlülüklerini yerine getirme sorumluluğundan muaf tutulabilir. Ancak, **Rusya Federal Mahkemesi**, bir davada, Rus yetkililerinin Avrupa Birliği'nden mal ithalatına yönelik kısıtlama getiren emrinin, fırsat majör olarak değerlendirilemeyeceğine karar vermiştir. Mahkeme, bu tür bir emrin devlet eylemi olmasına rağmen, taraflar için öngörülemeyen veya kaçınılmaz koşullar yaratmadığını belirtmiştir. Başka bir deyişle, mahkeme, tarafların sözleşme yaparken, özellikle ticaret kısıtlamaları veya yaptırımlar gibi durumlarda, devlet müdahalelerini öngörülebilir bir risk olarak kabul etmeleri ve bu risklere karşı sözleşme hükümlerinde önlemler almaları gerektiğini savunmuştur (İsmaili Ferd vd., 2021: 14).

Bu karar birkaç açıdan önemlidir: Rusya Federal Mahkemesi, her devlet eyleminin otomatik olarak mücbir sebep olarak kabul edilmediğine, ancak

öngörülemezlik ve kaçınılmazlık gibi belirli özelliklere sahip olması durumunda böyle kabul edileceğine işaret etti.

Taraflar, uluslararası ticaretle ilgili riskleri, örneğin devlet politikalarındaki ani değişiklikler veya ithalat kısıtlamaları gibi, öngörmek ve sözleşmelerinde buna atıfta bulunmakla yükümlüdürler. Her ne kadar mücbir sebep genellikle deprem veya sel gibi doğal afetleri kapsasa da, devlet eylemleri yalnızca tarafların öngörü ve kontrol yeteneklerinin ötesinde olağanüstü koşullar yarattığında bu kategoriye girer.

Bu nedenle, bu davada Meat Yard şirketi, mücbir sebebe dayanarak sözleşmesel yükümlülüklerinden muaf tutulamadı ve mahkeme, ithalat kısıtlaması emrinin, olağan ticari bir risk olarak, sözleşme düzenlenirken öngörülmesi gerektiğini vurguladı. Bu dava, açıkça göstermektedir ki, mücbir sebep gibi ilkelerin yorumlanması ve uygulanması büyük ölçüde her davanın bağlamına ve özel koşullarına ve olayın öngörülebilirlik derecesine bağlıdır (Gholami ve Aminzadeh 2014: 48).

İlgili mücbir sebep koşulları arasında, ekonomik yaptırımların mücbir sebep kapsamından açıkça çıkarılması yer alabilir veya yaptırımların genellikle öngörülebilir olması göz önüne alındığında, mücbir sebebin öngörülemezlik özelliği üzerine daha fazla vurgu yapılabilir. Ayrıca, ekonomik yaptırımların uygulanması, henüz imkânsız hale gelmemiş olsa da, uygulanmasını zorlaştırabilir veya maliyetli hale getirebilir. Bu durumda, yükümlü, sözleşmenin dengesi bozulduğu gerekçesiyle, kontrol dışı maliyet artışına dayanaraktan sözleşme değişikliği talebinde bulunabilir. Yaptırım uygulanan bir ülke veya o ülkenin vatandaşları için yeni yaptırımların uygulanması olasılığı da göz önünde bulundurularak, mücbir sebep şartının uygulanmadığı, açıkça ekonomik yaptırımların bu şartın kapsamı dışında tutulduğu bir şart uygun olacaktır. Bu durumda, yaptırımlar, tüm mücbir sebep kriterlerini karşılasalar bile, ne sözleşme şartı ne de mücbir sebebin hukuki genel ilkesi kapsamında muafiyet sağlamaz, çünkü sözleşme açıkça bu durumu hariç tutmuştur ve tarafların açık iradesine aykırı bir hüküm verilemez. Ekonomik yaptırımlar, tarafların yükümlülüklerini etkileyen durumlar, bu şartın kapsamı dışında kalır ve mücbir sebep veya başka bir ad altında, uygulanmaktan muaf tutulamaz. Ayrıca, bu tür bir şartın sözleşmeye eklenmesindeki müzakerelerin tarafların pazarlık gücü

açısından önemli olduğu ve karşı tarafı kabul etmeye ikna etme noktasında etkili olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, kendi ülkesinin yaptırım altında olduğu bir taraf, yükümlülüklerinin etkilenme olasılığının arttığını düşünüyorsa, böyle bir şartın eklenmesi konusunda daha dikkatli olmalıdır (Gholami ve Aminzadeh 2014: 48).

Ekonomik yaptırımlar, getirdiği sınırlamalar nedeniyle sözleşmenin yerine getirilmesini zorlaştırır ve tarafın, yaptırım uygulama ve koyma nedeniyle oluşan mücbir sebebe dayanarak sözleşmesel yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçınmasını sağlar. Bu durumun ortaya çıkması, taraflarca istenen bir şey olmadığı açıktır. Hangi olayın mücbir sebebe yol açtığına bakılmaksızın, bir sözleşmede yer alan yükümlülüklerin yerine getirilmemesi, özellikle uluslararası sözleşmelerde, ekonomik verimsizliğe ve taraflar için maliyetlerin artmasına yol açar (İzanlu ve Hatefi 2014: 43).

2.2. Yaptırım Sınıflandırmaları

Çeşitli türlerde yaptırımlar gündeme gelmiştir ve burada (Şekil 1) en önemlilerine kısaca değinilmektedir. Bir bakış açısıyla, ekonomik yaptırımlar genel olarak iki ana kategoriye ayrılmaktadır: kapsamlı ve tam yaptırımlar ile seçici ve kısmi yaptırımlar. Kapsamlı ve tam yaptırımlar, hedef ülkenin tüm ticari işlemlerini etkilerken, seçici ve kısmi yaptırımlar daha çok stratejik malları ve alanları hedef alır.

Başka bir bakış açısına göre, yaptırımlar genel olarak iki tür zorlayıcı ve manipülatif veya nüfuz edici olarak sınıflandırılır. Bu iki tür arasındaki temel fark, hedef grup, amaçlar ve uygulama veya bilgilendirme yöntemlerinde yatmaktadır (Zahraani 1997: 32).

Zorlayıcı yaptırımlarda, ana hedef hükümetler üzerinde etkili olarak onların davranışlarını değiştirmektir. Bu tür yaptırımlarda, uygulama yöntemi açık ve doğrudan olarak ilan edilir. Buna karşılık, manipülatif yaptırımlar daha çok topluma ve insanlara odaklanır ve amacı sosyal yapıyı istikrarsızlaştırmaktır. Bu tür yaptırımlar gizli ve karmaşık bir şekilde uygulanır. Manipülatif yaptırımların zorlayıcı yaptırımlara göre bir avantajı, uluslararası alanda gerilimleri azaltmasıdır. Açık bir mesajın olmaması, yaptırımın göndericisini tanımayı zorlaştırdığından, bu

tür yaptırımlar daha az gerilimli bir araç olarak kullanılabilir ve genellikle zorlayıcı yaptırımların yarattığı geniş çaplı tepkileri önleyebilir. Sonuç olarak, yaptırımlar hedef ülkeye ani ve beklenmedik bir şekilde veya kademeli olarak uygulanabilir (Khabazan 2015: 34).

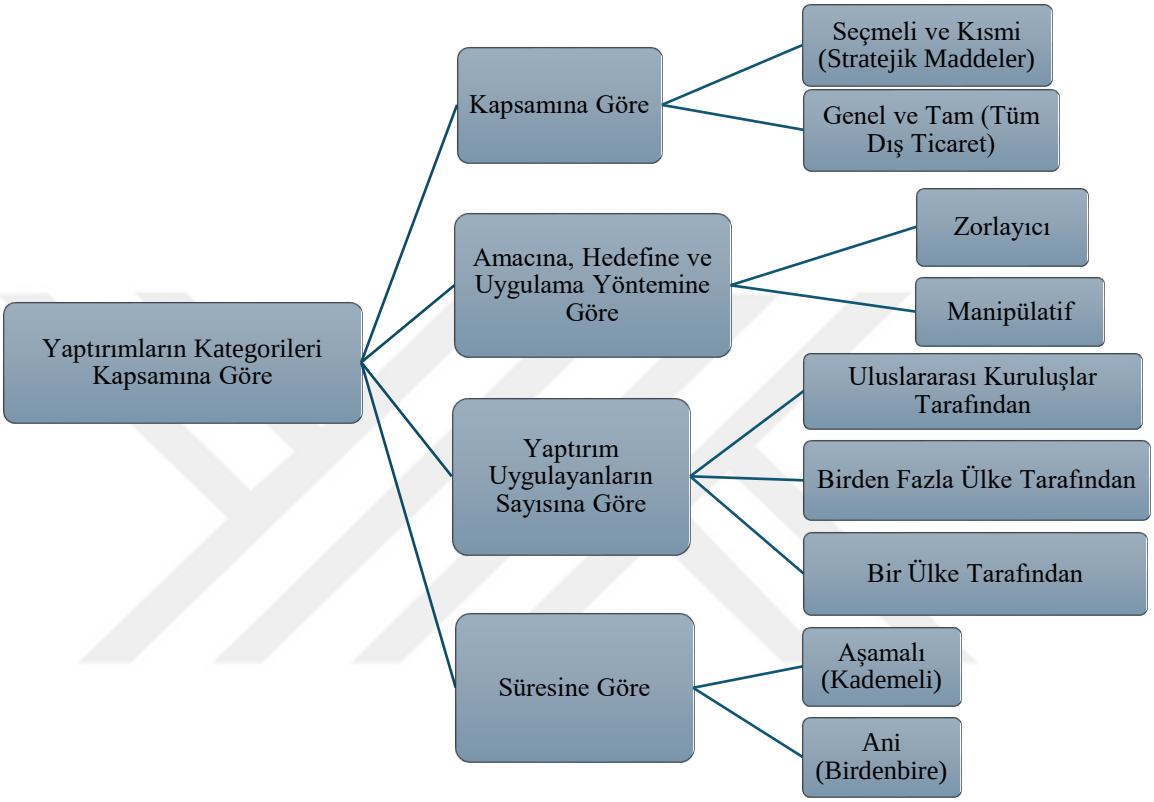

Şekil 1. Yaptırım Türleri

Kaynak: Khabazan, Mohammad, (2015), İran Ekonomisine Yaptırımların Etkileri. Bilim, Araştırma ve Teknoloji Bakanlığı, Tarbiat-i Modares Üniversitesi, Yönetim ve Ekonomi Fakültesi, Doktora Tezi.

2.2.1. Ekonomik Yaptırımlar

Roberto Gilpin'in ekonomik yaptırım tanımı, bu siyasi aracın geniş boyutlarını göstermektedir. O, ekonomik yaptırımı "siyasi hedeflere ulaşmak için ekonomik ilişkilerin manipülasyonu" olarak tanımlar. Bu tanım, yaptırımların esasen siyasi baskı aracı olarak kullanıldığını ve aslında ekonomik aracı siyasetin hizmetine sunduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, ülkeler veya uluslararası kuruluşlar yaptırımlar uygulayarak hedef ülkenin davranışını değiştirmeye veya onu uluslararası yasalar ve düzenlemelere uymaya zorlamaya çalışırlar. Bu müdahale çeşitli şekillerde

gerçekleştirilebilir, bunlar arasında ticari kısıtlamalar, varlıkların dondurulması, teknoloji transferinin yasaklanması ve hatta hedef ülkenin uluslararası piyasalara erişimini engelleyen mali yaptırımlar yer alır.

Ekonomik yaptırımların ana hedefi, hedef ülkenin ekonomisi ve toplumu üzerinde baskı oluşturarak, bu şekilde o ülkenin hükümetini politikalarını gözden geçirmeye zorlamaktır. Bu nedenle, ekonomik yaptırım sadece bir ekonomik araç değil, aynı zamanda siyasi, sosyal ve hatta kültürel sonuçları olan stratejik bir araçtır. Bu açıdan, Gillpin'in tanımı, ekonomik yaptırımların nasıl çalıştığı ve hedeflerinin ne olduğu konusunda daha net bir anlayışa ulaşmamıza yardımcı olur. Bu araç kısa vadede baskı uygulamak için faydalı olabilir, ancak uzun vadede yaptırımları uygulayan ülkeler de dahil olmak üzere tüm taraflar için karmaşık sonuçlar doğurabilir (Peksen 2009: 4). Yaptırımlar, bir ülke veya bir ülke ittifakı tarafından başka bir ülkeye karşı uygulanan ekonomik araçlardır. Bu yaptırımların ana amacı, yaptırım uygulayan ülkelerin belirlediği belirli siyasi veya diplomatik hedeflere ulaşmaktır. Bu önlemler genellikle ticaret, yatırım, mali hareketlilik veya hatta ileri teknolojilere erişim üzerinde kısıtlamalar içerir. Son on yıllarda, ekonomik yaptırımlar uluslararası politika alanında önemli ve etkili araçlardan biri olarak ortaya çıkmıştır. Bu önemin nedeni, yaptırımların devletler üzerinde baskı kurma ve askeri müdahale gerektirmeden davranışlarını değiştirme yeteneğidir. Bu nedenle, yaptırımlar, savaşın insan ve maliyet açısından çok daha az maliyetli bir alternatifi olarak uluslararası politikacılar ve analistler tarafından dikkate alınmıştır. Ambargolar, siyasi hedeflere ulaşmada güçlü bir araç olarak işlev görebilirken, genellikle hedef ülkenin ekonomisi ve sıradan insanların yaşamları üzerinde geniş kapsamlı sonuçlara da yol açar. Bazı durumlarda, bu önlemler insani veya ekonomik krizlere neden olabilir, özellikle temel mallara, ilaçlara veya hayati hizmetlere erişim kısıtlandığında. Öte yandan, ambargoların siyasi hedeflere ulaşmadaki etkinliği her zaman tartışma konusu olmuş ve bazen istenen sonuçları vermemiştir. Genel olarak, modern dünyada, yaptırımlar dış politikanın anahtar araçlarından biri haline gelmiştir ve doğrudan savaş ve çatışma yaratmadan uluslararası ilişkiler ve küresel güç yapısı üzerinde önemli etkiler yaratabilirler (Eyler 2007: 4). Bu nedenle, ülkeler siyasi hedeflerine ulaşmak için, rejim değişikliği veya hedef ülkelerin siyasi davranışlarının düzeltilmesi gibi ekonomik yaptırımlardan yararlanmaktadırlar. Ancak, yaptırımların

etkili olup olmadığı konusunda kesin bir yorum yapmak zordur. Gerçekten de, yaptırımları mutlak olarak başarılı veya başarısız kategorilerine ayırmak mümkün değildir. Başka bir deyişle, ekonomik yaptırım sürecinde tarafların kazanan veya kaybeden olarak sınıflandırılması oldukça yanıltıcı olabilir. Çünkü bu süreçte her iki taraf da zarar görebilir ve ekonomik yaptırım sonuçları başlangıçtaki beklentilere uygun olmayabilir (Marzban ve Ostadzad 2015: 38).

Ekonomik yaptırımlar, siyasi hedeflerin sağlanması amacıyla ekonomik ilişkilerde ve iş birliklerinde bazı kısıtlamalar ve cezaların uygulanmasıdır. Aslında, ekonomik yaptırım, dış politikanın alt araçlarından biridir ve bu araç kullanılarak, bir ülke veya ülkeler, anlaşmazlık durumunda hedef ülkeye karşı siyasi amaçlarını takip ederler. Ekonomik yaptırımların amacı, hedef ülkenin siyasi rejimini istikrarsızlaştırmak veya hedef ülkenin siyasi veya ekonomik davranışını değiştirmektir (Cartwright ve Lopez 2002: 12).

Ekonomik yaptırımlar, siyasi ve diplomatik yaptırımlar ile kültürel ve iletişim yaptırımlarıyla birlikte uygulanan en yaygın uluslararası yaptırımlardır. Yaptırımlar, çeşitli yaklaşımlarla sınıflandırılabilir.

Ekonomik yaptırımların çeşitli türleri vardır ve tarife koyma, ticari engeller oluşturma, ithalat ve ihracat kısıtlamaları veya kotaları gibi önlemleri içerir, ancak bunlarla sınırlı değildir. Ayrıca, ekonomik yaptırımlara çok benzeyen iki başka kavram daha vardır: biri ekonomik izolasyon, diğeri ise ekonomik abluka.

Yaptırımlar dinamik ve genellikle rastgele bir süreçtir. Ekonomik yaptırımların uygulanmasından kaynaklanan etkiler, ülke yönetimi, ekonomik kurumların potansiyel yetenekleri ve diğer koşullar gibi çeşitli faktörlere bağlıdır. Bu karmaşıklıklar, bir ekonomik yaptırımın net etkilerini değerlendirmeyi zorlaştırır. Örneğin, belirli bir yaptırım farklı ekonomik koşullarda farklı sonuçlar doğurabilir.

Ekonomik yaptırımların siyasi, ekonomik, sosyal ve uluslararası sonuçları da çok yönlü ve karmaşık bir niteliğe sahiptir ve belirli ve sabit bir yolu takip etmezler. Ayrıca, bir yaptırımın zaman ve sonuçları arasındaki ilişki özel bir öneme sahiptir. Örneğin, bir yaptırım kısa vadede sınırlı etkiler yaratabilir, ancak uzun vadede farklı sonuçlar doğurabilir (Mohebati 2018: 4).

Uzun vadede, ekonomik yaptırımların sonuçları çok belirgin olabilir veya tam tersi, pek de dikkate değer olmayabilir. Yaptırımların etkilerini kesin bir şekilde değerlendirmek karmaşık ve belki de imkânsız bir iş olabilir. Yaptırımları "başarılı" veya "başarısız" olarak sınıflandırmak da çeşitli eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır, çünkü genellikle yaptırım sürecinde aktörlerin ya kazanan ya da kaybeden olduğu düşünülmektedir. Ancak, araştırmacılar başka bir bakış açısına işaret etmektedir; ekonomik yaptırımların sınırlı bir etkisi olabilir veya her iki taraf da zarar görebilir, böylece yaptırımların sonuçları başlangıçtaki beklentilerden farklı olabilir. Bu nedenle, bir devletin siyasi davranışında bir değişiklik gözlemlenmezse, yaptırımın etkisiz olduğunu kesin olarak iddia edemezsiniz. Tersine, bir aktörün siyasi davranışındaki değişiklik de yaptırımın başarısı anlamına gelmez. Örneğin, ekonomik yaptırımın amacı bir ülkenin rejimini değiştirmek olabilir, ancak pratikte sadece yönetim fraksiyonlarının yeniden düzenlenmesine yol açabilir. Veya amaç, devletin siyasi davranışını değiştirmek olabilir, ancak nihai sonuç o rejimin çökmesi olabilir. Bu karmaşıklıklar, yaptırımların sonuçlarının başlangıçtaki hedeflerden çok uzak olabileceğini göstermektedir (Mohebati 2018: 4).

Her ne kadar görünüşte "ticari yaptırım" ve "ekonomik yaptırım" ekonomik olarak benzer etkilere sahip olsa da, hukuki açıdan farklı sonuçlar doğururlar. Ticari yaptırım, ulusal hükümetlerin uluslararası ticarete uyguladığı kısıtlamaları ifade eder. Bu kısıtlamalar genellikle bir ülkenin ticaret politikasındaki belirli hedeflerle tanımlanır. Buna karşılık, ekonomik yaptırım dış politika hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak tanımlanır.

Kısacası, ticari yaptırım ile ekonomik yaptırım arasındaki temel fark, onların menfaat türlerinde yatmaktadır: Ticari yaptırımda, kısıtlayıcı ülkenin ekonomik menfaatleri dikkate alınırken, ekonomik yaptırımda kısıtlayıcı ülkenin siyasi menfaatleri önemlidir. Ancak, ekonomik yaptırımın uygulanması sonucunda kısıtlayıcı ülke de ekonomik olarak zarar görebilir (Feşendi ve Kadri 2017: 2).

Ekonomik yaptırım, bir devlet tarafından diğer bir devletle ekonomik ilişkileri (genel olarak) sınırlamak amacıyla benimsenen hedeflenmiş politika setine denir. Bu yaptırımlar tek taraflı, çok taraflı veya uluslararası kararnameye dayalı olarak uygulanabilir.

Uluslararası yaptırımlar, Birleşmiş Milletler tarafından bir kararın onaylanmasını gerektirir. Buna karşılık, çok taraflı yaptırımlarda genellikle birkaç ülke bir araya gelerek başka bir ülkeye karşı yaptırım uygulamaya karar verir. Ancak tek taraflı yaptırımlarda, yalnızca bir ülke bağımsız olarak başka bir ülkeye karşı harekete geçer. Son iki durumda, Güvenlik Konseyi'nden bir kararın çıkarılması gerekli değildir ve ülkelerin yaptırım uygulama konusunda anlaşması yeterlidir (Feşendi ve Kadri 2017: 3).

Uluslararası yaptırımlarda, genellikle tam yaptırımların uygulanmasından önce bir dizi önlem alınır ki bunlar şunları içerebilir:

1. İki taraflı müzakere yoluyla teşvik veya teşvik;

2. Kamuya duyuru ve hedef ülkeye bilgilendirme uyarısı;

3. İttifak oluşturmak amacıyla müttefiklerle istişare;

4. Ekonomik Olmayan Yaptırımların Başlangıcı:

- Hedef ülkede çok taraflı uluslararası toplantıların iptali;

- Hedef ülke yetkilileri için vize muafiyeti;

- Hedef ülkeyle diplomatik ilişkilerin seviyesinin düşürülmesi;

- Mali yardımların ve finansal desteklerin kesilmesi;

- Farklı iletişimleri sınırlamak;

- Diğer tür yaptırımların uygulanması.

Yaptırımlar, hedeflere göre iki kategoriye ayrılır:

1. Stratejik amaçlı yaptırım; bu durumda, bir ülkenin stratejik çıkarları tehlikeye girer ve yaptırım savaşın alternatifi olarak ortaya çıkar (maliyeti savaşınkinden daha azdır).

2. Davranış değişikliği amacıyla yaptırım; bu durumda, yaptırım geniş kapsamlı olmayacak ve amacı davranış değişikliği olacak, devrim veya hedeflenen rejimin istikrarsızlaştırılması değil (Feşendi ve Kadiri 2017: 4).

Başka bir deyişle, ekonomik yaptırımlar iki ana hedefle uygulanmaktadır:

1. Hedef ülkenin siyasi rejimini istikrarsızlaştırma bu tür yaptırımlar, yaptırım uygulayan ülke ile hedef ülke arasındaki stratejik çıkar çatışmasından kaynaklanır ve hedef ülkenin siyasi rejimini değiştirmek amacıyla tasarlanır. Bu tür yaptırımlar genellikle daha şiddetli olup, hedef ülkenin çıkarlarına ciddi zararlar vermeyi amaçlar. Aslında, bu yaptırımlar savaşın bir alternatifi ve askeri çatışmadan önceki bir aşama olarak görülür.

2. Hedef ülkenin siyasi veya ekonomik davranışını değiştirmek bu tür yaptırımlar, birinci gruptan daha yumuşaktır ve genellikle hedef ülkeyi politikalarını düzeltmeye veya ayarlamaya teşvik etmek amacıyla uygulanır.

Genel olarak, bir ülkenin yaptırım uygulayıcısının amacı hedef ülkenin mevcut rejimini devirmekse, birinci tür yaptırımlar kullanılır. Ancak hedef ülkenin davranış veya politikalarında değişiklik yapılması amaçlanıyorsa, ikinci tür yaptırımlar devreye girer. Daha önce belirtildiği gibi, ekonomik yaptırımlar üç kategoriye ayrılır. Ekonomik yaptırımların maliyetleri türüne göre farklılık gösterir. Bu bağlamda, yaptırım tek taraflı olarak bir ülke tarafından uygulanırsa, etkisi daha az olur; oysa birkaç ülke veya Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından uygulanırsa, etkisi daha fazla olur. Kapsamlı yaptırımlar çok nadir görülür ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından uygulanan yaptırımlar, diğer iki türden daha fazla önem ve hassasiyet taşır (Mohebati 2018: 7).

Ekonomik yaptırımlar şöyle tanımlanabilir: Siyasi hedeflere ulaşmak amacıyla sınırlamalar ve ekonomik ilişkilerde değişiklikler uygulanması. Başka bir tanıma göre, ekonomik yaptırım, uluslararası hukuku ihlal eden veya kabul görmüş etik standartlardan sapma gösteren bir ülkeye karşı bir grup ülke tarafından alınan zorlayıcı önlemlerdir. Bu bağlamda, yaptırım uygulayan ülkeler hedef ülkeyi baskı altına almak için üç ana yöntem kullanır. Bu yöntemler şunlardır:

- İhracatı sınırlamak
- İthalatı sınırlamak

Serbest mali akışların, ticaret finansmanı, Dünya Bankası kredileri ve Uluslararası Para Fonu gibi ikili yardımların devam etmesini engellemek, ambargo altındaki ülkenin varlıklarını bloke etmek veya el koymak dahil olmak üzere, ambargo uygulayan ülkelerin denetimi altında olan (Moehebati 2018: 14).

Hafbauer vd., 2007 yılında yaptıkları araştırmada ekonomik yaptırımları şu şekilde tanımlamaktadırlar: Ticaret veya normal mali ilişkilerin kasıtlı olarak ve devlet desteğiyle kesilmesi veya kesilme tehdidi. Bu eylem, normal sözleşme faaliyetlerinin kısıtlanması anlamına gelmez, aksine yaptırımlar olmadan doğal olarak gerçekleşecek olan ticari veya mali işlemlerin yüzeysel olarak azaltılması anlamına gelir. Ayrıca, Donna Kaplowitz ekonomik yaptırımları şu şekilde tanımlar: Bir veya birkaç ülke (yaptırım uygulayıcıları) tarafından uygulanan mali veya ekonomik kısıtlamalar, bir veya birkaç diğer ülkeyi cezalandırma, onları politikalarını değiştirmeye zorlama veya yaptırım uygulayıcı ülkenin iç veya dış politikada gücünü ve konumunu gösterme amacıyla, belirli olarak, hedef ülkede değişiklik yaratma veya içte veya dışta gücü gösterme iki hedefi aynı anda elde edilebilir (Khabazan 2015: 53).

Ekonomik yaptırımlar, bazen ekonomik zorlamalar, ekonomik savaş, stratejik yaptırımlar, ekonomik baskı ve ticaret savaşları gibi kavramlarla eş anlamlı olarak kabul edilir, ancak şekli, amacı ve uygulamaları açısından farklılık gösterirler. David Baldwin'e (1985) göre, ekonomik yaptırımlar yalnızca ekonomik politika araçlarından biridir ve esasen etki yaratma amacıyla kaynaklara dayalı çabalar olarak tasarlanmıştır; bu çabalar mantıksal olarak piyasada para üzerinden belirlenen fiyatlarla benzerdir. Öte yandan, ekonomik savaş (veya stratejik yaptırımlar), bir düşman ülkenin potansiyel ekonomik yeteneklerini azaltarak askeri gücünü sınırlama amacıyla, barış zamanında veya savaş zamanında gerçekleştirilir. Ekonomik savaş, düşmanla başa çıkmak için uzun vadeli bir yaklaşım olarak kabul edilirken, ekonomik yaptırımlar genellikle daha kısa vadeli siyasi hedefler peşinde koşar. Buna ek olarak, ekonomik teşvikler, hedef ülkenin siyasi taleplerini kabul etmesi karşılığında gönderen ülke tarafından sunulan ticari ayrıcalıklar, teknoloji transferi ve diğer ekonomik teşvikleri içerir. Bu tür önlemler "pozitif yaptırımlar" olarak da bilinir. Öte yandan, ticaret savaşı, daha çok ekonomik konulara odaklanan politikalar ve ekonomik davranışlar üzerindeki çatışmalar olarak tanımlanır (Rahmanizade 2021: 30).

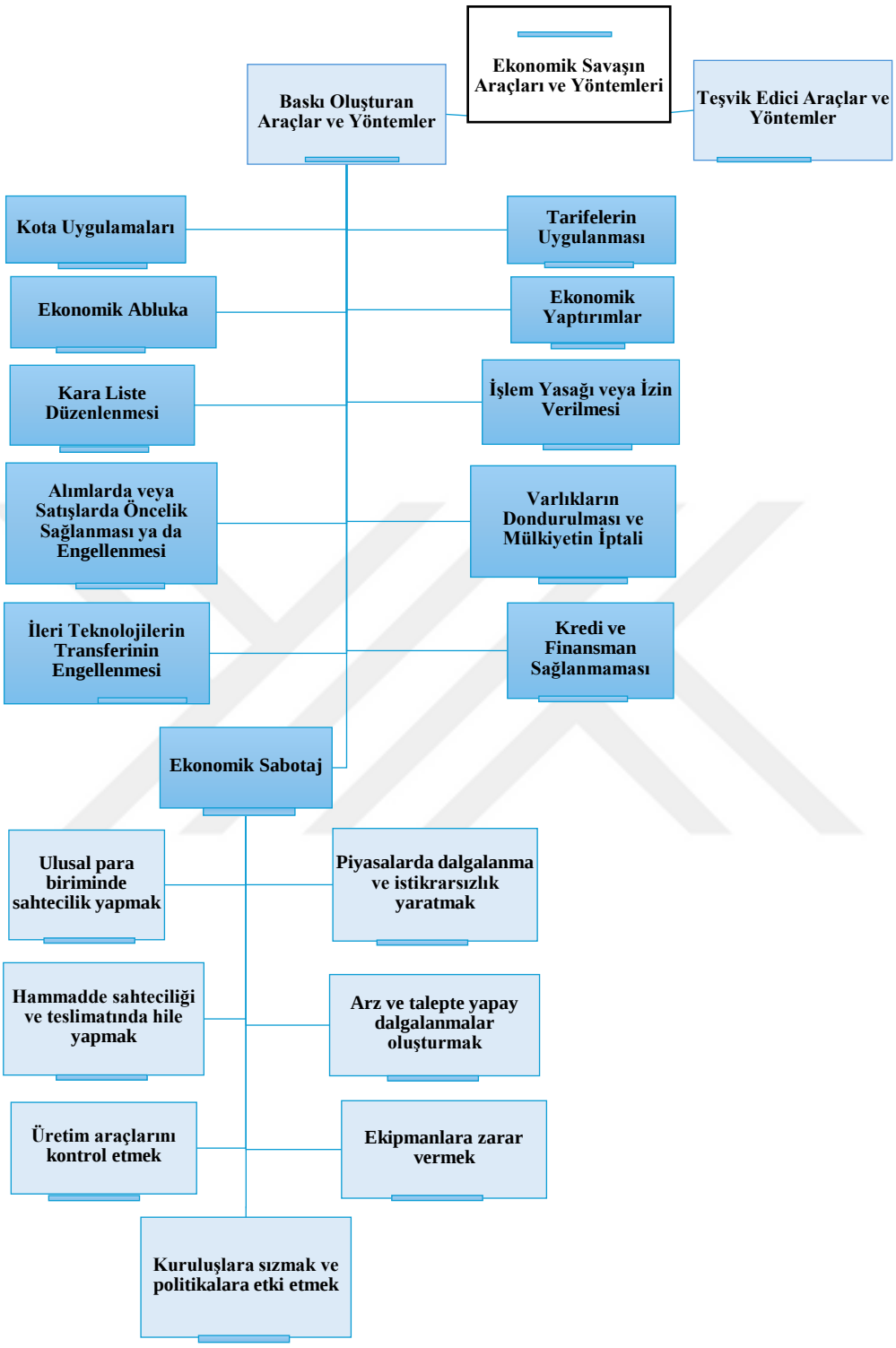

Şekil 2. Ekonomik Savaşın Araçları ve Yöntemleri

Kaynak: Khabazan, Mohammad, (2015), İran Ekonomisine Yaptırımların Etkileri. Bilim, Araştırma ve Teknoloji Bakanlığı, Tarbiat-i Modares Üniversitesi, Yönetim ve Ekonomi Fakültesi, Doktora Tezi.

Ekonomik yaptırımlar, bazen ekonomik zorlamalar, ekonomik savaş veya stratejik yaptırımlar olarak adlandırılan, şekline, amacına ve kullanım şekline göre birbirinden farklıdır. David Baldwin'e (1985) göre, ekonomik yaptırımlar, genel olarak diğerlerinin davranışlarını etkilemek için kaynaklara dayalı çabalar olarak kullanılan ekonomik politika araçlarından sadece biridir. Bu araçlar, mantıksal olarak piyasa değerine benzer şekilde karşılaştırılabilir. Ekonomik savaş veya stratejik yaptırım, düşman ülkenin potansiyel ekonomik yeteneklerini azaltmayı hedefleyerek, askeri gücünü hem barış zamanında hem de savaş zamanında zayıflatmak için tasarlanır. Bu tür bir savaş, düşmanla uzun vadeli bir mücadele yaklaşımıdır, oysa ekonomik yaptırımlar genellikle daha hızlı ve kısa vadeli siyasi hedeflere ulaşmayı amaçlar (Khabazan 2015: 30).

Ekonomik yaptırımlar iki ana kategoriye ayrılır: 1. Ticari yaptırımlar ve 2. Mali yaptırımlar.

Ticari yaptırımlar, belirli malların veya bir grup malın ihracat ve ithalatına sınırlamalar getirilmesini içerir. Buna karşılık, mali yaptırımlar mali akışlara odaklanır ve amacı hedef ülkenin ekonomik faaliyetlerine sınırlamalar getirmektir.

1. Ticari yaptırımlar: Bu tür yaptırımlar, ithalat ve ihracat gibi ticari ilişkileri sınırlayarak veya keserek uygulanır.

2. Mali yaptırımlar: Bu tür yaptırımlar, hedef ülkenin mali ilişkileri alanında kısıtlamalar ve baskılar oluşturarak gerçekleştirilir. Bu durumda, hedef ülkenin yatırımları, finansmanı ve mali işlemleri etkilenir ve ciddi sorunlarla karşılaşır (Hamidifer, 2011: 2).

Da Gacy (1980), ekonomik yaptırımları analizinde bu aracı dört ana kategoriye ayırır; her biri hedef ülkeler üzerinde belirli özellikler ve etkiler taşır. Bu sınıflandırma, yaptırımların sonuçlarını ve mekanizmalarını daha ayrıntılı incelemek amacıyla yapılmıştır ve aşağıdakileri içerir:

1. **Ticaretin kontrolü ve kısıtlanması:** Bu tür ekonomik yaptırımlar, yaptırım uygulayan ve hedef ülke arasındaki mal ve hizmet ticaretinde kısıtlamalar getirilmesini içerir. Bu kontroller, ağır tarifelerin uygulanması, ihracat veya ithalat yasakları ve hatta uluslararası pazarlara erişimin kısıtlanması şeklinde

gerçekleştirilebilir. Bu önlemlerin amacı, hedef ülkenin ekonomik gücünü zayıflatmak ve dış ticaretten elde edilen gelirleri azaltmaktır.

Ticari kontrol (mallar ve hizmetler dahil) gönderici tarafından aşağıdakileri içerir:

1. İthalat ve ihracat kısıtlamalarının uygulanması.
2. Sınırlı ayrıcalıkların verilmesi.
3. Genel ihracatın durdurulması veya sınırlanması.
4. Genel ithalatın durdurulması veya sınırlanması.
5. Ayrımcı vergilerin uygulanması.
6. Balıkçılık ve denizcilik haklarının kısıtlanması veya iptali.
7. Ticari sözleşmelerin iptali veya feshi.
8. Gelişmiş teknolojilerin veya stratejik malların transferinin önlenmesi (Khabazan 2015: 59).

2. **Teknolojik yardımların ve desteklerin askıya alınması:** Bu tür bir yaptırımda, uygulayıcı ülke, hedef ülkeye ekonomik, mali veya teknolojik yardımlar sağlamaktan kaçınır. Bu yaklaşım, eğitim programlarının durdurulması, yeni teknolojilerin transferinin engellenmesi veya bilimsel ve endüstriyel iş birliklerinin kesilmesini içerir. Bu yaptırımın ana etkisi, hedef ülkenin sürdürülebilir büyüme ve kalkınma elde etme yeteneğinin azalmasıdır.

Mali ve teknolojik yardımların durdurulması, gönderen tarafından aşağıdakileri içermektedir:

- Piyasa veya tercihli oranlarla kredi imkanlarının azaltılması, durdurulması veya iptali.
- Teknoloji, askeri, kalkınma ve eğitim programlarının yardımlarının azaltılması, durdurulması veya iptali.
- Uluslararası kuruluşlar tarafından verilen krediler, mali yardımlar, sübvansiyonlar, teknoloji yatırımları veya diğer desteklere karşı muhalefet oyu.

3. **Hedef ülkelerin mal ve mülklerinin müsaderesi:** Bu yöntemde, yaptırım uygulayan ülke, hedef ülkeye ait devlet veya özel mülkleri kendi topraklarında el koyar ve müsadere eder. Bu mülkler banka hesapları, şirketler, gayrimenkuller ve

diğer mali varlıkları içerebilir. Bu eylemin amacı, hedef ülkeye doğrudan mali baskı uygulamak ve mali kaynaklarını sınırlamaktır.

Finansal varlıkların bloke edilmesi veya el konulması, gönderici tarafından aşağıdaki bir veya daha fazla durumu içermektedir:

a. Hedef ülkeyle bağlantılı devlet veya kişilerin banka hesaplarının dondurulması veya el konulması.
b. Hedef ülkeye ait varlıkların el konulması veya mülkiyetin alınması, bu ülkenin gönderici ülkede yaptığı yatırımlar da dahil olmak üzere.
c. Transfer veya faiz ödemelerinin engellenmesi.
d. Hedef ülke ile ortak projelerin durdurulması veya iptali.
e. Hedef ülkede yeniden yatırım yapmaktan kaçınmak veya hedef ülkeye olan borçların (anapara veya faizi dahil) ödenmesinden kaçınmak.

4. **Hedef ülkelerin şirketlerinin yaptırım uygulayan ülkeyle ticaret yapmasını yasaklayan liste:** Bu yaptırım, hedef ülkedeki şirketlerin veya bireylerin yaptırım uygulayan ülkenin şirketleri veya vatandaşlarıyla herhangi bir ticari işlem yapmasını yasaklayan bir liste hazırlamayı içerir. Bu önlem, özellikle hedef ülkenin anahtar ticari faaliyetlerini sınırlamak ve ekonomik rekabet gücünü azaltmak amacıyla tasarlanmıştır.

Gönderen tarafından ticaretle uğraşan şirketlerin kara listesinin oluşturulması aşağıdakilerden birini veya birkaçını içerir:

a. Hedef ülke şirketlerinin, gönderici ile ticaret veya yatırım yapanların listelenmesi.
b. Hedef ülke ile ticaret veya yatırım alanında iş birliği yapan hedef ülke dışındaki şirketlerin listelenmesi (Mehdilu vd., 2019: 3).

Bu sınıflandırma, yaptırım için mevcut ekonomik araçların çeşitliliğini göstermektedir ve her biri siyasi, ekonomik ve uluslararası koşullara bağlı olarak farklı şekillerde uygulanmaktadır.

Ticari kontrol (mallar ve hizmetler dahil) gönderici tarafından aşağıdakileri içerir:

a. İthalat ve ihracat kısıtlamalarının uygulanması.

b. Sınırlı ayrıcalıkların verilmesi.
c. Genel ihracatın durdurulması veya sınırlanması.
d. Genel ithalatın durdurulması veya sınırlanması.
e. Ayrımcı vergilerin uygulanması.
f. Balıkçılık ve denizcilik haklarının kısıtlanması veya iptali.
g. Ticari sözleşmelerin iptali veya feshi.
h. Gelişmiş teknolojilerin veya stratejik malların transferinin önlenmesi (Khabazan 2015: 59).

2.2.2. Siyasi Yaptırımlar

*Diplomatik İlişkilerin Askıya Alınması, b*u tür yaptırımlarda, ülkeler diplomatik ilişkilerini hedef ülkeyle azaltır veya tamamen keserler. Bu eylem genellikle uluslararası hukuka aykırı, insan haklarını ihlal eden veya uluslararası güvenliği tehdit eden davranışlara tepki olarak yapılır. İlişkilerin azaltılması veya kesilmesi, büyükelçiliklerin, konsoloslukların kapatılmasını ve resmi ziyaretlerin durdurulmasını içerebilir. Bu önlem, siyasi baskı aracı olarak kullanılır ve hedef ülke için siyasi ve diplomatik izolasyon yaratmayı amaçlar. Böyle bir karar, ekonomik, kültürel ve bilimsel alanlarda ikili iş birliklerini de etkileyebilir.

*Yetkililerin Seyahat Yasağı, b*u koşullarda, hedef ülkenin üst düzey yetkilileri, yaptırım uygulayan ülkelere seyahat etmekten menedilir. Bu kısıtlamalar, vize verilmemesi, giriş uçuşlarının yasaklanması veya hatta yetkililerin uluslararası kara listeye alınması gibi durumları içerebilir. Bu eylemin ana amacı, yetkililerin uluslararası ilişkilerini sınırlamak, onları küresel toplantılara ve müzakerelere katılma olasılığını azaltmak ve yaptırım uygulayan ülkelerin memnuniyetsizliğini net bir şekilde iletmektir. Bu tür yaptırımlar genellikle siyasi liderler ve elitler üzerinde baskıyı artırmak amacıyla uygulanır, böylece onları politikalarını gözden geçirmeye ve değiştirmeye zorlar (Saadi vd., 2022: 8).

2.2.3. Kurumsal Yaptırımlar

Bu tür yaptırımlar, bir ülkenin uluslararası veya bölgesel kuruluşlardan askıya alınması veya çıkarılmasını içerir. Örneğin, bir ülkenin Birleşmiş Milletler, Afrika Birliği, Avrupa Birliği veya benzeri diğer kuruluşlardaki üyeliği askıya alınabilir. Bu tür yaptırımlar genellikle insan hakları ihlalleri, savaşçı eylemler veya uluslararası

sözleşmelere aykırı davranışlar karşısında uygulanır. Kurumsal yaptırımlar, hedef ülkenin uluslararası meşruiyetine ve itibarına ciddi zararlar verebilir ve ülkenin kaynaklara, desteklere ve küresel iş birliği fırsatlarına erişimini büyük ölçüde kısıtlayabilir.

2.2.4. Kültürel ve Spor Faaliyetlerine Yönelik Kısıtlamalar

Hedef ülke, uluslararası kültürel veya sportif etkinliklere katılmaktan menedilir. Bu eylem, spor takımlarının uluslararası yarışmalara katılmamasını, yaptırım uygulayan ülkelerde kültürel sergilerin düzenlenmesini engellemeyi veya sanatsal ve eğitimsel iş birliklerinin iptal edilmesini içerebilir. Bu tür yaptırımların amacı, hedef ülkenin kültürel ve sosyal izolasyonunu sağlamak ve hükümetine ve toplumuna baskı uygulamaktır. Örneğin, milli takımların Dünya Kupası veya Olimpiyat Oyunları'na katılmaktan menedilmesi, söz konusu ülkenin ulusal ruhunu ve uluslararası konumunu önemli ölçüde etkileyebilir (Saadi vd., 2022: 10).

2.2.5. Askeri Yaptırımlar

Askeri yaptırımlar, hedef ülkenin askeri ve savunma gücünü azaltmayı amaçlayan bir dizi kısıtlayıcı önlemdir. Bu yaptırımlar, savunma sanayileri, uluslararası askeri iş birlikleri ve hatta askeri konularla ilgili araştırmalar ve teknolojiler üzerinde derin etkiler bırakabilir. Aşağıda, bu yaptırımların çeşitli yönleri gösterilmiştir:

Silah satışının yasaklanması

- Hafif ve ağır silahların ihracatının yasaklanması.
- Gelişmiş ekipmanların, örneğin savaş uçakları, tanklar ve hava savunma sistemleri gibi, transferinin engellenmesi.
- Mevcut askeri ekipmanların bakım ve güncellenmesi için gerekli yedek parça ve teknolojilerin ihracatına kısıtlama getirilmesi.

Silah ambargoları

- Silah ambargoları, silah satışının yasaklanmasının ötesine geçer ve aşağıdaki şekillerde de uygulanabilir:

- Hedef ülkenin gelişmiş askeri teknolojilere erişiminin kesilmesi.

- Savunma sanayine ilişkin teknik bilginin transferinde kısıtlama.

- Silah üretimi veya geliştirilmesi alanında uluslararası işbirliklerinin yasaklanması.

- Hedef ülkenin askeri teçhizat üretimi için gerekli hammaddelere ulaşımını engellemek (Salameh 2019).

2.2.6. Akıllı veya Hedefli Yaptırımlar

Bu yaptırım yöntemi, belirli olarak davranışlardan sorumlu olan bireyler, kurumlar veya bölümlere odaklanmıştır ve amacı bir ülkenin tüm ekonomisi veya nüfusu üzerinde geniş etkiler uygulamak değildir. Kapsamlı yaptırımların aksine, bu yaptırımlar daha hassas ve hedeflenmiş olup, sıradan insanlara ve sivil topluma istenmeyen zararların verilmesini önlemeye çalışmaktadır (Akbarpour 2023: 9).

Akıllı yaptırımların hedefleri;

a. Belirli bireyler ve kuruluşların cezalandırılması: Yasadışı eylemlerde, insan hakları ihlallerinde veya güvenlik tehditlerinde yer alan bireylerin doğrudan cezalandırılmasına odaklanma.
b. Sıradan insanların zarar görmesini önlemek: Yaptırıma uğramış ülkenin sıradan insanlarının yaşamları üzerindeki ekonomik ve sosyal olumsuz etkileri en aza indirmek için çaba göstermek.
c. Davranış değişikliği için baskı: Hükümetlerin veya belirli grupların davranışlarını değiştirmek için genel ekonomiye zarar vermeden veya geniş çaplı insani sorunlar yaratmadan hedeflenmiş baskı oluşturmak (Akbarpour 2023: 10).

Akıllı yaptırımların türleri; Mali yaptırımlar, bireylerin veya belirli şirketlerin varlıklarının ve banka hesaplarının dondurulması, uluslararası alanda mali yaptırımların ana araçlarından biri olarak kullanılmaktadır. Bu eylem, nakit paraların, mali varlıkların, hisse senetlerinin, tahvillerin ve belirli bireyler, şirketler veya kuruluşlara ait her türlü sermayenin dondurulmasını içerir. Bu işlem, banka sistemleri aracılığıyla ve küresel mali kuruluşların koordinasyonu ile gerçekleştirilir ve amacı hedeflenenlerin mali kaynaklara erişimini kesmek ve ekonomik yeteneklerini sınırlamaktır. Ayrıca, hedef kişiler veya kuruluşlarla bağlantılı bankalar ve finansal

kurumlar için finansal kısıtlamalar da bu önlemlerin bir parçasıdır. Bu kısıtlamalar, mali işlemlerin yasaklanması, kredi hizmetlerinin sunulmasında kısıtlamalar veya SWIFT gibi uluslararası finansal ağlara erişimin engellenmesi gibi durumları içerebilir. Bu tedbirlerin amacı, hedeflenen kişiler ve kuruluşlar üzerinde ekonomik baskı oluşturarak onların ekonomik ve ticari faaliyetlerini gerçekleştirme yeteneklerini azaltmaktır. Bu önlemler genellikle Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği veya Amerika Birleşik Devletleri gibi devletler veya uluslararası kuruluşlar tarafından yaptırım politikalarının bir parçası olarak uygulanır ve diplomatik ve güvenlik hedeflerinin ilerlemesinde kilit bir rol oynar (Feşendi ve Kadri 2017: 5).

Ticari yaptırımlar, belirli malların ihracat ve ithalatına sınırlama bu eylem, bazı hassas malların ve ürünlerin ihracatını veya ithalatını sınırlamayı veya yasaklamayı içerir ve bu mallar ulusal güvenlik, dış politika veya insan hakları üzerinde önemli etkiler yaratabilir. Örneğin, askeri mallar, gelişmiş ve hassas teknolojiler ve insanları bastırmak veya insan haklarını ihlal etmek için kullanılabilecek ekipmanlar bu kategoriye girer. Bu tür sınırlamalar genellikle belirli tarafların kabul edilemez davranışları teşvik eden kaynaklara erişimini engellemeyi amaçlar. Belirli şirketler veya endüstrilerle ekonomik işlemlerin yasaklanması: Bu yasaklar doğrudan uluslararası ilke ve değerlerle veya ülkelerin belirli yasalarıyla çelişen faaliyetlerde bulunan endüstrileri veya şirketleri hedef alır. Örneğin, yasaklı silahların üretimi, terörist faaliyetlerin desteklenmesi, insan hakları ihlalleri veya çevre tahribatında rol oynayan şirketlerin engellenmesi söz konusu olabilir. Bu yasaklar, bu şirketlerle mali, ticari veya sözleşmesel işbirliklerinin kesilmesini içerebilir ve genellikle bu kuruluşların davranışlarını değiştirmek veya olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla uygulanır. *Seyahat yasakları*, devlet yetkilileri, askeri personel veya yasadışı faaliyetlerle bağlantılı kişiler için vize verilmesini sınırlamak. Bu kişilerin belirli ülkelere girişinin yasaklanması (Şirhâni ve Hüseyinipour 2020: 8).

Akıllı yaptırımların özellikleri şunlardır: belirli kişileri veya kurumları hedef almak için yüksek hassasiyetle tasarlanmıştır. Yasalara uyum genellikle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararları veya Avrupa Birliği'nin düzenlemeleri gibi uluslararası hukukun çerçeveleri temelinde uygulanır. Esneklik, hedef davranışının değişmesi durumunda hızlı bir şekilde değişiklik veya iptal imkânı sağlar. Akıllı yaptırımların avantajları ve dezavantajları;

Avantajlar:

- Sıradan insanlar ve genel ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri azaltmak.

- Sorumlu kişilere odaklanarak uluslararası itibarı güçlendirmek.

- Ahlaki veya insan hakları eleştirilerinin riskini azaltmak.

Dezavantajlar:

- Etkili uygulama, yaptırımların aşılması gibi zorluklarla karşı karşıya

- Hedeflerin doğru bir şekilde belirlenmesi için kapsamlı ve güvenilir bilgilere erişim şarttır.

- Uluslararası işbirliği olmaması durumunda, etkisinin azalması olasılığı vardır (Akbarpour 2023: 14).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AMBARGO VE İRAN EKONOMİSİ

Ambargolar, uluslararası ilişkilerde her zaman devletlere baskı yapmak ve onların davranışlarını değiştirmek için siyasi ve ekonomik bir araç olarak kullanılmıştır. 1979 İslam Devrimi'nden bu yana, İran İslam Cumhuriyeti uluslararası alanda birçok zorlukla karşı karşıya kalmıştır ve bunlardan en önemlilerinden biri, özellikle Amerika Birleşik Devletleri tarafından uygulanan geniş kapsamlı ambargolardır. Bu yaptırımlar, son dört on yılda İran'ın nükleer programını sınırlamak, bölgesel etkisini azaltmak ve bu ülkenin siyasi davranışını değiştirmek gibi çeşitli hedeflerle uygulanmış ve İran'ın ekonomisi, siyaseti ve toplumu üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Bir yandan, ülkeye önemli ekonomik baskılar getirmişlerdir, diğer yandan ise İran'ın iç yapısında inisiyatiflerin gelişmesine ve direncin güçlenmesine yol açmışlardır.

İran, bugüne kadar Amerika ve diğer batılı sanayi güçlerinin yaptırım listesine giren tek ülke değildir. Örneğin, Küba'nın komünist devrim sonrası uzun süreli yaptırımlara tabi tutulması, Saddam Hüseyin döneminde Irak'a uygulanan petrol yaptırımları, Kaddafi döneminde Libya'ya uygulanan yaptırımlar, Amerika'nın Kuzey Kore'ye uyguladığı yaptırımlar, Hugo Chavez ve halefinin döneminde Venezuela'ya uygulanan yaptırımlar ve ayrıca Amerika ve Avrupa Birliği'nin Rusya'ya uyguladığı yaptırımlar, Ukrayna'nın bir kısmının işgalinden sonra örnek olarak verilebilir. İran'da, yaptırım söz konusu olduğunda, zihinler genellikle ülkenin nükleer programıyla ilgili uluslararası yaptırımlara yönelir. Ancak, dikkat edilmesi gereken nokta, İran İslam Cumhuriyeti'nin 1979'dan beri çeşitli ekonomik, askeri ve diplomatik baskılar altında batılı ülkeler ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından farklı yoğunluklarda yaptırımlara tabi tutulduğudur. Amerika'nın İran'a yönelik yaptırımları, 1979'da bu ülkenin Tahran Büyükelçiliği'nin işgali sonrasında başlamış ve kesintisiz olarak devam etmektedir. Amerika ve diğer batılı ülkeler, terörle mücadele, insan hakları ihlalleri, yasadışı nükleer faaliyetler, balistik füzelerin geliştirilmesi ve fırlatılması ve İran'ın diğer ülkelerde askeri müdahalesi gibi çeşitli

nedenlerle yaptırımlar uygulamışlardır. Amerika ve bazı müttefikleri, İran'ın faaliyetleri hakkında önemli miktarda bilgiye sahip olarak, bu ülkenin nükleer programı hakkında endişelerini dile getirmişlerdir, ancak bu bilgiler tam ve kapsamlı değildi ve programa dahil olan kişiler hakkında kesin ayrıntılar mevcut değildi (Rahmanizadeh 2021: 17).

Bu bilgilere göre, Amerika ve müttefikleri 1980 ve 1990'lı yıllarda İran ile nükleer işbirliklerini zayıflatmaya çalıştılar. Aynı zamanda, Amerika, bu ülkenin terörizmi desteklemesi gibi bazı eylemleri nedeniyle İran'a karşı iç yaptırımlarını da uyguladı. Bu yaptırımların uygulanma süreci 1984 yılında başladı; Amerika'nın İran'ı "terörizmi destekleyen ülke" olarak tanıdığı yıl. 1995 yılında Washington, Amerika ile İran arasındaki tüm ekonomik ve ticari faaliyetlere geniş çaplı yaptırımlar uyguladı. Ancak, İran ile Amerika arasındaki ticaretin İslam Devrimi'nden bu yana hiçbir zaman önemli bir seviyeye ulaşmamış olması nedeniyle, bu yaptırımların İran ekonomisi üzerindeki etkisi nispeten sınırlıydı. Amerika, yaptırımların etkisini artırmak için diğer ülkeler üzerindeki nüfuz ve baskı aracını kullanmaya çalıştı ve onları İran ile yeni ticari ve ekonomik işbirlikleri kurmaktan kaçınmaya teşvik etti. Bu yaklaşım, 1996 yılında kabul edilen İran ve Libya Yaptırımları Yasası'nda, kısaca ILSA olarak bilinen yasada belirgin bir şekilde ortaya çıktı. Bu yasa, İran ve Libya'nın petrol ve gaz endüstrilerine yönelik her türlü yeni yatırımı yasaklıyordu. Gerçekten de, ILSA yasası, Amerika'nın İran'a karşı kapsamlı ve çok yönlü yaptırım politikasının başlangıç noktası olarak kabul edilir (Rahmanizadeh 2021: 18).

2007 yılında, Amerika, İran üzerindeki baskıyı önemli ölçüde artırmaya çalıştı ve diğer ülkeleri İran'ın nükleer programının tehlikeli olduğu ve uluslararası yasaları ihlal ettiği konusunda ikna etmeye çalıştı. Bu ülke, İran'ın nükleer silah kullanma yoluna gittiğini yaymaya çalışıyordu. Haziran 2010'da, Birleşmiş Milletler kararının hemen ardından, Barack Obama, kapsamlı İran yaptırımları yasasını, kısaca CISADA olarak bilinen yasayı imzaladı. Bu yasa, İran'ın petrol ve gaz sektöründeki mevcut yaptırımları güçlendiren ve ayrıca Amerika'nın yaptırımlarını ihlal edenlere yönelik cezaları artıran çeşitli yaptırımları içeriyordu. Ancak belki de CISADA yasasının en önemli maddesi, İran'a karşı kapsamlı mali yaptırımların temelini oluşturan 104. maddeydi. 2009 yılında Amerika'nın yürütme ve yasama organlarında uzun müzakerelerin ardından kabul edilen bu madde, Amerika'ya, İran'ın yaptırım

uygulanan kurumları veya Devrim Muhafızları ile işbirliği yapan yabancı bankaların Amerika pazarına erişimini sınırlama yetkisi veriyordu. Amerika'nın İran bankalarına yönelik yaptırım listesinin genişlemesiyle birlikte, uluslararası finans topluluğu da İran ile herhangi bir ticari işbirliğinin Amerika pazarına erişimin kaybedilmesine yol açabileceği sonucuna vardı. Bazı finansal kuruluşlar doğrudan Amerika ile bağlantılı olmasalar da, böyle bir durumda direnç gösterebilir ve daha az zorlukla faaliyetlerine devam edebilirlerdi, ancak çok uluslu bankalar bu kısıtlamaların kendilerini de kapsamasından endişe ediyorlardı. Bu nedenle, bu bankalar hızla İran ile herhangi bir etkileşimden kaçınan kuruluşlar arasına katıldılar (Hadi Zenoz 2019: 7).

Gerçek şu ki, İran yabancı şirketler ve bankalar için kârlı bir pazar olabilirdi, ancak buna kıyasla, Amerika pazarı çok daha büyük ve önemliydi. Hiçbir şirket, İran'da faaliyet gösterme nedeniyle Amerika pazarında yer alma fırsatını kaybetmeyi göze alamazdı. Bu üç seviyedeki yaptırımlar – Birleşmiş Milletler yaptırımları, çok taraflı yaptırımlar ve Amerika'nın baskısıyla uygulanan kurumsal ve örgütsel yaptırımlar – Haziran 2009'dan itibaren 1929 sayılı kararın kabulüyle İran üzerinde önemli bir baskı oluşturdu. 2009 yazının sonunda, bu yaptırımlar daha da şiddetlendi. Amerika, Avrupa, Japonya, Güney Kore, Avustralya ve Kanada'da birçok iç yasa ve düzenleme kabul edilerek İran'a karşı uygulandı. Bu baskıların yüksek yoğunluğuna rağmen, iki yıl boyunca önemli ölçüde artan bu baskılara rağmen, İran o yıllardaki müzakerelerde ödün vermedi ve baskılar belirlenen hedeflere ulaşamadı. Obama yönetimi döneminde, İran'a karşı yeni yaptırım paketleri enerji, ulaşım, finansal hizmetler, nükleer program, savunma sanayii ve İran'ın diğer dünya bölgelerine diplomatik erişimi gibi alanlara özel önem verdi. Bu önlemler, hepsi tek bir bütünleşik ve tutarlı politika çerçevesinde takip edilen üç biçimde gerçekleştirildi. Bu üç biçim, Birleşmiş Milletler yaptırımları, resmi olmayan çok taraflı önlemler ve Amerika'nın yabancı şirketler ve bankalar üzerindeki iç baskılarıydı. Sonuç olarak, 10 Haziran 2010'da kabul edilen Birleşmiş Milletler 1929 sayılı kararında yer bulan dört anahtar alan belirlendi. Bu önlemler, enerji alanında daha fazla yaptırım uygulanması için zemin hazırlamak, güvenlik konseyinin mal sevkiyatlarını denetleme ve inceleme yetkilerini artırmak, uluslararası yaptırım rejiminin ihlallerini tespit etme ve bildirme eylemlerini sıkılaştırmak, ve İran'ın enerji sektörünü gizli faaliyetlerin yaygın olduğu gerekçesiyle sınırlamaya devam etmek gibi adımları

içeriyordu. Bu yaptırımlar, uluslararası bankaların İran'daki itibarını azalttı ve bu bankaların bu ülkedeki ekonomik aktörlerle benzer işlemler yapmaktan kaçınmasına yol açtı. Şirketler, İran'da faaliyet göstermek için daha fazla risk almaya zorlandılar ve bu ülkede çalışmak için başka tür risk sigortası ve finansal hizmetler kullanmak zorunda kaldılar. Ekonomik yaptırımlar, makroekonomik değişkenlerin istikrarı üzerinde etkili olmanın yanı sıra, ekonomik sektörlerin büyüme kapasitesini de etkiledi ve işlem maliyetlerini artırdı. Bu tez, yukarıda belirtilen yaptırımların makroekonomik perspektiften maliyetlerinin bir tahminini sunmayı amaçlamaktadır (Hadi Zenoz 2019: 9).

Yaptırımlar, özellikle 2010 ve 2018 yıllarından sonra daha geniş bir şekilde uygulanmış ve ülkenin çeşitli ekonomik ve sosyal alanlarında önemli etkiler yaratmıştır. 2006-2007 yıllarında nükleer ile ilgili ürünlerin ithalatına yönelik uygulanan yaptırımlar, 2008 yılında uygulanan gayri safi yurtiçi hasıla dışı ihracat yaptırımları ve 2019 yılında İran'a karşı uygulanan SWIFT yaptırımları ve bankacılık sektörü yaptırımları, ekonomik etkilerine göre sınıflandırılmaktadır: (Ghahroudi ve Chung 2020: 15-34).

Siyasi yaptırımlar: Uluslararası terörizmi destekleyen kişilerin varlıkları dondurulur. Bu, bankalar ve savunma yüklenicileri de dahil olmak üzere onlarca İranlı birey ve kurumu kapsar. İran ve Irak'ın Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması (1992), İran'a nükleer, kimyasal veya biyolojik silahlar konusunda yardım eden her kişi veya kurumu yasaklar.

Ticari yaptırımlar: Amerika Birleşik Devletleri, 1995 yılından itibaren çoğu Amerikan şirketini İran ile ticaret yapmaktan veya yatırım yapmaktan men etti. Bu süreç 2000 yılında azalmış olsa da, birkaç on yıl sonra sona erdi. Obama yönetimi, tüketici iletişim ekipmanları ve yazılımlarının satışına yönelik yaptırımları istisna yaptı.

Enerji yaptırımları: Amerika Birleşik Devletleri'nin ana odak noktası İran'ın petrol gelirlerini azaltmaktı. 2019'dan önce petrol ihracatı, devlet gelirlerinin yarısını ve İran'ın gayri safi yurtiçi hasılasının beşte birini oluşturuyordu. Sınır ötesi yaptırımlar, petrol, gaz ve petrokimya dahil olmak üzere enerji yatırımlarına katılan yabancı şirketleri hedef alıyor.

Finansal ve bankacılık yaptırımları: ABD yaptırımları, Hazine Bakanlığı tarafından İran'ı uluslararası finansal sistemden ayırmayı amaçlamaktadır. Yasaklı bankalarla işlem yapan yabancı finansal kuruluşlar, ABD doları ile işlem yapma hakkından mahrum bırakılır. 2011'in sonlarında, ABD ayrıca İran Merkez Bankası aracılığıyla petrol ithalatını da sınırladı. Diğer yönler, İranlıların yabancı para birimlerine erişiminin kısıtlanmasını içerir; böylece petrol ihracatından elde edilen fonlar yalnızca alıcı ülke ile karşılıklı ticaret için veya insani yardım malzemeleri için kullanılabilir (Ghahroudi ve Chung 2020: 15-34).

İrana ekonomik şok, 8 Mayıs 2018'de, ABD Başkanı Donald Trump İran ile Kapsamlı Ortak Eylem Planı'nı (JCPOA) açıkladığında başladı; nükleer anlaşmadan çekilmek, esasen İran'a karşı yaptırımların yeniden uygulanması anlamına geliyordu ve bu yaptırımlar Kasım 2018'de yürürlüğe girdi ve riyal para biriminin değer kaybetmesine ve gayri safi yurtiçi hasılasının düşmesine yol açtı. Yaptırımların uygulanmasından önce, Uluslararası Para Fonu, Mart 2018 ile 2019 arasında İran'ın gayri safi yurtiçi hasılasının "küresel ekonomik görünüm" çerçevesinde yaklaşık %4 artacağını tahmin etmişti. Ancak, Uluslararası Para Fonu tahminlerinde bunu %10'luk bir düşüşle %6 negatif seviyesine indirdi. (Uluslararası Para Fonu 2019).

Buna ek olarak, yaptırımlar ve ticari kısıtlamaların ardından, İran'ın birçok sanayi dalı, özellikle de hammadde ve ekipman ithalatına bağımlı olanlar, duraklama dönemine girdi. İşsizlik arttı ve İran işgücü piyasası bir krizle karşı karşıya kaldı; bu durum özellikle iş arayan gençler ve düşük gelirli işçiler için sorun yarattı. Ayrıca, yaptırımların bir diğer sonucu, İran'da yabancı yatırımların önemli ölçüde azalması ve yerli sermayenin çıkışıydı. Birçok yabancı şirket İran'daki faaliyetlerini durdurdu ve yerli yatırımcılar da yatırımlarını sürdürmekten vazgeçti (Farzangan vd., 2023: 197-226).

Şu anda, İran ciddi bir ekonomik durgunluk içinde. Petrol, İran'ın ihracat gelirlerinin % 64'ünü oluşturduğundan, İran ekonomisi her zaman petrol piyasasındaki şoklara karşı hassas olmuştur. Şu anda durum her zamankinden daha endişe verici ve gayri safi yurtiçi hasıla büyümesi durmuş durumda, işsizlik yüksek seviyelerde devam ediyor, cari hesap bakiyesi on yıllar sonra negatif bölgeye düşüyor ve riyal serbest düşüşte (Sashi vd., 2019: 182-204).

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, yaptırımlar savaşın yerini almak veya onu tamamlamak için kullanıldı ve diğer diplomatik çabaların tamamlayıcısıdır. Ayrıca, askeri güç nadiren diplomasi veya ekonomik yaptırımlar olmadan kullanılırken, diplomasi ve ekonomik yaptırımların savaşın uygun görüldüğü tüm konularla ilgili olduğu gösterilebilir, ancak bunun tersinin doğru olduğu söylenemez (İsa-zade vd., 2021: 4).

İran'a karşı uygulanan ekonomik yaptırımlar, özellikle son on yıllarda, hükümet ve yürütme organları için birçok zorluk yaratmıştır. Bu zorluklar sadece ülke ekonomisi üzerinde olumsuz etkiler yaratmakla kalmamış, yaptırımlar petrol gelirlerinin azalması, dış finansman kaynaklarına erişimin kısıtlanması ve bankacılık işlemlerinde sınırlamalar gibi ciddi sorunlar da ortaya çıkarmıştır. İran hükümeti bu zorlukları yönetmek ve ekonomik dengeyi korumak konusunda büyük sorunlarla karşı karşıyadır. Ülkenin en önemli gelir kaynaklarından biri olan petrol gelirlerindeki keskin düşüş, hükümeti iç borçlanmaya ve vergileri artırmaya zorlamış, bu da kamuoyunda memnuniyetsizlik ve ekonomik baskıyı artırmıştır. Ulusal para biriminin değer kaybı, enflasyonun artmasına ve halkın alım gücünün düşmesine neden olmuştur. Hükümet enflasyonu doğru bir şekilde kontrol edememiş ve bu durum özellikle toplumun zayıf kesimleri için temel ihtiyaç maddelerinin temininde sorun yaratmıştır (Fedavi ve Simber 2024: 45).

Yaptırımların doğrudan sonuçlarından biri, yabancı sermayenin çıkışı ve uluslararası yatırımların azalmasıydı ki bu da büyük altyapı projelerinin uygulanmasını engelledi ve ekonomik durgunluğu derinleştirdi. Birçok uluslararası şirket, petrol, gaz, otomotiv ve diğer sektörlerdeki faaliyetlerini durdurdu veya İran'dan ayrıldı ki bu da ekonomik büyümenin azalmasına ve işsizliğin artmasına yol açtı. Yaptırımlar, İran'ın çeşitli endüstriler için gerekli olan ileri teknoloji ve ekipmanlara erişimini sınırladı ve hükümet, stratejik endüstrilerin teknolojik ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk yaşadı (Dario Laudati vd., 2022: 35-47).

Büyük sorunlardan biri, bankacılık kısıtlamaları ve uluslararası ödeme sistemlerine erişim eksikliği nedeniyle ilaç, gıda maddeleri ve tıbbi ekipmanlar gibi temel malların temininde zorluk yaşanmasıydı. Yaptırımlar özellikle ilaç ve tıbbi ekipman alanında olumsuz etkiler yarattı. İlaç maddeleri resmi olarak yaptırıma tabi olmasa

da, bankacılık kısıtlamaları ilaç ve hayati ekipmanların ithalatını zorlaştırdı. İthalat maliyetlerindeki artış ve finansal kaynakların kıtlığı, temel malların fiyatlarının artmasına neden oldu ve hükümet, bu malları zayıf kesimlere temin etmede zorluk yaşadı. Sübvansiyon dağıtım sistemi de idari yolsuzluk ve doğru yönetim eksikliği nedeniyle etkisizdi (Roberto Nistico ve Klishmi, 2022: 5).

3.1. İran'a Uygulanan Yaptırımlara Tarihsel Bir Bakış: İlk Dönem Yaptırımlar

İran İslam Devrimi'nden önce, 1979 yılında Muhammed Rıza Şah Pehlevi döneminde, Amerika Birleşik Devletleri İran'ın ithalatının % 16'sını elinde bulundurarak ülkenin en önemli ticaret ortaklarından biri olarak kabul ediliyordu. Bu durum, Amerika'yı Almanya'dan sonra % 19'luk payla ikinci en büyük mal ihracatçısı haline getirmişti. Ancak, aynı yıl devrimden sonra, İran ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkiler 4 Kasım 1979 tarihinde köklü değişikliklere uğradı. Bu değişiklikler, Tahran'daki Amerika Büyükelçiliği'nin işgali ve oradaki çalışanların bir Tahran üniversitesinin öğrencileri tarafından rehin alınması sonucunda meydana geldi; bu olay yaklaşık 444 gün (1979-1981) sürdü. Bu olaylar, iki ülke arasındaki diplomatik ve ekonomik ilişkilerin kesilmesine yol açtı ve nihayetinde Amerika Birleşik Devletleri tarafından İran'a karşı geniş çaplı ekonomik yaptırımlar uygulandı. Bu yaptırımlar, İran'dan petrol ithalatının yasaklanması, İran'a mal ihracatının yasaklanması ve gıda ve ilaç gibi insani yardımların yanı sıra askeri yardımların yasaklanmasını içeriyordu. Bu kısıtlamalar, İran'ın ihracat ve ithalatı üzerinde önemli bir etki yarattı. Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri, İran'ın bankalarındaki 12 milyar dolarlık döviz rezervini dondurdu. Daha önce iki ülke arasında sürekli olarak genişleyen ticaret süreci aniden durdu. 1981 yılının ortalarına kadar, bu yaptırımlar dönemin başkanı Ronald Reagan tarafından kaldırıldı. Bu mali ve ticari kısıtlamaların kaldırılması, rehinelerin serbest bırakılmasında önemli bir rol oynadı. İki ülke arasındaki ticaretin bir yıl sonra yeniden başlamasıyla, ticari ilişkiler bir süre iyileşti, ancak bu durum uzun sürmedi (Mohebati 2018: 7).

3.2. İkinci Dönem Yaptırımlar

1984 yılında, İran İslam Cumhuriyeti uluslararası terörizmi desteklemekle suçlandı ve bu suçlama, İran'ın Batılı ülkelerle, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri ile olan ilişkileri üzerinde derin ve geniş etkiler yarattı. Bu suçlamalar, Amerika hükümeti ve bazı müttefik ülkeleri tarafından ortaya atıldı ve İran için dış politika ve ekonomik alanda ciddi sonuçlar doğurdu. Bu suçlamaların en önemli sonuçlarından biri, Amerika'nın İran'a yaptığı ihracat üzerinde sıkı kısıtlamaların uygulanmasıydı. Bu kısıtlamalar, İran'a silah ve mühimmat transferinin tamamen yasaklanması, dış yardımların kesilmesi ve uluslararası mali ve kredi kaynaklarına erişimde kısıtlamaları içeriyordu. Ayrıca, o dönemde İran hava filosunda önemli bir rol oynayan uçakların ve ilgili parçaların ihracatı tamamen durduruldu. Bu önlemler, ekonomik etkilerin yanı sıra İran'ın hava filosunu koruma ve geliştirme yeteneği üzerinde de olumsuz bir etki yarattı. Bu yaptırımlar, İran'ın Irak ile kanlı ve yıpratıcı bir savaşa girdiği bir dönemde uygulandı; bu savaş 1980 yılında başlamış ve 1988 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönemde, İran'ın askeri ve ekonomik olarak silah, askeri ekipman ve dış mali kaynak ithalatına büyük bir ihtiyacı vardı. Ancak terörizmi destekleme suçlaması ve Irak ile barışçıl bir şekilde anlaşmazlığı çözme isteksizliği veya yeteneği olmaması, İran üzerindeki uluslararası baskıları artırdı (Rahmanizadeh 2021: 38).

3.3. Üçüncü Dönem Yaptırımlar

1987 yılında, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Ronald Reagan, İran'a karşı sert politikalar çerçevesinde ekonomik ve ticari yaptırımları önemli ölçüde güçlendirdi. Bu adım, İran'ın uyuşturucu üretimi ve kaçakçılığı, kara para aklama ve diğer yıkıcı faaliyetleri kontrol altına alma konusunda başarısız olduğu gerekçesiyle atıldı. Amerikalı yetkililere göre, bu faaliyetler sadece Amerika Birleşik Devletleri'nin iç güvenliği için bir tehdit oluşturmakla kalmıyor, aynı zamanda uluslararası ve ekonomik istikrarı da tehlikeye atıyordu. Bu nedenlerle, Amerika Birleşik Devletleri, İran ekonomisinin hassas sektörlerini doğrudan hedef alan daha sert yaptırımlar uyguladı. En önemli önlemlerden biri, İran mal ve hizmetlerinin Amerika Birleşik Devletleri'ne ithalatının yasaklanmasıydı. Bu yasak, özellikle

İran'ın ham petrol ihracatını hedef aldı; bu adım, İran'ın ana ekonomik kaynaklarından döviz gelirlerini azaltmayı amaçlıyordu. Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri'nden İran'a ileri teknoloji ve teknolojik ürünlerin ihracatı da yasaklandı. Bu kısıtlamalar, İran'ın petrol ve gaz, ulaşım ve iletişim altyapıları gibi hayati endüstrilerini etkileyerek, İran'ın ekonomik ve askeri gelişim yeteneğini zayıflatmayı amaçladı. Bununla birlikte, aynı yıl, diplomatik gelişmeler bu yaptırımların kısmen azaltılmasına yol açtı. Reagan yönetimi, tam olarak açıklığa kavuşmayan nedenlerle, bazı kısıtlamaları 1987 yılının sonuna kadar azalttı ve ertesi yılın başında yaptırımların bir kısmını tamamen kaldırdı. Bu yaklaşım değişikliği, Basra Körfezi bölgesindeki gerilimleri azaltma çabaları veya yaptırımların küresel ekonomi üzerindeki etkisinin yeniden değerlendirilmesi nedeniyle gerçekleşmiş olabilir. Ancak, 1987'de uygulanan yaptırımlar, İran ve ABD arasındaki ilişkiler üzerinde uzun vadeli etkiler bıraktı. Bu önlemler, İran'ın uluslararası alanda daha fazla izole olmasına neden olmakla kalmadı, aynı zamanda ülkenin ekonomik altyapısını da zor durumda bıraktı. Sonuç olarak, bu dönem iki ülke arasındaki gerilim tarihinin önemli bir dönüm noktası haline geldi ve sonraki on yıllarda daha sert yaptırım politikalarının temelini oluşturdu (Turbat 2005: 7).

3.4. Dördüncü Dönem Yaptırımlar

Amerika Birleşik Devletleri, 2005 yılına kadar müttefiklerinin İran ile ticaretini engellemek için önemli çabalar sarf etti. Bu önlemler, İran'ı küresel bir tehdit olarak tanıtma ve bu ülkeye karşı ekonomik ve siyasi kısıtlamalar getirme amacıyla alındı. Washington'un bu doğrultudaki kilit eylemlerinden biri, özellikle İran'ın petrol endüstrisinde olmak üzere, iki taraflı ticaret ve yatırımlar alanında geniş kapsamlı yaptırımlar uygulamaktı. ABD hükümeti, bu yaptırımların müttefik ülkelerin İran ile ekonomik etkileşimlerini azaltmasını ve onları kendi kısıtlayıcı politikalarına uymaya zorlamasını bekliyordu. Ancak, ABD'nin beklentilerinin aksine, Washington'un İran ile ticari ilişkileri azaltma talepleri müttefiklerinin davranışları üzerinde önemli bir etki yaratmadı. Birçok ülke, ABD'nin tek taraflı politikalarını eleştirerek İran ile ticari faaliyetlerini durdurmaya karşı çıktı. Bu uluslararası direnç, o dönemdeki ABD Başkanı Bill Clinton'un daha sert bir yaklaşım benimsemesine neden oldu. İran'ın petrol ve gaz sektöründeki yabancı yatırımları

azaltmak amacıyla yeni yaptırımlar onayladı ve mevcut yaptırımları güçlendirdi. Kapsamlı yaptırımların İran'a uygulanması, beklentilerin aksine, İran'ın davranışları üzerinde önemli bir siyasi etki yaratmadı. Bu başarısızlık, Bill Clinton yönetiminin 1996 yılında "İran ve Libya Yaptırımları Yasası" (ILSA) adı verilen bir yasayı kabul etmesine neden oldu. Bu yasaya göre, İran'a petrol, doğal gaz veya ilgili teknolojileri ihraç eden veya İran'ın petrol endüstrisine yatırım yapan yabancı şirketler cezalandırılıyordu. Özellikle, İran'ın petrol sektörüne 20 milyon dolardan fazla yatırım yapan her şirket, sıkı yaptırımlarla karşı karşıya kalıyordu. Ancak, bu yaptırımlar İran'ın petrolü için yeni alıcılar aramasına ve ihtiyaç duyulan mal ve teknolojilerin alternatif yollarla temin edilmesine yol açtı. Sonuç olarak, İran ekonomisi bu baskılara bir ölçüde uyum sağladı (Rahmanizadeh 2021: 38).

Clinton yönetiminin İran ile ticareti sınırlamak için aldığı sert önlemlere rağmen, ekonomik yaptırımlar beş yıl sonra, 2000 yılı sonunda, hafifletildi. Bu değişikliğin nedeni, İran'da ekonomik ve siyasi reformların gerekliliğini anlayan yeni bir başkanın göreve gelmesiydi. Aynı dönemde, Amerika Birleşik Devletleri de yaptırımları kademeli olarak azaltmaya başladı. Clinton yönetimi döneminde, birçok petrol dışı mal ile ilgili yaptırım kaldırıldı ve iki ülke arasında daha iyi bir ilişki perspektifi oluştu. Ancak, bu çabalar ikili ilişkilerde önemli bir ilerlemeye yol açmadı ve iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik zorluklar devam etti (Rahmanizadeh 2021: 39).

3.5. Beşinci Dönem Yaptırımlar

ABD'nin İran'a karşı politikaları, George W. Bush'un başkanlık dönemi boyunca önemli ölçüde sertleşti ve siyasi çatışma aşamasından daha yoğun ekonomik ve diplomatik çatışmalara dönüştü. 11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından, Bush yönetimi terörizmle mücadeleye yoğunlaştı ve İran'ı terörist gruplara destek vermekle suçladı. Bu suçlamalar, 2002'deki Bush konuşmasında zirveye ulaştı; burada İran, Irak ve Kuzey Kore ile birlikte "şer ekseni" olarak tanımlandı. Bu yaklaşım, ABD'nin politikalarını İran'ın uluslararası alanda daha fazla tecrit edilmesine yönlendirdi. 2003 yılında, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, İran'ın nükleer faaliyetlerini gizlice ve bu kuruluşa haber vermeden yürüttüğünü açıkladı. Bu ifşaat, dünya genelinde geniş çapta endişelere yol açtı. Ajans, uranyum

zenginleştirme ve nükleer yakıt geri dönüşüm faaliyetlerinin derhal durdurulmasını talep etti. İran, faaliyetlerinin yalnızca barışçıl amaçlar için olduğunu iddia etti, ancak ABD öncülüğündeki Batılı ülkeler bu iddiayı reddetti ve bunu bölgesel ve uluslararası güvenlik için bir tehdit olarak değerlendirdi (Rahmanizadeh 2021: 40).

Bu gerginliklerin ardından, Amerika Birleşik Devletleri İran'a karşı ekonomik yaptırımlarını genişletti. 2006 yılına gelindiğinde, bu yaptırımlar İran ekonomisi için ciddi bir zorluk haline geldi. Washington, diğer ülkeler ve uluslararası kuruluşlar üzerinde baskı kurmak için siyasi ve ekonomik araçlarını kullanarak İran ile ticareti ve etkileşimi sınırlamaya çalıştı. Aynı yıl, İran'a karşı uluslararası yaklaşımlarda önemli değişiklikler başladı. 2007 yılında, Birleşmiş Milletler, İran'ın uranyum zenginleştirme programını sınırlamak için bazı kararlar aldı. Bu önlemler arasında, bazıları üç on yıldan beri İran'a karşı uygulanan yaptırımların sıkılaştırılması da vardı. Özellikle, bu yaptırımlar İran'ın nükleer programıyla ilgili uluslararası ticareti hedef aldı ve İran'a ileri teknolojilerin ihracatına daha sıkı kısıtlamalar getirdi. 2008 yılından itibaren, Birleşmiş Milletler ve Batılı ülkeler daha sert önlemler almaya başladı. Bu önlemler, İran'ın yurtdışındaki varlıklarının dondurulması, İran bankalarının faaliyetlerinin yaptırımlara tabi tutulması ve İran gemileri ve uçaklarının sıkı denetimi gibi tedbirleri içeriyordu. Bu önlemlerin ana hedefi, İran'ın nükleer programını geliştirmek için kullanabileceği mali ve ekipman kaynaklarına erişimini engellemekti (Torky ve Mazaheri 2022: 3).

Genel olarak, Bush döneminin politikaları sadece İran ve ABD arasındaki ilişkileri kritik bir noktaya getirmekle kalmadı, aynı zamanda İran'ı uluslararası arenada önemli ölçüde izole etti. Ancak, bu politikalar gerilimleri çözmek yerine İran'ın direncini artırdı ve bu ülkeyle olan küresel etkileşimlerde daha fazla karmaşıklığa yol açtı.

3.6. Altıncı Dönem Yaptırımlar

2010 yılının ortalarında, bu ülkelerin İran ile ilişkilerinde hiçbir ilerleme kaydedilmedi ve bu durum, İran'a karşı en sert yaptırımların uygulanmasına yol açtı. Bu yaptırımların başlıca nedeni, İran İslam Devrimi Muhafızları tarafından nükleer yakıt zenginleştirmeye devam edilmesi ve askeri ekipman satın alınmasıydı. Bir

sonraki yıl, Japonya, Hindistan, Çin, Güney Kore, Türkiye, Güney Afrika ve Singapur gibi birçok ülke, İran'dan petrol ithalatını azalttı. 2012 yılında Kanada da bu gruba katıldı ve İran ile tüm ikili ticareti yasakladı. 2010 yılından itibaren, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği, İran'ın petrol ihracatı ve bankalarına yönelik daha fazla yaptırım uyguladı. Bu dönemde, Avrupa Birliği'nin 27 üye ülkesi, İran'ın ihracat ettiği petrolün yaklaşık yüzde 20'sinin ithalatını yasakladı. Bu önlemlerin yanı sıra, merkezi Brüksel'de bulunan ve küresel banka işlemlerini yürütme sorumluluğunu üstlenen Avrupa Birliği, İran'a ve İran'dan para transferine yönelik yasal kanallar aracılığıyla kısıtlamalar getirdi.

2013 yılında, İran'da yeni bir cumhurbaşkanı seçildi ve yılın sonuna kadar Avrupa Birliği ve 5+1 grubu (ABD, İngiltere, Fransa, Çin, Rusya ve Almanya dahil) ile geçici bir anlaşma sağladı. Bu anlaşma gereği, İran uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sınırlamayı kabul etti. Karşılığında, Avrupa Birliği ve 5+1 grubu, İran'ın petrokimya ihracatı ve İran'a mal ve hizmet ithalatıyla ilgili yaptırımları kaldırmayı taahhüt ettiler (Fedavi vd., 2024: 9).

İran'ın nükleer programı meselesi Nisan 2015'e kadar çözülmeden kaldı. Ancak, İran nükleer faaliyetlerini şeffaflaştırmayı ve daha kapsamlı bir anlaşmaya ulaşmak için bir adım atmayı kabul etti. İran ile 5+1 grubu arasında varılan anlaşma, İran'ı nükleer faaliyetlerini ve tesislerini şeffaflaştırmaya ve belirlenen sıkı sınırlamalar altında tutmaya zorladı. Karşılığında, son birkaç on yılda farklı yoğunluk ve kapsamlarla uygulanan yaptırımlar yavaş yavaş kaldırılacaktı.

Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) veya Viyana Kapsamlı ve Nihai Nükleer Anlaşması, İran'ın nükleer programının çözülmesi ve Lozan Nükleer Anlaşması'nın ardından, 14 Temmuz 2015 Salı günü Avusturya'nın Viyana şehrinde İran, Avrupa Birliği ve 5+1 Grubu (Çin, Fransa, Rusya, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya dahil) arasında imzalanmıştır.

Bu plan üzerindeki resmi müzakereler, Kasım 2013'te İran'ın nükleer programı üzerine geçici Cenevre anlaşmasının kabul edilmesiyle başladı. Bu müzakereler 20 ay sürdü. Bu anlaşmanın hükümlerine göre, İran orta dereceli zenginleştirilmiş uranyum stoklarını temizlemeyi ve düşük zenginleştirilmiş uranyum stoklarını yüzde 98 oranında azaltmayı taahhüt etti. Ayrıca, İran santrifüj sayısını

yaklaşık üçte iki oranında azaltmayı ve bu kısıtlamalara en az 15 yıl süreyle uymayı kabul etti.

Anlaşmaya göre, İran uranyum zenginleştirmeyi %3,67'nin üzerine çıkarmayacak ve yeni uranyum zenginleştirme tesisleri veya ağır su reaktörleri inşa etmeyecek. Uranyum zenginleştirme faaliyetleri de 10 yıl boyunca yalnızca bir merkezde ve ilk nesil santrifüjler kullanılarak gerçekleştirilecek. İran'ın diğer nükleer tesisleri de Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın ek protokolüne göre, nükleer silahların yayılma riskini tamamen ortadan kaldıracak şekilde yeniden tasarlanacak.

İran'ın anlaşmayı uygulamasını denetlemek ve onaylamak için Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA), İran'ın tüm nükleer tesislerine düzenli erişim sağlayacaktır. Tüm tarafların onayladığı bu anlaşma, İran'ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nden (ikincil yaptırımlar) yaptırımların kaldırılmasını sağladı. Bu müzakereler, İran'ın nükleer programı ve 5+1 grubu hakkında, 27 Haziran 2015 Cumartesi günü Avusturya'nın Viyana şehrinde başladı ve ABD Dışişleri Bakanı John Kerry ile İran Dışişleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif'in yanı sıra her iki tarafın uzman heyetlerinin katılımıyla devam etti. Bu müzakerelerin ilk son tarihi 30 Haziran olarak belirlenmişti, ancak bu süre üç kez, sırasıyla 3, 10 ve 13 Temmuz tarihlerine kadar uzatıldı. Ancak, 8 Mayıs 2018 tarihinde, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Donald Trump, ülkesinin JCPOA'dan resmi olarak çekildiğini duyurdu ve yaptırımların eski durumuna dönmesini sağladı. Yaptırımlar, hedef ülkeye ağır maliyetler yükleyip ekonomik baskıyı etkili bir siyasi baskıya dönüştürdüğünde başarılı kabul edilir, böylece yaptırım altındaki sistemin davranışında veya doğasında istenen değişiklikler meydana gelir. Ayrıca, yaptırımların neden olduğu maliyetler, hedef ülkenin ekonomisi için, yaptırım uygulayan ülkenin ekonomisi için olan maliyetlerden daha fazla olmalıdır. Nihayetinde, yaptırımlar mevcut diğer araçlar ve politikalarla karşılaştırıldığında daha fazla tercih edilmelidir. Ekonomik yaptırımlar, askeri eylemlerden daha düşük maliyetli ve daha az belirgin bir araç olarak siyasi ve stratejik hedeflere ulaşmak için kullanılır. Buna karşılık, askeri eylemler yaptırım uygulayan ülkeye daha ağır maliyetler yükler. Yaptırımlar genellikle askeri tehdit ve siyasi izolasyon gibi diğer araçlarla birlikte uygulanır ve genellikle birkaç yıl sürer. Bu süre zarfında, yaptırımlardan bağımsız nedenlerle önemli ekonomik ve siyasi

değişiklikler meydana gelebilir ve bunların ekonomik yaptırım etkilerinden ayrılması kolay değildir (Rahmanizadeh, 2021: 41).

Tablo 17. İran'a Yaptırımlar

Dönem	Yaptırım dönemleri
1979-1981	- İran hükümetine ait 12 milyar doların ABD'de bloke edilmesi - ABD'nin İran ile ticaretin tamamen yasaklanması - İran'a yönelik ekonomik yaptırımlar Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi tarafından (gıda ve ilaç hariç) - ABD tarafından İran bankaları ve bireylerine kredi, kredi ve para transferi yasağı
1982-1986	- ABD tarafından mali yardımların, kredi ve hibe kredilerinin yasaklanması - Avrupa ve Amerika arasındaki İran'a yönelik ekonomik yaptırım konusunda zayıf işbirliği, İran'ın Irak ile savaşı nedeniyle. - ABD'nin ticari yaptırımları kaldırması
1987-1994	- ABD tarafından İran'a yabancı bankalar ve yatırım kuruluşlarının mali yardımlarının yasaklanması - Amerika Birleşik Devletleri tarafından İran'dan özellikle petrol ithalatına yönelik yaptırım - ABD tarafından kimyasal ve biyolojik silahlarda kullanılabilecek mallara yönelik ihracat yasağı - ABD tarafından mali yaptırımların uygulanması - ABD tarafından İran ve Irak'a karşı iki yönlü baskı politikası uygulanması - Amerika tarafından beş ana tüketim maddesinin ihracatına yaptırım - İran'ın Avrupa Birliği ile ilişkilerinin iyileşmesi ve Total şirketinin İran petrol endüstrisine yatırım yapması
1995-1997	- ABD tarafından İran'ın petrol ve gaz sektöründe ticaret ve yatırım alanlarında kapsamlı yaptırımların uygulanması - Amerika tarafından İran'a 29 milyon dolardan fazla yatırım yapan ülkelere yaptırım uygulanması D'Amato planının onaylanması ABD tarafından İran'ın nükleer programına katılan şirketler ve ülkeler üzerindeki ticari yaptırımlar adıyla bir komite kurulması - İran'a yeniden Amerikan mallarını ihraç etmeyi planlayan ülkelere ihracat yasağı ABD tarafından İran'a uygulanan petrol ambargosu
1998-2000	- ABD tarafından İran'a yönelik füze teknolojisi ve ekipmanlarının ihracatına yaptırım. - ABD'nin gıda ve ilaç ihracatına yönelik yaptırımları kaldırması - İran'ın fıstık ve halı ihracatının Amerika tarafından serbest bırakılması - AB tarafından D'Amato yaptırımında belirtilen bazı maddelere uyulmaması ve İran ile ticari ilişkilerin iyileştirilmesi
2001-2005	- ABD tarafından D'Amato planının 5 yıl süreyle uzatılması ve İran'ın nükleer meselesinin başlaması - İran'ın Amerika tarafından Şer Ekseni olarak tanıtılması - ABD tarafından İran'daki bireylerin, kuruluşların ve finansal kurumların varlıklarının dondurulması - Amerika tarafından İran'a endüstriyel ürün parçaları satışı nedeniyle yabancı şirketlerin yaptırımı - İran'ın ABD tarafından bilimsel yaptırımlara tabi tutulması - İran'ın Avrupa Birliği ile ticari ilişkilerinin genişletilmesi - ABD'nin İran'a karşı politikasının sertleşmesi
2006-2009	- ABD, Fransa, İngiltere ve Almanya'nın İran'ın nükleer dosyasını Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne sevk etme çabası - İran'ın nükleer programıyla bağlantılı İran şirketlerinin varlıklarının Birleşmiş

	Milletler tarafından dondurulması - Birleşmiş Milletler tarafından yaptırım uygulanan şirketler ve bireylerin listesinin artması - Amerika, Avrupa ve Birleşmiş Milletler tarafından bazı İran bankalarının yaptırım - ABD ve Avrupa Birliği tarafından İran'ın deniz taşımacılığı ve hava yollarına uygulanan yaptırımlar - Avrupa Birliği tarafından İran'ın bazı nükleer yetkililerine yönelik vize kısıtlamaları - Birleşmiş Milletler tarafından İranlı yetkililerin ve kuruluşların yabancı ülkelere seyahat etmeleri yasaklandı. - İran Milli Bankası ile işbirliği yapan kurumların varlıklarının Birleşmiş Milletler tarafından bloke edilmesi - Avrupa Birliği tarafından İran'a uygulanan petrol ambargosu - ABD tarafından petrol ve gaz sektöründe ticaret ve yatırım alanlarında kapsamlı yaptırımların uzatılması - İran'a karşı uluslararası bir konsensüs oluşturma konusunda ABD'nin ciddi çabaları
2010-2014	- ABD tarafından riyal ile ticaret yapan veya onu tutan yabancı bankalardan ceza alınması - Avrupa Birliği tarafından özellikle petrol ve gaz sektöründe ticaret, teknolojik yatırım ve sigorta yaptırımları - Amerika tarafından İran'ın mal ve mülklerinin haczi - Birleşmiş Milletler tarafından İran'ın nükleer enerji ile ilgili teknolojik ürün ve ekipmanlarının ihracatının yasaklanması - ABD ve Avrupa Birliği tarafından İran'daki bazı şirketler ve bireylerin yaptırımı - Avrupa Birliği tarafından İran'ın petrol sektörüne yapılan yatırım yasağı - ABD tarafından İran Merkez Bankası ve ticaretine uygulanan yaptırım - Birleşmiş Milletler tarafından nükleer gemicilik ve bazı İranlı şirketlere yönelik mali yaptırımlar - Avrupa Birliği'nin İran'dan petrol ithalatını yasaklaması - İran bankalarının yaptırımlarının artması, İran yük taşıyan gemilerin denetlenmesi ve yaptırım altındaki kişi ve şirketlerin listesinin genişlemesi. - ABD tarafından İranlı ve yabancı bankalar ve şirketlerin yaptırımı - Bir dizi İran petrokimya ve ticaret şirketinin, otomotiv sanayisi de dahil olmak üzere, ticaret ve yatırım yaptırımları kara listesine eklenmesi - Avrupa Birliği tarafından bankacılık ve eğitim kurumlarına uygulanan yaptırımlar
Berjâm'dan sonra	- ISA Yasası'nın 114. Kongre tarafından uzatılması - Yeni yaptırımların KATSA yasasına uygun olarak uygulanması - İslam Devrimi Muhafızları'nın yaptırımı - İran'ın ABD bankalarına erişim yasağı - Balistik füze sanayileriyle ilgili yaptırımlar

Kaynak: Rahmanizadeh 2021. Rahmanizadeh, Hossein, (2021), Nükleer Yaptırımların Ekonomik Maliyetlerinin Tahmini. Allameh Tabatabai Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi.

3.7. İran Ekonomisi Üzerine Yapılmış Araştırmalardan Seçilmiş Örnekler

- Fedavi ve Simber 2024 yılında ABD'nin İran'a yönelik ekonomik yaptırımlarının zorluklarını ve fırsatlarını incelediler ve şu sonuçlara ulaştılar: Zorluklar açısından, ABD'nin İran İslam Cumhuriyeti'ne yönelik ekonomik

yaptırımları, İran'ın mali, bankacılık, ticaret ve stratejik faaliyetlerinde kısıtlamalara yol açmıştır. Fırsatlar açısından ise, İran yaptırımların getirdiği kısıtlamalardan kaynaklanan yeniliklerle, bir yandan çeşitli ekonomik alanlarda stratejik kapasitelerini tanımlayıp gerçekleştirebilmiş, diğer yandan ise ilk aşama yaptırımlarına karşı dayanıklılık gücünü artırabilmiştir. Ancak, ikinci aşama yaptırımlarla uzun vadede başa çıkmak için, yaptırım ortamında ülkenin sürdürülebilir büyüme ve kalkınması için tutarlı ve etkili bir strateji geliştirilmesi gerektiği görünmektedir.

- İsmaili Ferd ve diğerleri 2021 yılında, İran hukuku ve uluslararası ticarette ekonomik yaptırımların yükümlülükler üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir. Mevcut araştırmanın sonucu şu şekildedir: Hukuki ve yargı uygulamaları açısından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Uluslararası ticaret hukuku sisteminde, bu etkiler üç zorluk durumu olan zorluk (hardship), mücbir sebep (force majeure) ve imkânsızlık (frustration) temelinde incelenirken, İran hukuku sisteminde bu konuda özel bir yaklaşım gözlemlenmemektedir. İkinci olarak, uluslararası ticaret hukuku sisteminde ekonomik yaptırımların mücbir sebep, zorluk veya imkânsızlık olarak değerlendirilmesine dair tek tip bir uygulama bulunmamaktadır. Ancak, çoğu uygulama imkânsızlık doktrinine yönelmektedir. Oysa, İran yargı sistemi genellikle uluslararası yaptırımları mücbir sebep olarak değerlendirmeye eğilimlidir.

- Şemseddin Hüseyini ve diğerleri 2021 yılında İran ekonomisinin durumunu bilgi temelli ekonomi- dayanıklı ekonomi temelinde incelediler ve şu sonuçlara ulaştılar: İran'da "ekonomik teşvikler ve kurumsal rejim" ile "bilgi ve iletişim altyapısı" ve "dayanıklı ekonomi" değişkenlerinin durumu genel olarak ortalama düzeyin altında. Ancak araştırma sonuçları, İran'da "eğitim ve insan kaynakları" ile etkili yenilik ve icatlar sisteminin ortalama düzeyin üzerinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bilgi temelli ekonomi- dayanıklı ekonomi değişkenlerinin mevcut ve istenen durumları arasındaki farkı incelemek için iki örnek kullanıldı ve sonuçlar, İran'daki tüm değişkenler için mevcut ve istenen durumlar arasında anlamlı bir fark olduğunu gösterdi.

- Torky ve Mazaheri 2021, mali yaptırımların İran ekonomisi üzerindeki ekonomik etkilerini incelemiş ve şu sonuçlara ulaşmıştır: Bayes-War modeli, vektör

otoregresyon modeline göre daha mantıklı ve daha az dağınık sonuçlar vermektedir. Vektör otoregresyon modelinin elde edilen sonuçları, deneysel çalışmalar ve teorik tahminlerle açıkça çelişmektedir. Bunun nedeni, modeldeki çok sayıda parametre ve serbestlik derecesinin azalmasıdır; bu durum, tahmin doğruluğunu düşürmekte ve ani tepki fonksiyonunun dağınıklığını artırmaktadır. Ancak Bayes-War modelleri, modeli daraltarak bu sorunu çözmekte ve tahmin doğruluğunu artırmaktadır.

- İdraki 2021, geleneksel makroekonomik gelişmelerin karşılaştırmalı incelemesini yaparak İran ekonomisi ile karşılaştırdı ve şu sonuçlara ulaştı: Kapitalist ekonomi ortamında ve Batı ekonomisinin kurumları ve yapıları dikkate alınarak şekillenen teoriler ile Batı ekonomisinde kapitalist sistemin ortamı ve yapıları temelinde şekillenen davranışlar, esasen İran ekonomisinde şekillenen davranışlardan farklıdır ve İran ekonomisi için politika oluşturma ve analizlerde aynı geleneksel makroekonomik teorilerin kayıtsızca kullanılmaması gerekmektedir.
- Mohebati 2018 yılında, ekonomik yaptırımların İran ekonomisi üzerindeki etkilerini incelemiş ve şu sonuçlara ulaşmıştır: Her ne kadar ekonomik yaptırımlar (orta ve güçlü düzeyde) kısa vadede gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) üzerinde kayda değer bir etki bıraksa da, karar alıcılar, özellikle orta düzey yaptırımlar için, uzun vadeli planlamalarla bu yaptırımların etkilerini bertaraf edebilir ve ekonomik yapıları bu yaptırımlara karşı dirençli hale getirebilirler. Genel olarak, bu uzun vadeli planlamada kullanılabilecek bir pratik yaklaşım önerilmektedir. Bu yaklaşım şu başlıkları içermektedir:
    - Zayıf noktaların belirlenmesi ve bunların giderilmesi için planlama,
    - Uluslararası etkileşimlerin kontrol altına alınması,
    - Yabancı üretimlere bağımlılığın azaltılması,
    - Ödemeler dengesi açığının kontrol edilmesi ve ülke değer sisteminin çeşitlendirilmesi,
    - Aktif diplomasi, Hassas ve savunmasız kesimlerin desteklenmesi,
    - Kamuoyu ve halk algısının uygun bir şekilde yönetilmesi,
    - Dirençli ekonomi yaklaşımlarının uygulanması.

3.8. Yaptırımların Ekonomi ve Toplum Üzerindeki Sonuçları

Ekonomik yaptırımlar, insanlık tarihinin çok eski dönemlerinden beri var olmuştur; örneğin, Atina'nın Megara'ya karşı uyguladığı yaptırımlar M.Ö. 292 yılına kadar uzanmaktadır. Aslında, yaptırımların dış politika aracı olarak popülaritesi Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra artmıştır. İran, Kuzey Kore ve geçmişte Irak, Pakistan, Hindistan ve Güney Kore gibi ülkelere uygulanan yaptırımlar da, bu ülkelerin nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlara ulaşmalarını engellemek amacıyla konulmuştur.

İlk ekonomik yaptırımların etkisi genellikle öncelikle psikolojiktir ve diğer ekonomik sonuçlardan daha hızlı ortaya çıkar. Yaptırımların uygulanmasıyla birlikte geleceğe olan belirsizlik artar ve ekonomik birimlerin kârlılığına dair beklentiler sorgulanır hale gelir. Böyle bir durumda, ekonomik aktörler ihtiyatlı bir politika izler ve gerçek varlıklarına yatırım yapmaktan kaçınarak durumu değerlendirirler (İsmaili-Ferd vd., 2021: 27-45).

Ekonomik yaptırımların bir diğer sonucu, mali yönleridir; bu, likidite dalgalanmaları, döviz likiditesi ve bankaların kredi verme veya mevduat alma oranlarında kendini gösterir. Yaptırımların hacmine ve uygulandığı koşullara, ayrıca aktörlerin imkân ve kısıtlamalarına bağlı olarak, bankaların kredi verme kapasitesinin azaltılması veya yaptırımları aşma süreçleri nedeniyle üreticilerin maliyetlerinin artması gibi sıkı para politikaları, gerçek ekonomi sektöründeki faaliyetlerin azalmasına yol açar. İşte burada yaptırımların gerçek ekonomi sektöründeki etkileri gözlemlenir; çünkü ekonomik büyüme azalır ve istihdam, kârlılık ve tüketim gibi değişkenler de düşüş gösterir ve bu durum ekonomik durgunluğa yol açabilir. Mali yaptırımlar genellikle bireylerin veya belirli kurumların yabancı fonlarının dondurulması, hedef ülkelerin merkez bankalarına kredi verilmemesi, uluslararası mali ilişkilerin ve bu ülkelerin çeşitli piyasalara erişiminin kısıtlanması, ayrıca ticari maliyetlerin artması ve yabancı finansman sağlama kısıtlamalarını içerir. Bu yaptırımlar, hedef ülkelerin mali ve bankacılık ağlarıyla etkileşim riskini artırır ve dolayısıyla yabancı tarafların yatırımlarını azaltır (Laman 2020: 12).

Yaptırımlar, uluslararası alanda siyasi ve ekonomik baskı araçlarından biri olarak, ülkelerin ekonomik ve sosyal yapıları üzerinde geniş etkiler bırakır. Bu kısıtlamalar genellikle tek taraflı veya çok taraflı olarak ülkeler veya uluslararası kuruluşlar tarafından uygulanır ve genellikle belirli bir ülkenin siyasi, ekonomik veya askeri davranışını değiştirme amacı taşır.

Yaptırımlar yalnızca ticari ve mali kısıtlamalara yol açmakla kalmaz, aynı zamanda yaptırım uygulanan ülkenin günlük yaşamı, sosyal refahı ve ekonomik sürdürülebilirliği üzerinde derin etkiler yaratabilir. Üretimin azalması, işsizlik oranının artması, artan enflasyon ve hayati mallara ve hizmetlere erişimin azalması, bu önlemlerin ekonomik sonuçlarının yalnızca bir kısmını oluşturur. Sosyal boyutta ise, yaptırımlar genellikle eşitsizliğin artmasına, yaşam kalitesinin düşmesine ve psikolojik ve sosyal baskıların oluşmasına yol açar.

3.8.1. İran'a Karşı Yaptırımların Etki Mekanizmaları: Petrol

Petrol ve gaz, İran ekonomisinde ucuz ve sürekli yakıt sağlama ve ayrıca petrokimya sanayilerinin hammaddesi olarak önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, mali rolüyle karşılaştırıldığında, bu yönlerin önemi o kadar belirgin değildir. Gerçekten de, petrolün İran ekonomisindeki temel rolü her zaman mali olmuştur. İran petrol endüstrisinin yalnızca bir temel görevi vardır: ülke için döviz sağlamaktır. Bu amaçla, ham petrol keşfi, çıkarılması ve ihracatı için geniş bir sistem oluşturulmuştur ve bu sistemin ana hedefi devlete gelir sağlamaktır. Sonuç olarak, ham petrol ihracatı İran'ın sanayi yapısında o kadar önemli bir yer edinmiştir ki, ülke ekonomisinin bir ürüne bağımlı hale gelmesine yol açmıştır (Argha 2011: 9).

Petrolün İran ekonomisindeki kullanımı üç ana hedefle gerçekleştirilmektedir:

a) İnşaat maliyetlerini karşılamak için döviz gelirlerinin sağlanması.

b) Sanayinin gelişimini kolaylaştırmak, tarımın genişlemesini sağlamak ve ulaşımı iyileştirmek için ucuz ve yerli yakıt sağlamak.

c) Farklı sanayiler için, özellikle rafineriler ve petrokimya fabrikaları için hammadde temini (Argha 2011: 10).

Petrol gelirlerinin artması, petrol üretiminin büyümesi ve petrol fiyatlarının yükselmesiyle birlikte, diğer ekonomik sektörler gerçek büyümeyi kaybetti ve

ithalata bağımlılık arttı. Bu nedenle, petrol geliri tüm ekonomide temel ve belirleyici bir rol kazandı. Böyle bir durumda, petrol gelirinin artması sadece devletin gelir ve harcamalarının artmasına yol açmakla kalmadı, aynı zamanda altyapı harcamalarının artmasına da zemin hazırladı. Petrol ambargosu, İran ekonomisi üzerinde derin etkiler bırakabilir. Şekil 3, petrol ambargolarının İran ekonomisi üzerindeki etkisini basitçe göstermektedir. Ambargonun ilk sonucu, petrol endüstrileri ve şirketlerinde üretimin azalmasıdır. Bu üretim azalması, petrol üretim sürecine dahil olan faktörlerin ve iş gücünün gelirlerinde azalmaya yol açar ve nihayetinde hanehalkı gelirlerinin düşmesine neden olur. Hanehalkı gelirlerindeki düşüş, özel tüketim, tasarruf ve refah seviyesinde azalmaya yol açabilir.

Ancak, eğer uzun vadeli bir dönem dikkate alınır ve üretim faktörlerinin yeniden dağıtımı sağlanırsa, iş gücü ve kaynaklar petrol sektöründen diğer sanayilere ve üretim faaliyetlerine kaydırılabilir. Bu değişim, ekonomideki petrol dışı sektörlerin güçlenmesi ve büyümesi için bir fırsat sağlayabilir. Petrol gelirlerindeki azalma, öngörülebilir bir şekilde (hem niteliksel hem de niceliksel olarak), ihracat ve döviz gelirlerinde düşüşe yol açabilir. Piyasada döviz azalması, ulusal paranın zayıflamasına veya döviz kurunun artmasına neden olacaktır. Bu döviz kuru artışı, İran ekonomisi için iki önemli sonuç doğurabilir: birincisi, petrol dışı mal ihracatçıları için bir teşvik yaratmak ve ikincisi, ithalatı azaltmak. Petrol dışı ihracatın artması, ekonomik faaliyetler için bir teşvik olarak işlev görebilir. Ancak, döviz kuru artışı nedeniyle ara malların ithalatı sınırlanırsa, üretim sektörü zarar görebilir (Khabazan 2015: 91).

Petrol Yaptırımları

1. Devlet Gelirlerinin Azalması

• Ödemelerin düşürülmesi (hibe ve transfer ödemeleri)

• Vergi oranlarının artırılması

2. Döviz Gelirlerinin Azalması

• Döviz kuru artışı (ulusal paranın değer kaybı)

• İthalat azalması

• Petrol Dışı İhracatın Artırılması

• Petrol dışı

• Ara mallar

• Tüketim malları

3. Bağlı Şirketlerin Gelir ve Üretiminin Azalması

• Sermaye ve işgücü kaybı

• Üretim faktörlerinin gelirinin azalması

• Petrol dışı üretimin artırılması

• Refah düzeyinin düşmesi

• Hayat standartlarının düşmesi

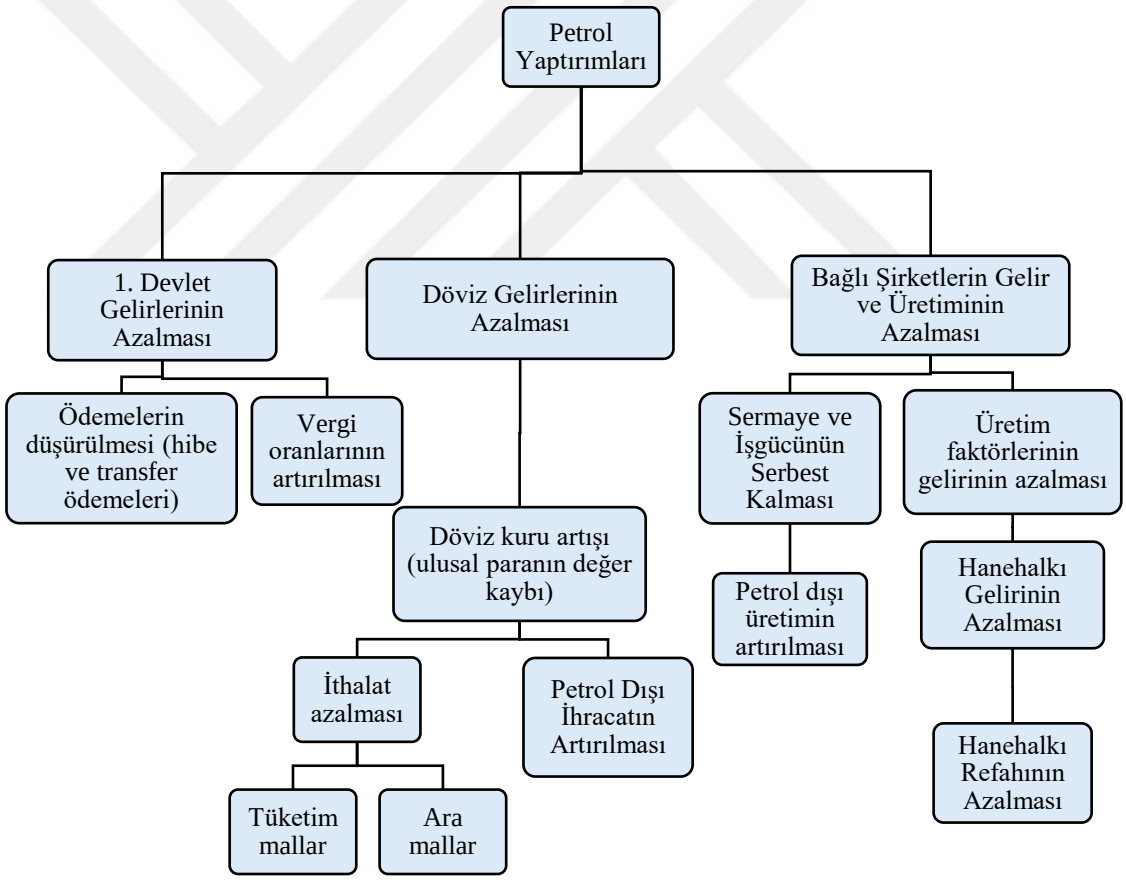

Şekil 3. Petrol Yaptırımlarının İran Ekonomisine Etkileri

Kaynak: Khabazan, (2015), İran Ekonomisine Yaptırımların Etkileri. Bilim, Araştırma ve Teknoloji Bakanlığı, Tarbiat-i Modares Üniversitesi, Yönetim ve Ekonomi Fakültesi, Doktora Tezi.

Petrol devletin finansmanında ve yatırım için gerekli kaynakların sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, petrol ihracatındaki azalma devletin bütçe açığına yol açabilir. Bu bütçe açığı sonucunda, devlet harcamaları ve altyapı yatırımları azalabilir. Ayrıca, devletin sübvansiyonlar gibi transfer ödemelerini azaltma yeteneğinin düşmesi, hanehalkı gelirlerinde düşüşe ve üretim maliyetlerinde artışa neden olabilir. Gelirlerdeki azalmayı telafi etmek için, devlet vergi oranlarını artırabilir. Her durumda, bütçe açığı muhtemelen hanehalkı gelirlerinde bir azalmaya yol açacak ve bu azalma özel tüketim ve tasarruflarda düşüşe neden olabilir. Petrol ihracatındaki gelirlerin azalması, Ulusal Kalkınma Fonu (veya Döviz Rezerv Fonu), para arzı ve yatırımlar üzerinde önemli etkiler yapmaktadır. Yaptırımlar altında, devlet gelirlerindeki azalmayı telafi etmek için Ulusal Kalkınma Fonu'ndan çekim yapmak zorunda kalabilir. Ayrıca, petrol yaptırımlarından kaynaklanan döviz rezervlerindeki azalma, para arzında bir düşüşe neden olabilir. Ancak, eğer hükümet döviz rezervlerinden çekim yaparsa, bu para arzındaki azalma etkisi kısmen telafi edilebilir. Genel olarak, para arzı, yaptırım koşullarında hükümetin politikaları ve eylemleri tarafından büyük ölçüde etkilenmektedir. Ayrıca, kamu ve özel sektördeki yatırımların azalması, yaptırımların diğer olası sonuçlarından biridir. Petrol yaptırımlarının genel fiyat seviyeleri üzerindeki etkisi ilk bakışta çok belirgin olmayabilir, çünkü uzun vadede, kaynakların yeniden tahsisi olasılığı ile, petrol endüstrileri ve şirketlerindeki üretim azalması önemli yatırımları diğer endüstrilere ve üretim faaliyetlerine yönlendirebilir. Bu uyum süreci, zamanla üretim ve petrol dışı ihracatın artışında etkisini gösterecektir.

Bununla birlikte, kısa vadede, ithalatın azalması mal arzı üzerinde baskı oluşturarak genel fiyat seviyesinin artmasına neden olabilir. Ancak bu fiyat artışının uzun vadede düzeleceği ve etkisinin azalacağı muhtemeldir (Argha 2011: 12).

3.8.2. İran'a Karşı Yaptırımların Etki Mekanizmaları: Banka

İran'a karşı ekonomik yaptırımlar, özellikle 1994 yılından itibaren, İran'ın uluslararası mali ve kredi kaynaklarına erişimini sınırlama veya en azından zorlaştırma amacıyla tasarlanmış ve uygulanmıştır. Bu bağlamda, ABD hükümeti, Kongre'nin düzenlemeleri ve kararlarına dayanarak, Dünya Bankası'nın İran'a yaptığı

yardımları azaltmaya çalışmıştır. Örneğin, 1993 yılında İran'a tahsis edilen kredi miktarı azaltılmıştır. Bu kredi, İran'ın elektrik altyapısını modernize etmek için 165 milyon dolar değerinde olup, aynı yılın Mart ayında onaylanmış, ancak Washington'un ciddi muhalefetiyle karşılaşmıştır.

İran'ın kaynakları çeşitli açılardan sınırlamalarla karşılaşabilir ve aşağıdaki gibi kategorize edilebilir:

1. Hammadde ve yabancı parçaların ithalatına bağımlı sanayilerde üretim maliyetlerinin artması: Bu sanayiler, ihtiyaç duydukları hammadde ve parçaların temin maliyetlerindeki artışla birlikte üretim maliyetlerinde artış göreceklerdir.

2. Endüstriyel yatırım projelerindeki zorluklar: Yabancı makine ve teknolojilere bağımlı olan projeler, bu ekipmanların temininde engeller ve sorunlarla karşılaşacaklardır.

3. Bazı ithalat pazarlarına erişimde kısıtlamalar: Bazı sanayilerin ihtiyaç duyduğu ithalat pazarlarına erişim azalmış veya ciddi engellerle karşılaşacaktır (Khabazan 2015: 75).

Devamında, İran'ın para ve mali alanlarında yaptırımlardan ciddi şekilde etkilenebilecek ve bir şekilde yaptırımların diğer sektörlere aktarım yolunu oluşturabilecek üç hassas alan incelenmiştir:

1. Döviz politikaları:

Doların durumu, bu para biriminin İran ekonomisi için yüksek bir risk taşıdığını göstermektedir. Bu bağlamda, Merkez Bankası'nın ülkenin döviz sepetinin bileşimini gözden geçirmesi, doğru ve ekonomi için faydalı bir karar olabilir. Ancak, döviz sepetinin tek merkezli bir sepete, örneğin tamamen euroya dayanması, düşünülmesi gereken bir durumdur. Bu süreçte, sepetin ağırlıklı getirisinin maksimize edilmesi ve ağırlıklı riskinin minimize edilmesi gerekmektedir.

Buna göre, döviz sepetinde çeşitli para birimlerinin kombinasyonunu tutmak daha mantıklı bir karar olabilir. İran'ın dış rezervlerinin bileşiminin değiştirilmesi, özellikle dolara olan bağımlılığın azaltılması ve euro veya diğer itibarlı para birimlerinin güçlendirilmesi, Amerika'ya ekonomik baskı yapabilirken, euro'nun

gelecekteki değişimlerinin tahmin edilmesi, Avrupa Birliği ile ticaretteki önemi nedeniyle İranlı ticaret aktörleri açısından son derece hayati olacaktır.

2. Akreditif açılışı:

İran bankalarının ABD Hazine Bakanlığı'nın kara listesine alınması, bazı büyük Avrupa bankalarının İran bankalarıyla olan mali işbirliklerini tamamen durdurmalarına veya ciddi şekilde kısıtlamalarına neden olmuştur. Bu durum, özellikle İran'ın döviz sepetinin dolardan euroya geçişiyle birlikte, ülkenin döviz işlemleri sistemi için ciddi kısıtlamalar yaratabilir.

Uygulanan yaptırımlar, vadeli kredilerin veya akreditiflerin (LC) açılmasını yabancı taraflar, özellikle de İranlı taraflar için büyük zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Bu koşullarda, daha yüksek maliyetler ve daha az güvenlik sağlayan gayri resmi yöntemler, uluslararası alım-satımın standart yöntemlerinin yerini almıştır. Bu değişiklik, yerli sanayilerin ihtiyaçlarını karşılamada hayati bir rol oynayan ithalatçıları, döviz havaleleri aracılığıyla nakit alım yapmaya zorlamaktadır.

Büyük uluslararası ticarette, böyle bir durum devlet ve özel ithalatçılar için ağır kayıplara yol açabilir ve nihayetinde ithalata yüksek derecede bağımlı olan sektörlere ciddi darbeler vurabilir.

Çoğu ülkenin para sistemi içinde, merkez bankası para piyasasının denetleyici ve istikrar sağlayıcı kurumu olarak işlev görür ve ticari ve ticari olmayan diğer bankaların faaliyetlerini denetler. Ayrıca, merkez bankası tarafından onaylanma ve resmiyet kazandırılması, ticari bankaların ülke sınırları içinde ve dışında birçok şube açmalarına ve bu şekilde para yaratmalarına olanak tanır. Yaptırımlar, İran merkez bankası ve bankacılık ağının faaliyetlerini kısıtlayarak ticaret sektöründe ciddi sorunlar yaratabilir ve ülkede mal ve hizmetlerin maliyetinin artmasına neden olabilir. Örneğin, eğer küresel bankacılık ağı İran ile doğrudan mali ilişki kurmaktan kaçınırsa, İran mali faaliyetlerini aracılar veya çok uluslu şirketler aracılığıyla yürütmek zorunda kalacaktır. Bu yöntem sadece maliyetleri artırmakla kalmaz, aynı zamanda kaynakların bir kısmı da uluslararası mali aracılara tahsis edilir. Sonuç olarak, işlem maliyetlerindeki artış İran ekonomisinin rekabet gücünü azaltacak ve ülkenin ihracat ve ithalatı yaptırımlardan ciddi şekilde etkilenecektir.

Şekil 4, bankacılık yaptırımlarının İran ekonomisi üzerindeki etki mekanizmasını ve olası etkilerini göstermektedir. Hofbauer vd. (2007) görüşüne göre, bankacılık ve mali yaptırımlar esasen ticaret hacmini azaltarak etkili olur ve bu nedenle ticari yaptırımlara oldukça benzerler. Bu tür yaptırımlar, mali fonların transferinde ve teminat mektuplarının düzenlenmesinde aksaklıklar yaratarak ülkenin ticaret sistemini ciddi zorluklarla karşı karşıya bırakabilirler.

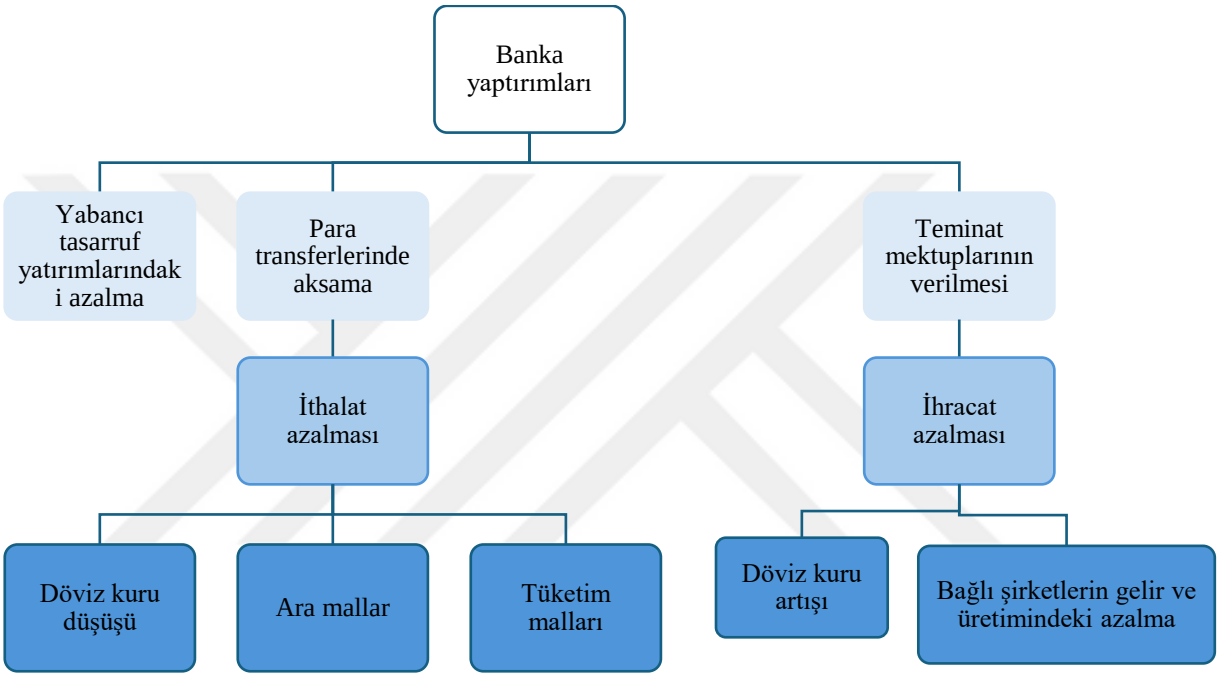

Şekil 4. Bankacılık Yaptırımlarının İran Ekonomisine Etkileri

Kaynak: Khabazan, Mohammad, (2015), İran Ekonomisine Yaptırımların Etkileri. Bilim, Araştırma ve Teknoloji Bakanlığı, Tarbiat-i Modares Üniversitesi, Yönetim ve Ekonomi Fakültesi, Doktora Tezi.

Tüccarlar ve iş insanları için, geçerli teminat mektuplarına sahip olmak, karşı tarafın güvenini kazanmak ve ekonomik ilişkilerin kurulması için temel ön koşullardan biridir. Eğer teminat mektuplarının verilmesi engellerle karşılaşırsa, muhtemelen mal ve hizmet ihracatı ve ithalatı azalacaktır. İhracatın azalması, üretimin azalmasına yol açabilir ki bu da üretim faktörlerinin gelirlerinde ve ardından hanehalkı gelirlerinde azalmaya neden olacaktır. Hanehalkı gelirlerindeki azalma ise muhtemelen tasarruf ve tüketimde azalmaya yol açacaktır k Sakina Safari

i bu da nihayetinde genel refah seviyesinin düşmesine neden olabilir. Öte yandan, ithalatın azalması, ara ve tüketim mallarının arzı üzerinde olumsuz bir etki yapar. Bu durum, sadece üretim sektörünü ciddi sorunlarla karşı karşıya bırakmakla kalmaz, aynı zamanda hanehalklarının refahında da bir azalmaya yol açar. Fon transferlerindeki aksaklık, ihracat ve ithalat üzerindeki teminat mektubu aksaklıklarına benzer bir etki yapar, ancak bunun ötesinde turizm endüstrisi, üretim faktörlerinin gelirlerinin yurtdışından yurtiçine transferi ve hatta ülkeler arasındaki transfer ödemeleri için de sorunlar yaratır. Ayrıca, yabancı yatırımın azalması olasılığı da vardır. Döviz kuru da kesinlikle bankacılık yaptırımları tarafından etkilenir, ancak bu etkinin şiddeti, ihracat ve ithalattaki azalmaya bağlıdır. İhracattaki azalma, piyasada döviz kıtlığına yol açarak döviz kuru üzerinde artış baskısı oluşturur. Buna karşılık, döviz talebinin azalması anlamına gelen ithalatın azalması, döviz kuru üzerinde düşürücü bir etki yapabilir. Bu nedenle, bankacılık yaptırımlarının döviz kuru üzerindeki nihai etkisi bu çelişkili faktörler nedeniyle tam olarak tahmin edilemez. Bankacılık yaptırımlarının tüm ihracatı etkilediği göz önüne alındığında, petrol yaptırımlarının aksine, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) büyümesi beklenmemektedir. Bu durum, muhtemelen milli üretime ciddi bir darbe vuracak ve genel fiyat seviyesinin artmasına neden olacaktır. Gelirlerdeki azalma, toplam talebin düşmesine yol açabilirken, ithalatın düşmesi ve üretimin azalması nedeniyle arzın azalması muhtemelen talep azalmasından daha fazla etki yapacaktır. Sonuç olarak, bankacılık yaptırımlarının petrol sektörü üzerinde hala ciddi etkileri olacağına dikkat edilmelidir. Ancak, önemli bir sonuç olarak, petrol yaptırımlarında olduğu gibi, uzun vadede sermayenin diğer ekonomik sektörlere yönlendirilmesi ve yaptırımlardan kaynaklanan kayıpları kısmen telafi etmesi mümkündür (İrfani Rad 2001: 14).

3.8.3. İran'a Karşı Yaptırımların Etki Mekanizmaları: Dış Ticaret

Ambargoların etkileri kısa vadede dış ticaretin azalmasına yol açar. Ancak, döviz kurlarındaki artış ihracat isteğini artırabilir ve ithalatı azaltabilir. Ancak bu değişikliklerin nihai etkisi, döviz politikaları, ticaret rejimi ve iç ve dış ürünlerin fiyat ve gelir elastikiyetleri gibi faktörlere bağlıdır.

Ticari yaptırımların refah etkileri de iç talep ve arz elastikiyetine ve yaptırımların uygulanmasından kaynaklanan ithalat ve ihracat miktarlarındaki

değişikliklere bağlıdır. Yaptırımlar genellikle tüm ticari şirketleri ve hedef malları kapsamadığı için, bazı ülkeler yaptırımlar sonucunda kendi kendine yeterlilik yönünde bir eğilim gösterebilirler. Genel olarak, yaptırımların etkilerinin şiddeti, hedef ülkenin diğer dünya ülkelerine olan ticari bağımlılığına bağlıdır (Kaempfe ve Loewenberg 1988: 167).

Uluslararası ticaret ilkeleri açısından, her türlü yaptırım serbest ticarete müdahale olarak kabul edilir ve ticari sapmalara yol açar. Bu sapmalar, genellikle her iki tarafın da üstlendiği maliyetlere sahiptir. Bir ülkeye ithalat yasağı veya ihracattan kaçınmak, ticari işlemlerin daha yüksek maliyetlerle gerçekleştirilmesine neden olur. Bu nedenle, yaptırım uygulayıcıların ana hedefi ticari maliyetleri artırmak ve hedef ülkenin ticari akışlarında sapmalar yaratmaktır. Yaptırımın maliyeti, ilgili ülkeler ve etkilenen sektör veya endüstriye bağlı olarak değişir. Mali yaptırımlarda, yaptırımı uygulayan ülke mali işlemlerden, para transferlerinden ve yatırımlardan kaçınır. Ayrıca, uluslararası mali kuruluşlar üzerindeki nüfuzunu kullanarak mali ilişkileri kesintiye uğratır ve hatta hedef ülkenin varlıklarını dondurabilir. Yaptırımlar ticaret ve yatırım risklerini artırır ve finansman maliyetlerini küresel ve bölgesel ortalamalara göre yükseltir. Bu durum, mali kaynakların israfına yol açar. Ticaret ve mali ilişkilerin yönünü değiştirmek de zaman alıcıdır ve ek maliyetler getirir. Ayrıca, kaçakçılığın artması, ithal ve sermaye mallarının kalite garantisinin azalması ve dolayısıyla nihai mal ve hizmetlerin kalitesinin düşmesi gibi yaptırımların diğer sonuçları vardır (Mohebati 2018:10).

Dış politika, bir devletin diğer ülkelere karşı ulusal çıkarlarını elde etmek amacıyla benimsediği hedefler, yönelimler ve araçlar bütünüdür. Dış politikanın amacı güvenliği sağlamaktır ve bu, toprak bütünlüğünden ekonomik imkanların geliştirilmesine kadar bir yelpazeyi kapsar. Soğuk Savaş'ın iki kutuplu sisteminin çöküşünden sonra, ekonomik kalkınma, gelişmekte olan ülkelerin dış politika programlarının en önemli unsuru haline gelmiştir. Küreselleşme ile belirginleşen yeni dönemde, ekonomik çıkarların sağlanması aktif ve gelişmeci bir dış politika aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Küresel siyasi ekonominin ortaya çıkışı ve dış politika yönelimindeki temel değişiklikler, devletin dış politika stratejilerinin ekonomik güç üzerindeki inkâr edilemez etkilerini yansıtmaktadır (Gül Muhammedi vd., 2015: 711).

Mevcut uluslararası sistemde, dış politika ülkelerin iç sisteminin bir fonksiyonu haline gelmiş ve bağımsız bir değişken olarak kabul edilemez; bu nedenle, iç düzeyde dikkatli ve doğru bir planlama, arzu edilen bir dış politikayı beraberinde getirebilir. Arzu edilen dış politika, ekonomik performans üzerinde etkili olan faktörlerden biridir. Ayrıca, dünya ülkeleriyle barışçıl ve yapıcı bir dış politika, ulusal güvenliğin sağlanması ve iç ve dış yatırımlar için risk ve belirsizliğin azaltılması açısından temel unsurlardan biridir. Bir ülkenin ilerlemesini artırmada dış politikanın rolü, ulusal yolunu anlamak için güvenli bir zemin oluşturma açısından büyük önem taşır. Bir ülkenin dış politikasının, gelişimini artırma amacına yönelik olduğu inancı vardır, ancak dış politikanın gerçekten bu hedefi nasıl takip edebileceği konusunda nadiren bilgi sahibi olunmaktadır. Devletin kalkınma stratejisindeki rolü, birçok siyasi ekonomi eserinin konusudur. Bir düşünce akımı, gelişmekte olan ülkelerin, kendilerini gelişmiş ülkelerden ayıran boşluğu aşmak için güçlü bir devlete ihtiyaç duyduğunu savunur. Bu ihtiyaç, İngiltere'nin sanayi devriminden sonra Batı Avrupa ülkelerinde daha belirgin hale geldi. Örneğin, Almanya Bismarck döneminde ve Fransa Napolyon III döneminde 19. yüzyılın sonlarında modernleşme sürecine girdi. Onlar, bir ülke ne kadar geri kalmışsa, devlet ve hükümetin kalkınmayı artırma konusunda o kadar fazla rol oynaması gerektiğine inanıyorlardı; bu nedenle, kalkınmayı artırmada dış politikanın rolünü analiz ederken, hükümetin bu süreçteki önemini onaylamak gerekir.

Dış politika, ülke içinde güvenlik ortamını sağlayarak ve istikrar ile huzur oluşturarak ve siyasi alanda aldığı kararlarla ekonomik büyüme ve kalkınmayı teşvik eder; ikinci olarak, dış politika, ekonomik stratejilerin planlanması ve belirlenmesi yoluyla siyaset ve ekonomi arasındaki bağı kurar ki bu da siyasi ekonomi yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, siyasi ve ekonomik bileşenler arasındaki ilişkinin varlığına vurgu yapar ve bu ilişkinin doğru bir şekilde oluşması, aslında ekonomik ilerlemeyi sağlar. Siyasi ekonomide, bir siyasi kararın ekonomik etkisini ararız ki bu kararlar, bir siyasi kurum olarak devletin sorumluluğundadır. Dış politika ve ekonomik kalkınma ilişkisi açısından önemli görünen konulardan biri güçtür ve bu güç, siyasi kurumlar aracılığıyla ve düzenli planlamalarla ortaya çıkar. Güç ve dış politika ilişkisi açısından, güç bu anlamda yorumlanırsa, dış politikanın

yönlendirilmesi ve karar alınması da halkın ve ülkenin güç ve zenginliğini artıran unsurlar olarak kabul edilir (Zandi ve Sajadi 2021: 8).

Görünüşe göre günümüzde güç, askeri ve güvenlik anlamında ekonomik gelişim için bir gösterge olarak kabul edilmemektedir. Son on yıllarda dış politika, sadece sanayileşmiş ülkeler arasında değil, aynı zamanda gelişmekte olan yeni ortaya çıkan ülkeler arasında da ulusal zenginliği artırma aracı haline gelmiş ve ülkelerin güç kazanmasına neden olmuştur. Ülkelerin gücü artık toprak genişliğiyle değil, gayri safi yurtiçi hasılayı artırma ve mal ihracat gücünü yükseltme yoluyla hesaplanmaktadır (Sariq Qalam 2011: 50). Bu araştırmada dış politikanın yeri hem ekonomik ve siyasi bileşenleri bağlayıcıdır hem de ekonomik gücü oluşturan bir unsurdur ki buna siyasi ekonomi denilebilir. Dış politika ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiye dair kabul edilen şey, dış politikanın mantıklı kararlar alarak ekonomik kalkınma için istikrar ve güvenlik sağladığıdır (Zandi ve Sajadi 2021: 8).

3.8.4. İran'a Karşı Yaptırımların Etki Mekanizmaları: Sektörler

Sanayi sektörü üzerinde etkisi, yaptırımlar, çeşitli ekonomik sektörler üzerinde doğrudan etkiler yaratmış ve esas olarak hammadde, ileri sanayi makineleri ve askeri ve sivil kullanım alanlarına sahip teknolojilerin ithalatını hedef almıştır. Örneğin, farklı sanayilerde geniş bir kullanım alanına sahip olan "sıcak hadde" gibi malzemelerin yaptırımı, yerli üreticileri ve parça imalatçılarını daha düşük kaliteli türler (örneğin Hint çeliği) kullanmaya zorlamış ve bu durum yerli ürünlerin kalitesinin düşmesine yol açmıştır. Şu anda, Batılı ülkeler, İran'a CNC makinelerinin kontrol ekipmanlarını satmaktan bile kaçınmaktadır. Bu durum, yaptırımların kapsamının basit sanayi aletlerine kadar genişlediğini göstermektedir; öyle ki, büyük Amerikan ve Alman alet imalat şirketleri, İran ile yedek parça ve ilgili aletlerin ticaretinden kaçınmaktadır. Ayrıca, mevcut koşullarda iç piyasada hammadde stoklama olayı da görülmektedir. Örneğin, otomotiv sanayisi de dahil olmak üzere çeşitli sanayilerde kullanılan poliamid gibi malzemeler, mevcut kısıtlamalar nedeniyle fiyat artışına uğramış ve iç piyasada fiyatları iki katına kadar yükselmiştir. İran sanayisinin temel zorluklarından biri, ekipmanların yıpranmış ve eski olmasıdır. Başlangıçta bu sorun, yabancı makinelerin ithalatıyla çözülmeye çalışıldı, ancak 2000 yılından önceki sanayi makinelerinin ithalatını yasaklayan etkisiz yasanın kabul

edilmesi ve sonrasında başarısız bir değişiklikle birlikte, bu çözümün gerçekleşmesi engellendi ve İran sanayisi hala eski durumunda kaldı. Öte yandan, çelişkili ekonomik politikalar, tüketim maddeleri, gıda ve lüks malların serbestçe ithal edilmesine neden oldu, oysa yerli üreticilerin sorunları göz ardı ediliyor. Bu durum, İran'ı bazı ikinci sınıf Avrupa ülkeleri için bir cennet ve yerli üreticiler için bir cehennem haline getirdi, öyle ki büyük bir kriz ve hatta sanayi sektörünün tamamen felç olma zeminini hazırladı. Diğer bir deyişle, Batılı ülkeler bir yandan İran'ın 80 milyonluk pazarından yararlanmayı hedefliyor, diğer yandan siyasi baskılarını İran'a uyguluyorlar. Bu durumu göz önünde bulundurursak, sanayi sektörünün tarifeler sistemi, sigorta ve finansal hizmetlerin (örneğin iç finansman) ciddi reformlara ve ayrıca hedeflenmiş ve yeni sübvansiyonların tahsis edilmesine ihtiyaç duyduğu görülüyor ki, yaptırımlara karşı direnç gösterebilsin ve hayatına devam edebilsin. Dikkate değer bir nokta, Batı'nın ülkenin sanayi sektörünü hedef almasının tamamen akıllıca bir hamle olduğudur. Bu sektörü baskı altına almak, zamanla onu felç olmaya ve üretim faaliyetleri için ekonomik gerekçesini kaybetmeye yönlendirir. Bu süreç, nihayetinde geniş çaplı işsizlik, artan enflasyon ve milli paranın değer kaybına yol açar ve fiilen yaptırım tasarımcılarının siyasi hedeflerini gerçekleştirir (Mohebati 2018: 8).

Finansal sistem üzerinde etkisi, İran'a karşı yaptırımların, Kuzey Kore'ye uygulanan yaptırımlara benzer bir şekilde, İran'ın petrol ihracatına ilişkin hesaplaşma süreçlerinde rol oynayan bankalar üzerinde ciddi etkileri olacaktır. Bu koşullarda, Washington'un Tahran'a karşı daha önce de mevcut olan iki taraflı yaptırımları nedeniyle Amerikan bankaları ve finansal kurumları fazla zarar görmeyeceklerdir. Buna karşılık, Avrupa finansal kurumları İran yaptırımlarının ilk zarar görenleri arasında yer alacaklardır. Bu yaptırımlar, esas olarak ülkenin finansal sistemini hedef almış olup, ülke ekonomisi için ciddi bir tehdit teşkil etmektedir. İlk etkileri, dış ticarette işlem maliyetlerinin artmasıdır ki bu da ithalat maliyetlerinin yükselmesine ve dolayısıyla tüketim ve yatırım mallarının fiyatlarının artmasına yol açacaktır (Mohebati 2018: 9).

*Hizmetler sektöründe etki, h*izmetler sektörünün İran ekonomisindeki payı hala % 51'in üzerindedir, ancak diğer ülkelerdeki benzer eğilimlerin aksine, bu pay 2002 yılında % 51,6'dan 2004 yılında % 50,4'e düşmüştür. Bu durum, bu sektörün

sermaye ve insan gücü açısından nispeten doygun olduğunu ve düşük verimliliğini göstermektedir. 2005 yılının ortalarında da bu sektörün büyümesi % 3 ila % 4 oranında devam etmiş ve nispeten bir istikrar hâkim olmuştur. Ekonomik liberalleşme stratejilerinin, özel bankaların kurulması, telekomünikasyon ağının benzeri görülmemiş genişlemesi, turizm hizmetlerinin büyümesi, otomobil satış sonrası hizmetler ve sigorta gibi sanayi hizmetlerinin geliştirilmesi ve ayrıca mal ve hizmetlerin ithalat ve ihracatındaki artışın etkisiyle, bu sektörün % 4 ila % 5 oranında büyümesi sağlanmıştır. 2006 yılı için de ithalat ve ihracatta nispeten bir büyümenin devam etmesi beklenmektedir. Ancak, hükümetin özelleştirme konusundaki politikalarının değişmesi, ülkenin siyasi ortamının gerginleşmesi ve İran'ın Batı ile nükleer anlaşmazlığından kaynaklanan gerilimlerin artması nedeniyle, bu sektörün performansında ve yatırımlarında geçmiş yıllara göre kısıtlamalar beklenmektedir. Örneğin, turizm alanında, 2005 yılının ortalarında başlayan durgunluk, 2008 yılında devam etmiş ve artmıştır. Sanayi büyümesindeki azalma da, hizmetler sektörünün büyümesi üzerinde olumsuz bir etki yapabilir. Buna göre, gelecek yıl için, İran'ın nükleer dosyasıyla ilgili koşulların kötüleşme olasılığı göz önünde bulundurularak, hizmetler sektörünün katma değer büyümesi yüzde 3 ile 4 arasında öngörülmektedir.

3.8.5. Yaptırımların Etki Mekanizmaları: Toplum ve Sosyal Hayat

Yaptırımlar yalnızca ülkelerin makro ekonomilerini etkilemekle kalmaz, aynı zamanda farklı sosyal gruplar üzerinde de derin etkiler bırakır. Yaptırımlar özellikle toplumun düşük gelirli ve savunmasız kesimlerine daha fazla baskı uygular. Bu gruplar genellikle sınırlı kaynaklara bağımlıdır ve temel mallara erişim, fiyatların artması ve kıtlıklar nedeniyle daha da zorlaşır (Dario Laudati vd., 2022: 271).

Kadınlar ve çocuklar, özellikle yaptırımların etkilerinden en çok etkilenen iki hassas gruptur. Sağlık, eğitim ve ekonomik hizmetlere erişimdeki kısıtlamalar, bu grup için ciddi sorunlar yaratabilir. Gelişmekte olan ülkelerde kadınlar, artan aile içi şiddet ve ek sorumluluk yükleriyle karşılaşabilirken, çocuklar uygun eğitim ve beslenme eksikliği nedeniyle zarar görecektir. Ayrıca, yaptırımlar sanayi grupları ve girişimcilerin ekonomik faaliyetlerini de ciddi şekilde etkileyebilir. Ticaret, ihracat ve ithalat kısıtlamaları, hammadde eksikliği ve üretim maliyetlerinin artmasına yol

açacak, bu da nihayetinde işletmelerin kapanmasına veya istihdam seviyelerinin düşmesine neden olabilir (İzzeti 2015: 460-457).

Yaptırımlar, ilaçlara ve tıbbi ekipmanlara erişimi kısıtlayabilir, bu da hastalıkların ve ölümlerin artmasına yol açabilir. Özellikle kronik ve tehlikeli hastalıklar için ilaç eksikliği, halk sağlığı üzerinde ciddi sonuçlar doğuracaktır. Yaptırımlar nedeniyle azalan mali ve eğitim kaynakları, eğitim kalitesini düşürebilir ve modern eğitim kaynaklarına erişimi kısıtlayabilir. Bu durum, özellikle gelecek nesil üzerinde olumsuz etki yapacak ve onların yeteneklerini ve istihdam fırsatlarını tehlikeye atacaktır (Dario Laudati vd., 2022: 294). Ayrıca, yaptırımlar kültürel izolasyona yol açabilir. Mali kısıtlamalar ve küresel bilgilere erişimin olmaması, toplumun kültürel zenginliğini etkileyebilir. Bu izolasyon, yenilik kapasitesinin ve kültürel entegrasyonun azalmasına neden olabilir (İzzeti 2015: 469-471).

İran'a yönelik yaptırımlar ve bunların ekonomik ve sosyal değişkenler üzerindeki etkileri üzerine yapılan çalışmaların incelenmesi ve titizlikle değerlendirilmesi sonucunda, bu alandaki çoğu çalışmanın yaptırımların iki veya daha fazla makroekonomik değişken üzerindeki etkilerini incelediği belirlenmiştir. Oysa mevcut araştırmada, yaptırımların sosyal ve ekonomik açıdan etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu araştırmanın ana hedefi, uluslararası yaptırımların İran'ın sosyal ve ekonomik boyutları üzerindeki genel ve özel etkilerini incelemek ve şu soruya cevap bulmaktır: Uluslararası yaptırımlar İran'ın ekonomik ve sosyal durumunu nasıl etkilemiştir?

İran hükümeti, geniş kapsamlı ekonomik yaptırımlarla karşı karşıya kaldığında, yaptırımların etkilerini azaltmak ve iç ekonomiyi yönetmek için bir dizi politika benimsemiştir. Bu politikalar, üretim, ticaret, döviz yönetimi ve uluslararası ilişkiler alanlarında önlemleri içermekte olup, temel hedefleri ekonomik kırılganlığı azaltmak, sınırlı kaynakları yönetmek ve savunmasız kesimleri desteklemektir.

Ambargolar döneminde, İran hükümeti döviz kısıtlamaları ve mal ithalatındaki zorluklar nedeniyle yerli üretimi destekleme ve sınırlı kaynakları yönetme amacıyla politikalar benimsemiştir. Bu politikalar, tarım ürünleri, ilaçlar ve gıda maddeleri gibi temel ve stratejik ürünlerin üretimini güçlendirmeyi, ithalata bağımlılığı azaltmayı hedeflemiştir. Ayrıca hükümet, küçük ve orta ölçekli

işletmelere mali teşvikler ve vergi teşvikleri sunarak yerli üretimi ithalatın yerine geçirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, ithal ürünlerin benzerlerini üretme yeteneğine sahip sanayi ve şirketler desteklenmiştir. Bu önlemler, bazı yerli sanayilerin nispi olarak büyümesine yol açmış, ancak altyapı eksiklikleri ve eski teknolojiler bazı durumlarda istenen sonuçlara ulaşılmasını engellemiştir (İranmanş vd., 2019: 270).

Petrol ihracatına yönelik yaptırımlar nedeniyle döviz gelirlerinin azalmasıyla birlikte, İran hükümeti sınırlı döviz kaynaklarını yönetmek için çeşitli politikalar uyguladı. Bu önlemlerden biri, ithalatçılara döviz tahsis sürecini kontrol ve önceliklendiren "Nima" adlı bir sistemin kurulmasıydı. Bu sistem, ilaç ve gıda gibi temel malların ithalatı için döviz dağıtımına önemli ölçüde yardımcı oldu. Ayrıca, hükümet döviz kurlarındaki aşırı dalgalanmaları önlemek için piyasa müdahaleleri ve resmi döviz kuru belirleme yoluyla nispi bir istikrar sağlamaya çalıştı. Ayrıca, ülkenin sınırlı döviz kaynaklarının temel malların ithalatına tahsis edilmesi için birçok tüketim ve lüks malın ithalatı yasaklandı. Bu politikalar döviz krizinin yönetilmesine yardımcı olsa da, resmi döviz kuru ile serbest piyasa arasındaki fark nedeniyle döviz açığı arttı ve bu durum döviz tahsis sürecinde yolsuzluk ve rantçılığın zeminini hazırladı ((İranmanş vd., 2019: 270).

Ambargo döneminde, İran hükümeti Batılı ülkelere olan bağımlılığını azaltmaya ve komşu ülkelerle ve Batılı olmayan ticari ortaklarla ekonomik ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır. Çin, İran'ın en büyük ticari ortağı olarak, petrol ihracatı ve sanayi ile tüketim malları ithalatında kilit bir rol oynamış, Rusya ise ortak altyapı ve enerji projelerinde yer almıştır. Ayrıca, İran hükümeti, Irak, Türkiye, Afganistan ve Orta Asya ülkeleri gibi komşu ülkelerle ticari iş birliklerini genişleterek petrol dışı ihracatı artırmaya çalışmıştır. Bankacılık kısıtlamalarıyla karşılaştığında, mal karşılığı mal takası, yerel para birimleri ve dijital para birimleri gibi yöntemlerden yararlanmıştır (Ranjı Jafroodi 2023: 146).

Bu önlemler yaptırımların etkilerini azaltmaya yardımcı olmuştur, ancak lojistik ve bankacılık kısıtlamaları hâlâ bu ekonomik ilişkilerin genişlemesinde ciddi engeller teşkil etmektedir. Bu bağlamda, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) dışı ihracatın artırılması, petrol gelirlerindeki düşüşü bir ölçüde telafi edebilmiştir, ancak bu ihracatların bazıları dünya genelindeki hammadde fiyatlarına bağımlı kalmaya

devam etmektedir. Ayrıca, petrol bağımlılığını azaltmak ve yerli üretimi güçlendirmek için uzun vadeli bir çerçeve olarak tanımlanan dirençli ekonomi politikaları, uygulama engelleri, karmaşık bürokrasi ve yatırım çekme sorunları nedeniyle henüz tam olarak hayata geçirilememiştir. Bu politikalar düşük gelirli gruplar üzerindeki ekonomik baskıyı azaltmaya yardımcı olmuş olsa da, devlet harcamalarının artması ve bütçe açığının derinleşmesi bu önlemlerin diğer sonuçları olmuştur (Hacilu 2024: 10).

Genel olarak, İran hükümetinin yaptırımlar dönemindeki ekonomik politikaları, yerli üretimin güçlendirilmesi, döviz kaynaklarının yönetimi, petrol dışı ihracatın geliştirilmesi ve Batılı olmayan ülkelerle ekonomik ilişkilerin genişletilmesi gibi unsurlar etrafında yoğunlaşmıştır. Bu politikalar yaptırımların etkilerini bir ölçüde azaltmış olsa da, İran ekonomisinin yapısal sorunları, örneğin petrol bağımlılığı, yüksek enflasyon ve yatırım çekme konusundaki zayıflık, hala ciddi zorluklar olarak kalmaktadır. Bu politikaların başarısı, daha derin reformların uygulanması ve ekonomide verimliliğin artırılmasıyla mümkündür.

İslam Devrimi'nden sonra İran ekonomisine uygulanan çeşitli yaptırımlar, üretim ve sosyal refah üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Ekonomik yaptırımların sonuçları yalnızca ekonomik alanda görünmez. Yaptırım süreci oldukça dinamiktir. Sosyal refahı azaltma amacıyla kurulan yaptırımlar, eğer sosyal refahı çok fazla azaltırsa, sosyal huzursuzluk ve memnuniyetsizliklere yol açabilir ve dolayısıyla hükümetlerin devrilmesine neden olabilir. Marzban'ın (2015) çalışmasının sonuçları, petrol yaptırımlarının artmasıyla hem sosyal refah seviyesinin hem de üretim seviyesinin düştüğünü göstermiştir.

Haufber, 1990 yılında 120 ekonomik yaptırım vakasını inceleyerek, ekonomik yaptırımların % 34 oranında başarılı olduğunu iddia etmektedir. Sosyal refahı azaltmak amacıyla kurulan yaptırımlar, eğer sosyal refahı büyük ölçüde azaltırsa, toplumsal huzursuzluk ve memnuniyetsizliklere yol açabilir ve dolayısıyla hükümetlerin devrilmesine neden olabilir. Ekonomik yaptırımların ilk sonucu genellikle psikolojik etkileridir ve bu etki, yaptırımların diğer etkilerinden daha önce kendini gösterir. Yaptırımlar uygulandığında, geleceğe olan belirsizlik artar ve ekonomik birimlerin kârlılık beklentileri sorgulanır hale gelir. Ekonomik aktörler,

böyle bir durumda sıkı mali politikalar benimseyerek, gerçek varlıklarına yatırım yapmaktan kaçınır ve sonraki olayları beklerler (Marzban ve Ostadzad 2015: 47-48).

Ambargoların etkisi, İran da dahil olmak üzere farklı toplumlarda, önümüzdeki yıllarda bu olguyla karşılaşan toplumlardan ve gelecekte ambargo uygulayıcılarından farklı davranışlar görmemize neden olmuştur. Bu genel tepkiler, ekonomide spekülasyon gibi verimsiz ekonomik faaliyetlerden ve tüketim mallarına saldırıya kadar, ambargo etkisine kayıtsız kalma ve alışma gibi durumları içermektedir; sosyal eylemler ve ambargo uygulanan hükümetlerle halkın dayanışması gibi diğer yönler de, halkın devlet güçleriyle çatışmasına kadar çeşitli tepkiler yaratmıştır. Zaman ve mekana bağlı olarak, bu tepkilerin her biri hedef toplum tarafından olası görünebilir.

Yaptırımların etkilerini incelerken, yaptırımların nesnelliği üzerindeki etkisi ve yaptırımların nesnellik üzerindeki etkisi olmak üzere iki düzeyde etkisinden bahsedebiliriz. Yaptırımların nesnelliğinin kamuoyunun yönetim ve toplumun geleceği üzerindeki etkisi daha çok ekonomik bir konudur, ancak yaptırımların nesnellik üzerindeki etkisi, elitlerin güç ile halk arasındaki yönelimleri ve etkileşimleri ile ilgilidir. Bu psikolojik etki ile yaptırımların gerçekliği arasındaki etkileşim, yaptırımların geleceğinde kendini yeniden üretir; bu, halkın hazırlık durumu ve toplumun tarihsel hafızasının büyük ölçüde yaptırımların etkisini belirleyeceği anlamına gelir ve eğer toplum gerekli psikolojik hazırlığa sahip değilse, daha şiddetli bir ekonomik olay, halk arasında yaptırımlara karşı daha korkutucu bir zihniyet yeniden üretecektir .

Hedef toplumun yaptırımlara tepkisi, iki düzeyde niceliksel ve niteliksel olarak gözlemlenebilir ve gelecekteki tepkileri kısmen öngörülebilir hale getiren değişkenlere sahiptir. Genel tepkiler, korku, kayıtsızlık ve kabul ile işbirliği şeklinde üç farklı durumu ortaya çıkarır. Bu tepkilerin her biri, siyasetçilerin halk için gelecekteki olaylar hakkında ne tür bir yeniden tanım yapacağına bağlıdır; başlangıçta tarihsel bir spektrumda siyasetçiler yaptırımların etkisini inkar etmeye çalışır, ardından nispi kabul görmeye yönelir ve buna karşı koymaya çalışır, halkı genel bir seferberliğe davet eder ve nihayetinde siyasetçilerin etkileyiciliği kabul etmesi ve teslimiyet noktası, yaptırımlara karşı duruşun son aşaması olmuştur. Bu

süreç, önceki hükümet için çıkarılan kararlarla tamamen gerçekleşmiştir ve mevcut hükümette de az değişiklikle aynı politikalar halk genelinde bu şekilde izlenmektedir.

Korkunun yayılması ve tüm iç konuların yaptırım etkisiyle bağlantısı, topluma bir dizi gerilim getirecektir. Dengeli kararlar almak ve toplumdan işbirliği talep etmek, yaptırımların gerçekleriyle yüzleşmek ve konuları halka açıklamak, yaptırımlardan kaynaklanan psikolojik ve ekonomik kayıpları azaltmanın en iyi yoludur. Gelecekteki olaylardan haberdar olan bir toplum, her durumda zor koşullara hazırlıklı olacaktır. Bu, toplumla etkileşimin temel kavramı ve bir miktar baskıyı kabul etmek, halkın içinde egemenlik dışı birimlerin etkinleştirilmesi anlamına gelir; yaptırımlardan geçiş için. Ayrıca, ekonomik aktörler için geleceğe yönelik plan yapmaları için uygun bir mesajdır.

Yaptırımların 2010 yılından itibaren sıkılaşmasıyla birlikte yoksulluk oranı artış göstermiştir. Her ne kadar Berham anlaşmasından alınan mesajların bu göstergenin büyümesini azaltmaya yönelik olduğu görünse de, yaptırımların sıkılaşmasıyla birlikte artış eğilimi devam etmiştir. Gelir eşitsizliği göstergesiyle ilgili olarak, bu araştırmanın sonuçlarından elde edilen model, 2002 ile 2010 yılları arasında gelir eşitsizliğinde bir azalma olduğunu göstermektedir; öyle ki bu gösterge 2011 yılında ciddi şekilde düşmüştür. Döviz kurlarındaki artış, yukarıdaki eğilimi tersine çevirerek gelir eşitsizliğini artırmıştır. Her ne kadar Berham anlaşmasının onaylanması ve ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi bu göstergenin miktarını bir ölçüde azaltmış olsa da, 2018 yılında yaptırımların yeniden uygulanmasıyla birlikte eşitsizlik artışı devam etmiştir (Haydari ve Bahrami 2020: 25).

Yaptırımlar, ekonomik ve siyasi bir baskı aracı olarak, İran'daki çeşitli sosyal boyutlar üzerinde geniş kapsamlı etkilere sahiptir. Bu etkiler birkaç ana kategoriye ayrılmaktadır:

-Yaptırımlar, dış kaynaklara erişimi kısıtlayarak enflasyon oranının artmasına neden olmuştur. Bu durum, özellikle orta ve düşük gelirli sınıfların alım gücünü azaltmıştır. Yaptırımlar nedeniyle bazı temel ihtiyaç maddeleri, örneğin ilaçlar, tıbbi ekipmanlar ve ithal gıda maddeleri, kıt veya pahalı hale gelmiştir.

-Yaptırımlar, toplumun zayıf kesimlerine daha fazla baskı yapmış ve aynı zamanda bazı gruplar yaptırım ortamını fırsatçılıkla kullanarak sınıf farkının

artmasına neden olmuştur. Ekonomik kısıtlamalar, birçok işletmenin kapanmasına ve işsizlik oranının artmasına yol açmış, bu durum ekonomik ve sosyal eşitsizliği körüklemiştir.

-Devlet bütçelerindeki azalma, yaptırımlar nedeniyle eğitim hizmetlerinin kalitesinin düşmesine ve modern eğitim olanaklarına erişimin azalmasına neden olmuştur. Bazı ilaç kalemleri yaptırımlardan muaf tutulmuş olsa da, mali transferler ve tıbbi ekipman ithalatındaki zorluklar ülkenin sağlık sistemine zarar vermiştir.

-Yaptırımların neden olduğu ekonomik sorunlar ve kriz yönetimindeki yetersizlik, kamuoyunun devlet kurumlarına olan güvenini azaltmıştır. Birçok seçkin ve uzman iş gücü, yaptırımların neden olduğu ekonomik ve sosyal kısıtlamalar nedeniyle göç etmeye karar vermiştir, bu da beyin göçünü körüklemiştir.

-Ekonomik güvensizlik ve geleceğin belirsizliği, toplumda psikolojik sorunların artmasına neden olmuştur. İnsanlar, yeni ekonomik koşullara uyum sağlamak için yaşam tarzlarını değiştirmek ve gereksiz harcamalarını azaltmak zorunda kalmışlardır. Yaptırımlar, ekonomik etkilerin yanı sıra, artan eşitsizlik, kamu hizmetlerinin kalitesinin düşmesi ve sosyal sermayenin erozyonu gibi geniş çaplı sosyal sonuçlar da doğurmaktadır. Bu etkilerin yönetimi, akıllı politika oluşturma, şeffaflığın artırılması ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesini gerektirmektedir.

SONUÇ

Çoğu çalışmada siyasi ekonomi kavramı üzerine uzmanlar arasında bir fikir birliği yoktur ve bu tartışma hâlâ düşünürler arasında devam etmektedir. Bu tartışmalara rağmen, birçok düşünür siyasi ekonomi ile ilgili en önemli mesele olarak devletin bir siyasi birim olarak etkileşimi ve iç, bölgesel ve uluslararası pazarları içeren pazarlar arasında bir görüş birliğine sahiptir. İslam Cumhuriyeti'nin siyasi ekonomisini açıklamak oldukça zor görünmektedir ve bu zorluğun nedeni, toplumda devletin politikalarını belirleyen ve devlet için gölgede politikalar çizen çeşitli gruplar ve partilerin varlığıdır; ancak İslam Devrimi'nden sonraki yıllarda İran'ın siyasi ekonomisini yönlendiren şey ideolojidir ve buna dayanarak, toplumda İslami ekonomi düşüncesi şekillenmiştir ki bu da serbest piyasa ekonomisinden oldukça farklıdır. Gerçekten de İslam Cumhuriyeti'nin siyasi ekonomisini İslami ekonomi perspektifinden değerlendirmeliyiz. Çünkü bu İslami ekonomi, ekonomi ve siyasetin temelini oluşturur ve siyasi ekonomiyi yönetir. İslami ekonomi hakkında kesin bir tanım yapmak mümkün değildir ve bu konuda uzmanlar arasında bir fikir birliği yoktur. Günümüzde İslami ekonomiye, ekonomi bilimi içinde özel bir yaklaşım ve yorum olarak dikkat artmıştır ve İslam ekonomistleri bu yaklaşımı vurgulayarak ekonomik meseleler alanında teoriler geliştirmektedir. Bu yaklaşımın sonuçları, Müslüman ülkelerin ekonomik politikalarında belirgin bir rol oynayabilir (Hadi Zenoz 2019).

İslami ekonomi, bazı Müslüman ve dini ülkelerde siyasi ekonominin temelini oluşturmaktadır; çünkü dini hükümetler, İslami emirler doğrultusunda ekonomi ve piyasada yasalar koyarak ekonomik politikalar geliştirmektedirler. Eğer ekonomi meselesine siyasi açıdan bakılırsa, bunun anlamı bağımsızlığın korunması, küresel ekonomiye entegrasyonun reddedilmesi, Batı'nın ekonomik modelinin kabul edilmemesi ve serbest ekonominin reddedilmesidir; ancak ekonomi dini açıdan ele alındığında, ekonomik davranışta belirleyici rol oynayan manevi faktörler ve İslami inançların etkisine de dikkat edilmesi gerekir. Bu nedenle, ekonomik çalışmalarda özellikle ekonomik büyüme üzerine yapılan çalışmalarda, Müslümanların İslami varsayımları ve inançlarına dikkat edilmesi gerekmektedir. Tarihsel açıdan İslami ekonomi tartışmalarının başlangıç noktası 1970'lerin başlarına ve ünlü şehit

Muhammed Bakır Sadr'ın (Bizim Ekonomimiz) kitabından sonrasına dayanmaktadır. Bu akımın temeli, Batı'nın kapitalist sistemi ve Doğu'nun sosyalist ekonomisi karşısında bağımsız bir İslami ekonomik sistemin hedefleri, ilkeleri ve özellikleri üzerine bir temel atılmasıydı (Zendi ve Sajadi 2021: 9).

Genel bir değerlendirme yapıldığında, yıllardır birçok ekonomik yaptırıma maruz kalan İran'ın bu konuyla ilgili araştırmalarda ve çalışmalarda öncülük etmesi gerektiği vurgulanmalıdır. Bu durum, sadece uluslararası kararların maliyet-fayda değerlendirmesinde siyasi karar vericilere yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda yaptırımlara karşı uygun teorik temellerin oluşturulmasına, etkilerinin azaltılmasına ve ülkenin ekonomik yapısının güçlendirilmesine de katkı sağlar. Bu araştırmada, yaptırımların tanımı, türleri ve çeşitli yöntemleri gibi kavramların teorik incelemesinin yanı sıra ekonomik yaptırımların tarihsel geçmişinin gözden geçirilmesiyle, İran'a karşı yedi tür yaptırım tespit edilmiştir. Bu yaptırımlar öncelik sırasına göre şunlardır:

1. Mali yaptırımlar, ticari bankalar ve merkez bankası
2. Avrupa Birliği ve uluslararası kuruluşların yaptırımları
3. Ticari yaptırımlar (ihracat ve ithalat) ve yatırım
4. Petrol ambargoları
5. Bilim ve teknoloji ambargosu
6. Yurt dışında İranlı bireylerin ve kuruluşların mal ve mülklerinin haczi
7. İranlı bireyler, kuruluşlar ve organizasyonlarla etkileşim ve ticaretin yasaklanması

Tarihsel ekonomik yaptırımların seyrine göre, İran her yıl bu tür yaptırımların bir setiyle karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik yaptırımlar ağır olduğunda, hedef ülke uzun vadede yapısını bu baskılara karşı dayanıklı hale getirmeye ve etkilerini nötralize etmeye çalışır. Bu yaklaşım, yaptırımların tehdidini ekonomik dayanıklılığı artırma fırsatına dönüştürmek olarak yorumlanır; birçok uzman bu kavram üzerinde durmaktadır.

Zayıf yaptırımlarda, hedef ülke ekonomik yapısını değiştirme ihtiyacı hissetmez ve genellikle yaptırımları delmek için stratejiler geliştirerek etkilerini nötralize eder. Buna karşılık, güçlü yaptırımlarda, hedef ülkenin ekonomisi

üzerindeki etkisi, yapısal değişiklikler ve ekonomik dayanıklılık yönünde bir değişime yol açar, böylece uzun vadede yaptırımların etkileri azalır. Ancak orta düzeydeki yaptırımlarda, yapısal değişiklik ekonomik açıdan mantıklı değildir ve yaptırımları delmek de tek başına etkilerini tamamen nötralize edemez. Bu nedenle, bu tür yaptırımlar uzun vadede bile üretim büyümesi üzerinde önemli etkiler bırakabilir.

Önemli sonuç, ekonomik yaptırımların, özellikle orta ve güçlü yaptırımların, kısa vadede gayri safi yurtiçi hasıla üzerinde olumsuz etkileri olmasına rağmen, uygun planlama ile uzun vadede etkilerinin azaltılabileceği ve ekonomik yapıların bu baskılara karşı dayanıklı hale getirilebileceğidir. Bu bağlamda, aşağıdaki adımları içeren pratik bir yaklaşım uzun vadeli planlamada kullanılabilir:

1. Zayıf noktaların tespiti ve bunların giderilmesi için planlama

2. Uluslararası etkileşimlerin kontrolü

3. Yabancı üretimlere olan bağımlılığın azaltılması

4. Ödemeler dengesindeki açığın yönetimi ve ülkenin ekonomik değer sisteminin çeşitlendirilmesi

5. Aktif Diplomasi

6. Hassas kesimlerin desteklenmesi

7. Kamuoyunu ve halkın algısını yönetmek

8. Dayanıklı Ekonomi Stratejilerinin Takibi

Geçtiğimiz yıllarda İran'a uygulanan ekonomik ve sosyal yaptırımlar, ülkenin ekonomik ve sosyal yapıları üzerinde geniş ve çeşitli etkiler yaratmıştır. Bu araştırmanın bulguları, bu yaptırımların finansal kaynaklara ve ileri teknolojilere erişimi kısıtlamanın yanı sıra, ekonomik, sosyal davranışlarda ve kamu politikalarında önemli değişikliklere neden olduğunu göstermektedir.

Ekonomik açıdan, yaptırımlar petrol ihracatında azalma, döviz gelirlerinde düşüş ve enflasyonda artışa neden olmuştur. Bu faktörler doğrudan halkın geçim kaygılarını etkilemiş ve sosyal refah seviyesini düşürmüştür. Ayrıca, temel malların ve yeni teknolojilerin ithalatındaki kısıtlamalar, yerli üretimi de baskı altına almış ve

ekonomik büyümeyi azaltmıştır. Öte yandan, yaptırımları aşma ve dirençli ekonomi geliştirme çabaları alternatif bir strateji olarak gündeme gelmiş olup, sonuçları kısa vadede sınırlı olsa da uzun vadede yerli kapasitenin gelişmesine zemin hazırlayabilir.

Sosyal boyutta, yaptırımlar sosyal eşitsizliklerin artmasına, iş fırsatlarının azalmasına ve uzman iş gücünün göç etmesine neden olmuştur. Bu durum, savunmasız kesimler üzerinde psikolojik ve sosyal baskı yaratmış ve genel memnuniyetsizliği artırmıştır. Öte yandan, yaptırımlar bazı öz yeterlilik ve direniş değerlerinin ve kültürlerinin toplum içinde güçlenmesine de yol açmıştır. Genel olarak, İran'a uygulanan yaptırımlar sadece İran ekonomisi ve toplumu için ciddi zorluklar yaratmakla kalmamış, aynı zamanda ülkenin siyasi ve ekonomik stratejilerinde de değişikliklere neden olmuştur. Bununla birlikte, ekonomik diplomasinin güçlendirilmesi, gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve iç güce dayanılması, yaptırımların olumsuz etkilerini azaltmak için dikkate alınabilecek stratejiler olarak öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Abbasi, M., Mousavi, S. N. ve Amini F. A. (2020). *İran'da İnşaat Sektörü Üzerindeki Ekonomik Yaptırımların Neden Olduğu Çeşitli Şokların Etkilerinin İncelenmesi.* Fasılname Modelleme Ekonometrisi, 6(1), 77-98.

Abedini, R., Fayyaz Anush, A. ve Dehkan Nezad, M. (2023). "Ekonomi Konseyi'nin çağdaş analizi İkinci Pahlavi ekonomik gelişim yolunda;Tarihsel bir inceleme." *İslam Tarihi,* 2(94).

Akbarpour, H. R. (2023). "Akıllı Yaptırımların Temelleri, İlkeleri ve Hedefleri." *Orta Doğu Çalışmaları*, 111, 3-21.

Ann, E. K. ve Hufbauer, G. C. (1999). Same Song, Same Refrain? Economic sanctions in the 1990's. The American Economic Review, 89(2), 403-408.

Argha, L. (2011). *İran'ın petrol ve gaz sektörüne yönelik yaptırımların oyun teorisi kullanılarak incelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Tarbiat Modares Üniversitesi.

Avride, M., Bagheri, D. A., Ali, H., Seyyed, A. ve Dehbandi P. R. (2023). "Donald Trump Döneminde ABD'nin İran İslam Cumhuriyeti Ve Venezuela'ya Yönelik Yaptırımlarının Karşılaştırılması ve Ekonomik Etkileri." *Uluslararası Siyasi Ekonomi Çalışmaları,* 6(1), 321-353.

Azarli, A. ve Armon, A. (2019). "Savunma Sanayii Üzerindeki Yaptırımların Ekonomik Sektörle Karşılaştırılması ve Savunma Sanayisinin Başarı Stratejilerinin Belirlenmesi." *Stratejik Savunma Çalışmaları,* 17(75), 125-144.

Balooznejad Noori, R. ve Rafat Milani, M. (2023). "İran'da Para Arzı Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiye Dair Yeni Kanıtlar." *Ekonomik Politika Dergis*i, 15(29), 202-240.

Barthold, V. (1987). Türkistan Tarihi. çev. Karim Keshavarz, Tahran: Amir Kabir Yayınları.

Bineshifer, F. ve Ranjbaer, M. (2023). "Fars Ticaret Şirketleri'nin Kaçar Dönemi'ndeki İç ve Dış Zorlukları." *İslam Tarihi,* 2(94), 149 -178.

Cartwright, D. ve Lopez, G. (2002). "Akıllı Yaptırımlar: Ekonomik Devlet Yönetimini Hedefleme." *Dışişleri*, 81(5).

Cengiz, Çağdaş (2018). "Döviz Kurunun Belirlenmesine Yönelik Teorik Yaklaşımlar." *Sakarya İktisat Dergisi,* 7(4), 2-8.

Cooper, D. A. (2010). "Coercive or Corrosive: The Negative Impact of Economic Sanctions on Democracy." *International Interactions*, 36(3), 12-30.

Dario Laudati, D. ve Peseran, M. H. (2022). "Identifying The Effects of Sanctions on The Iranian Economy Using Newspaper Coverage." *Journal of Applied Econometrics*, 38(3), 271-294.

Demir, Yusuf (2024). Ekonomi Politik Perspektiften D-8 Ülkeleri. Ankara: Astana Yayınları.

Diakonov, I. (1966). Med Tarihi, çev. Karim Keshavarz.(1966). Tahran: Amir Kabir Yayınları.

Dizaji, S. F., Lis, P., Murshed, S. ve Zweiri, M. (2020). What the political economy literature tells us about blockades and sanctions. ISS Working Paper Series.

Dudanğa, S., Hüseyini, S. Ş. ve Gafarı, F. (2023). "Finansal Gelişim ve Büyüklüğünün İran Ekonomisindeki Büyüme Üzerindeki Etkisi Doğrusal Olmayan Bir Yaklaşımla." *Mali Ekonomi*, Cilt 17(2), 227-246.

Dünya Bankası, 2024. https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=World-Development-Indicators#. Erişim Tarihi: 02.10.2024.

Eyler, R. (2007). Economic Sanctions: International Policy and Political Economy. New York: Palgrave Macmillan.

Ezzati, M. (2016) "Analyzing Direct and Indirect Effects of Economic Sanctions on I. R. Iran Economic Growth: Focusing on the External Sector of the Economy." *Open Journal of Marine Science*, 6, 457-471.

Fadai, M. ve Derakhshan, M. (2015). "Kısa ve Uzun Vadeli Ekonomik Yaptırımların İran'daki Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkilerinin Analizi." *Ekonomik Büyüme ve Gelişme Araştırmaları Dergisi*, 5(18),132-113.

Farzangan, M. ve Batmanghelidj, E. (2023). Understanding Economic Sanctions on Iran: A Survey. The Economists' Voice, 20(2), 197-226.

Fedavi, M., Simber, R., Ghorbani S., Arsalan, N. ve Keshishian, S. G. (2024). "ABD'nin İran'a yönelik ekonomik yaptırımlarının zorlukları ve fırsatlarının incelenmesi (1988-2023 dönemi vurgulanarak)." *İslami Devrim Yaklaşımları,* 18(66), 101-126.

Feşendi, N. ve Kadri, H. (2017). "İran'a Karşı Akıllı Yaptırımların Hukuki Temellerinin İncelenmesi ve JCPOA'nın Bu Yaptırımlar Üzerindeki Etkileri." *Kanun Yıldızı,* 2(2), 135-172.

Ghahroudi, M. R. ve Chong, L C. (2020). "The Macroeconomic Determinants and The Impact of Sanctions on FDI in Iran." *Economics and Business*, 34(1), 15-34.

Gholami, V. ve Aminzadeh, E. (2014). "Aktif Yaklaşımın Ekonomik Yaptırımların Ticari Sözleşmelerdeki Etkileriyle Başa Çıkmadaki Rolü". *Meclis ve Strateji Dergisi*, 21(78).

Gül Muhammedi, V. (2015). "Rusya ve Türkiye İlişkilerinin Güvenlik Dinamikleri." *Dış İlişkiler Dergis*i, 7(4).

Hacilu, E. (2024). *Ekonomik Yaptırımların Ekonomik Politikalar Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: İran Örneği.* İlk Ulusal Yönetim Yapısının ve Ekonomik Politika Sisteminin Reformu Konferansı.

Hadi Zenoz, B. (2019). İ*ran'ın Uluslararası Yaptırımlarının Siyasi Ekonomi Çerçevesinde Analizi: 1979-2007 Dönem*i. Tahran: Ekonomi Yayınevi.

Hafez Nia, M. R. ve Ahmadi Pour Chamran Bouyeh, Z.(2012). "İran İslam Cumhuriyeti'nin Jeopolitik Alanlarının Oluşumunda Etkili Olan Faktörlerin Açıklanması." *İran Uluslararası Politika Araştırmaları Drgisi,* 1(1), 26-49.

Hamidifer, R. (2011). "Yaptırımlar ve Nedenleri Üzerine Bir Giriş." *Tebyan Kültür ve Bilgi Enstitüsü Degisi,* 17(75), 125-144.

Hufbauer, S. E. (1990). Economic Sanctions Reconsidered-History and Current Policy, 2nd Edition, Washington DC: Institute for International Economics.

IMF, 2024, https://www.imf.org/external/datamapper/ BCA_NGDPD@ WEO/IRN, Erişim Tarihi: 02.10.2024.

İdraki, A. (2021). "İran'da Geleneksel Makroekonomi Teorilerinin İşlevselliği Üzerine İnceleme." *İslam Ekonomisi Çalışmaları Dergisi,* 18(36), 149-169.

İranmanş, S. (2019). "Ekonomik Yaptırımların Etkisinin Görünümü; 1399 Yılında İran İslam Cumhuriyeti'nin Ticari İlişkileri Üzerine." *Bahar ve Yaz Dergisi,* 3, 119-121.

İrfan Rad, B. (2001). *Ekonomik savaşın etkinliğinin değerlendirilmesi: İran İslam Cumhuriyeti örneği.* Yüksek lisans tezi, İmam Hüseyin Üniversitesi.

İsa-Zade, S., Mahmoudvand, R., Mirali, F. (2021). "Ekonomik Yaptırımların İran Ekonomisinde Kişi Başına GSYİH Üzerindeki Etkisi: Kombine Kontrol Yöntemi Kullanılarak." *Ekonomik Araştırmalar ve Politika Dergisi,* 29(100), 289-320.

İsmaili Ferd, S., Sadat, H., Seyyid, H., Dehghan, R. ve Heratiyan Nezadi, M. (2021). "Ekonomik Yaptırımların İran Hukuku ve Uluslararası Ticaret Üzerindeki Etkilerinin Karşılaştırmalı Çalışması." *Karşılaştırmalı Hukuk Araştırmaları,* 25(4), 27-45.

İzanlu, M. ve Hatefi, A. (2014). "Uluslararası Ticari Sözleşmelerde Ekonomik Yaptırımların Etkisiz Hale Getirilmesi Yaklaşımı ve Stratejilerinin Hukuki İncelemesi ve Analizi." *Portal of Humanities,* 1(6).

İzzeti, M. ve Salmani, Y. (2015). "İran'ın Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Ekonomik Yaptırımların Etkisinin Tahmini." *Stratejik Çalışmalar,* 18(67), 69-101.

Jan Parvar, M., Ghorbani,A. ve Khodadad, M.(2017) "İran İslam Cumhuriyeti'nin Küresel Sistemde Bölgesel Güç Lideri Olarak Jeopolitik Konumunun Analizi." 4(2), 53-78.

Kaempfer, W. H. ve Lowenberg, A. D. (1988). "Determinants of the Economic and Political Effects of Trade Sanctions." *South African Journal of Economics* 56, 270-277.

Karluk, S. R. (2007). *Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*. İstanbul: Beta.

Katuzian, N. (1997). *Genel Sözleşme Kuralları*, Cilt İki, Tahran: Yayın Yayıncılık.

Kelishomi, A. M. ve Roberto, N. (2022). Employment Effects of Economic Sanctions in Iran. World Development, 151.

Khabazan, M. (2015), *İran Ekonomisine Yaptırımların Etkileri. Bilim, Araştırma ve Teknoloji Bakanlığı,* Tarbiat-i Modares Üniversitesi, Yönetim ve Ekonomi Fakültesi, Doktora Tezi.

Khalil, H. ve Bahrami, F. (2020). The Impact of Sanctions on the Welfare Indicators of Urban and Rural Households in Iran. Social Welfare, 20(76), 36-9.

Laman, K. (2020). Comparative Analysis of Financial Sanctions Against Russia And Iran. Bachelor's Studies. Institute Department of Political Studies. 15(2), 101-134.

Lister, G. (2014). *Doğu Halifeliği Ülkelerinin Tarihi*, (çev.) Mahmoud Irfan, Tahran: Bilimsel ve Kültürel Yayınları.

Mahdilu, A., Abolhassani, A. ve Rezaei, M. (2020). "Ranking of Types of Economic Sanctions and Estimating The Sanctions Risk Index Using Fuzzy Hierarchical Analysis Method." *Quarterly Journal of Applied Economic Theories,* 6(2), 47-72.

Majidi, A. ve Zarouni, Z. (2022). "The Impact of Sanctions on the Economy of Iran". *The Open Access Journal of Resisitive Economics,* 10(1), 11-27.

Marzban, H. ve Ostadzad, A. H. (2015). İran'da Ekonomik Yaptırımların Üretim ve Sosyal Refah Üzerindeki Etkisi: Genişletilmiş Rastgele Büyüme Modelinden Bir Yaklaşım. İran Ekonomik Araştırmaları, 63.

Masoudnia H., İbrahimi A. ve Moradi A. (2014). "Kış Ekonomik Ambargo, Fırsatlar ve İslam Cumhuriyeti'nin Stratejileri. İran'ın Ulusal Çıkarların Sağlanmasında." *Ekonomik Strateji Bilimsel Araştırma Dergisi,* 11, 78-43.

Meclis Araştırma Merkezi. (2016). Amerika'nın İran'a uyguladığı ekonomik yaptırımlar üzerine kısa bir inceleme. Tahran, İran: Meclis Araştırma Merkezi. https://sid.ir/paper/799270/fa. Erişim Tarihi: 02.10.2024.

Melek Ara, M. (2024). İran'ın Ekonomik Göstergelerdeki Yeri. https://civilica.com/note/5570. Erişim Tarihi: 02.10.2024.

Mohebati, Y. (2018), *Ekonomik Yaptırımların İncelenmesi Ve Bunun İran Ekonomisi Üzerindeki Etkisi*, Dördüncü Uluslararası Yönetim, Girişimcilik ve Ekonomik Gelişme Konferansı, Takistan.

Mokadesi, H. (2023). Çin Stratejilerine Giriş: İran İslam Cumhuriyeti'nin Basra Körfezi ve Kuzey Hint Okyanusu'ndaki Jeopolitik Konumuna Vurgu. Tarih, Politika ve Medya Araştırmaları Dergisi, 24 (26), 147-172.

Naderi, M. ve Mahdavi, E. (2015). İran ekonomisinin zorlukları ve dirençli ekonominin gerekliliği. Ulusal Dayanıklı Ekonomi Sempozyumu: Zorluklar, Gerçekler, Çözümler. SID. https://sid.ir/paper/867087/fa. Erişim Tarihi: 02.10.2024.

Omeri, Nasrin (2016). *İran Eyaletlerinin Sosyal Refahı Üzerindeki Ekonomik Yaptırımların Etkisi Üzerine Bir İnceleme Devlet.* Bilim, Araştırma ve Teknoloji Bakanlığı, Tahran Üniversitesi, Yönetim ve Muhasebe Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi.

Peksen, Dursun (2009). The Effect of Economic Sanctions on Human Rights. Journal of Peace Research, Londra: Sage Publications.

Pezhuyan, J. ve Faghih Nasiri, M. (2009). "Rekabetçiliğin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: İçsel Büyüme Modeli Yaklaşımı." *İran Ekonomik Araştırmaları*, 13(38), 97-132.

Pirnia, H. (2013). Tarih-i İran-i Bastan, Cilt 1, İlmî ve Kültürel Yayınlar, Tahran: İlmî ve Kültürel Yayınları.

Rahmanizadeh, H. (2021). *Nükleer Yaptırımların Ekonomik Maliyetlerinin Tahmini*. Allameh Tabatabai Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi.

Ranjı Jafroodi, N. (2023). "Gelecek Odaklı Yaklaşımın Yedinci Kalkınma Planının Hazırlanmasında Kullanılması." *İslam Devrimi Gelecek Araştırmaları Dergisi.* 2(13), 131-151.

Research Policy Quarterly, 4(2), 53-78.

Saadi, K., Adhami, A. ve Saidi, A. (2022). *Siyasi ve Ekonomik Yaptırımlar Koşullarında Sosyal Dayanıklılığı Artıran Etkili Faktörlerin Modeli: Nitel Bir Çalışma.* Yüksek Öğretim Araştırma ve Planlama Enstitüsü, 13(50), 225-242.

Sajadian Fard, N., Hadian, E., Samadi, A. H. ve Dehghan Shabani, Z. (2019) "Uluslararası yaptırımların İran ticaret yapısına etkilerinin incelenmesi: Ağ teorisi yaklaşımı." *Ekonomi ve Modelleme Dergisi*, 10(3).

Sashi, S. ve Bhavish, S. (2019). Macroeconomic Implications of US Sanctions on Iran: A Sectoral Financial Balances Analysis. Studies in Business and Economics, 14(3), 182-204.

Savory, R. (2022). *İran Safavi Dönemi* (çev.) Kikaus Jehandari. Tahran: Merkez Yayınları.

Sedqi, N. ve Neryamani. A. (2021). Avrupa Merkezli Yaklaşımlara Yönelik Eleştiri: İran Ekonomik Tarihinin Dönemlendirilmesi; İdeoloji, Zaman Kayması Ve Aşırılık. İran Tarihi, 2 (31), 1-22.

Sehhat, S., Selami, R. ve Salehi, K. (2012). İran'ın Ekonomik Büyümesi Üzerinde Önemli Ve Etkili Faktörler Ve Bu Faktörler Açısından Dirençli Ekonomi Temellerinin Analizi. Ulusal İmam Hamanei'nin Savunma Düşüncesinin Açıklanması Sempozyumu. https://sid.ir/paper/901588/fa. Erişim Tarihi: 02.10.2024.

Shani, A. R. (2021). İran Tarihî Hanedanlarına Bakış (Başlangıçtan Pehlevi'nin Düşüşüne). Tahran: Tirgan Yayınları.

SIPRI, 2024. https://www.sipri.org/databases, Erişim Tarihi: 02.10.2024.

Şirazi, H., Azarbaiejani, K. ve Sameti, M. (2016). The Effect of Economic Sanctions on Iran's Export. Iranian Economic Review, 20(1), 111-124.

Şirhâni, M. A. ve Hüseyni Pur, S. M. (2019). "Rentier Ekonomi ve Akıllı Yaptırımlar Sistemi: İran İslam Cumhuriyeti Üzerine Bir Vaka Çalışması." *Dış Politika Dergisi*, 12(2), 217-244.

Şoariyan, İ. ve Jamshidi, T. (2020). “ABD'nin JCPOA'dan Çıkışı ve Uluslararası Ticari Sözleşmelerin İhlalinden Kaynaklanan Zararın Tazmini.” *Kamu Hukuku Araştırmaları,* 22(69), 9-33.

Torky, L. ve Mazaheri, B. (2022). *Mali Yaptırımların İran Ekonomisi Üzerindeki Ekonomik Etkileri.* Terbiyet Muderres Üniversitesi Yayınları, 22(4), 69-98.

Trademap, 2024, https://www.trademap.org/Index.aspx, Erişim Tarihi: 02.10.2024.

Turbat, A. E. (2005). Impacts of the US trade and financial sanctions on Iran. World Economy, 28(3), 407-434.

Türkiye Ticaret Bakanlığı, 2024, https://ticaret.gov.tr/data/5efc83b513b87 6f898f3c363/C4B0RAN20C3BClke20profili202024.pdf, Erişim Tarihi: 02.10.2024.

Wen, J., Zhao, X., Wang, Q. J. ve Chang, C. P. (2020). The Impact of International Sanctions on Energy Security. Energy & Environment, 0(0), 1-23.

Zahraani, M. (1997). Ekonomik Yaptırım: Teoriden Pratiğe. Dış Politika, 11(1).

Zendi, İ. ve Sajadi A. (2021). İran'ın Orta Doğu'daki Ekonomik Konumu, İslam Cumhuriyeti'nin Dış Politikasının Geleceği Açısından 2025 Ufkuna Vurgu Yapılarak. Uluslararası Çalışmalar, 18(2), 121-141.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı Soyadı : Sakina Safari

Uyruğu : Afganistan